

Edicija Istraživanja

Predstave o Evropskoj uniji i Rusiji u javnosti Srbije

*Javno mnjenje
Srbije 2018 – JMS 2018*

ИЖ

Urednik
Bojan Todosijević

EDICIJA ISTRAŽIVANJA

PREDSTAVE O EVROPSKOJ UNIJI I RUSIJI U JAVNOSTI SRBIJE

Javno mnjenje Srbije 2018 – JMS 2018

EDICIJA

Istraživanja

UREDNIKA EDICIJE

Dr Irena Ristić

IZDAVAČ

Institut društvenih nauka

Beograd, 2021.

ZA IZDAVAČA

Dr Goran Bašić

RECENZENTI

Dr Jelica Kurjak

Dr Maja Lukić Radović

Dr Zoran Lutovac

ISBN 978-86-7093-250-0

Predstave o Evropskoj uniji i Rusiji u javnosti Srbije

JAVNO MNJENJE
SRBIJE 2018 – JMS 2018

UREDNIK
Bojan Todosijević

INSTITUT
DRUŠTVENIH NAUKA
BEOGRAD
INSTITUTE
OF SOCIAL SCIENCES
BELGRADE

Beograd, 2021.

Sadržaj

8

Bojan Todosijević:

METODOLOŠKE KARAKTERISTIKE PROJEKTA: JAVNO MNENJE SRBIJE 2018 – JMS 2018

44

Branka Matijević, Jovana Zafirović, Ivana Magdalenić:

PERCEPCIJA GRAĐANA O SPOLJNOPOLITIČKOM OPREDELJENJU SRBIJE:

ČIJA PODRŠKA ĆE UNAPREDITI SOCIOEKONOMSKE PRILIKE U SRBIJI, EVROPSKE UNIJE ILI RUSIJE?

58

Ksenija Marković, Marko Jovanović, Jovana Zafirović:

SPOLJNA POLITIKA SRBIJE – IZMEĐU ŽELJE GRAĐANA I ODLUKA VLASTI

74

Ksenija Marković, Branka Matijević, Marko Jovanović:

KOSOVO I METOHIJA I EVROPSKA UNIJA – DILEMA ILI OĀEKIVANI

IZBOR?

90

Zoran Pavlović:

„NAPRAVLJENO PO NARUDŽBINI? “

JAVNO MNJENJE O ISTRAŹIVANJU JAVNOG MNJENJA

U KONTEKSTU PRORUSKIH I PROZAPADNIH STAVOVA

112

Marko Mandić:

SPOLJNOPOLITIĀKI PRIORITETI REPUBLIKE SRBIJE – (NE)ODRŹIVO BALANSIRANJE?

Predgovor

Iako su Zapadna Evropa i Rusija od stvaranja moderne srpske državnosti uvek igrale izvesnu ulogu u međunarodnoj politici Srbije, njihov je uticaj u protekle tri decenije postao dominantan i to u dvosmernom smislu. Jer, koliko god je Srbija određena svojim odnosom prema Evropskoj uniji i Rusiji, toliko na položaj i politiku Srbije utiče i odnos ovih političkih aktera prema njoj. Stoga ne iznenađuje da su ti (među)odnosi čest predmet studija i analiza, kao i da za naučnu zajednicu predstavljaju izvor istraživačkih pitanja, koja bez sumnje ostaju aktuelna i u tek započetoj novoj deceniji 21. veka.

Pred nama se nalazi Zbornik radova koji je baziran na ispitivanju građana Srbije o njihovim stavovima i predstavama o Evropskoj uniji i Rusiji, koje je krajem 2018. sproveo Centar za politiko-loška istraživanja i javno mnjenje (CPIJM) Instituta društvenih nauka. Glavni cilj je bio da se vidi kako građani, ne samo percipiraju ulogu i uticaj ova dva međunarodna aktera u međunarodnoj politici Srbije, nego i do koje mere odobravaju spoljnu politiku Srbije, ili pak priželjkuju neku drugu. Autori radova u ovom Zborniku su prevashodno mladi istraživači Instituta društvenih nauka koji time ne samo interdisciplinarno doprinose jednoj veoma važnoj i aktuelnoj temi, već i nagoveštavaju jedan potencijal za dugoročni povratak tradiciji kvalitativnih analiza CPIJM-a na bazi javnomnjenjskih ispitivanja.

Pored razmatranja najvažnijih aspekata ove teme, ovaj Zbornik svakako ima za cilj i da pozove i podstakne članove naučne zajednice i sve one koji se profesionalno bave spoljnom politikom Srbije u užem i širem smislu, da uzmu učešća u analizi ovih podataka i osvetle mnogobrojne dodatne aspekte koji se odnose na ovu široku i veoma važnu temu.

Irena Ristić
Urednica edicije *Istraživanja*

BOJAN TODOSIJEVIĆ
Naučni savetnik
Institut društvenih nauka, Beograd

Metodološke karakteristike projekta „Javno mnjenje Srbije 2018 – JMS 2018“¹

“There is no other method of collecting survey data that offers so much potential for so little cost as Web surveys.”

(Dillman, 2011, str. 400)

Apstrakt

U ovom prilogu se iznose osnovne metodološke karakteristike naučno-istraživačkog projekta Predstave o EU i Rusiji u javnosti Srbije (Javno mnjenje Srbije 2018 – JMS 2018). Radi se o multidisciplinarnom projektu, sprovedenom od strane Centra za politikološka istraživanja i javno mnjenje (CPIJM) Instituta društvenih nauka. U fokusu ovog priloga je kvantitativni aspekt tog projekta, to jest istraživanje javnog mnjenja, koje je sprovedeno tokom oktobra i novembra 2018. godine. Upitnik je fokusiran na stavove građana prema međunarodnoj politici i položaju Srbije i to u pogledu odnosa sa Evropskom unijom i Rusijom. Anketiranje je sprovedeno posredstvom interneta – ispitanice/i su popunjavali elektronski upitnik samostalno, na sopstvenim digitalnim uređajima. Uzorak ispitanica/ka ima dva segmenta. Jedan je baziran na pozivanje za učešće u anketi putem elektronske pošte. Drugi segment su ispitanici/e koji su pozivani internet oglašavanjem, deljenjem poziva i informacija posredstvom društvenih mreža i slično. Prikupljeno je preko 3200 popunjenih upitnika. Nakon opisa primenjenih metoda, predstavljene su analize koje proveravaju neke indikatore kvaliteta anketnog istraživanja. Zaključuje se da istraživanje sprovedeno putem internet anketiranja može da posluži kao solidna osnova za naučna istraživanja.

Ključne reči: internet anketa, digitalni upitnik, uzorak, EU, Rusija, Srbija.

Uvod

Polovinom 2018. godine, Centar za politikološka istraživanja i javno mnjenje (CPIJM) Instituta društvenih nauka započeo je pripreme za istraživanje javnog mnjenja Srbije na temu stavova građana prema spoljnoj politici Srbije. U fokusu su se našle prvenstveno percepcije odnosa Srbije sa Evropskom unijom (EU) i sa Rusijom. To nije iznenađujuće, imajući u vidu veliki značaj koji navedeni akteri imaju za položaj i politiku Srbije.

Interdisciplinarni tim istraživača iz CPIJM-a, sa saradnicima iz drugih centara IDN-a, se opredelio za pristup navedenom problemu iz više teorijskih i metodoloških perspektiva. Cilj je bio da se stekne obuhvatnija slika o percepciji međunarodne politike kod građana Srbije, kako u deskriptivnom smislu, tako i u pogledu povezanosti različitih aspekata tog fenomena. Posledica takvog postupka je i

---

¹ Rad je napisan u okviru Programa istraživanja Instituta društvenih nauka za 2021. godinu, koji podržava Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja.

opredeljenje za dva osnovna metodološka pristupa. Jedan se odnosi na kvantitativni modalitet opisa javnog mnjenja uz pomoć anketnog istraživanja. Ovaj metodološki prikaz je u vezi sa tim delom projekta. Drugi, kvalitativan pristup, je bio usmeren na organizaciju fokus grupa, na kojima su heterogeni uzorci ispitanica/ka imali prilike da diskutuju o temama koje su u fokusu projekta. Tim aspektom projekta je rukovodila dr Jovanka Matić.

U ovom metodološkom prikazu iznećemo osnovne karakteristike metodologije primenjene u anketnom tj. kvantitativnom delu projekta. Započinjemo sa predstavljanjem glavnih tema koje su uključene u anketu. Zatim sledi prikaz primenjenog upitnika, gde će se izneti upitničke operacionalizacije relevantnih teorijskih konstrukata. U narednom koraku se iznose detalji o konstrukciji uzorka ispitanika i načinu sprovođenja ankete. Nakon toga sledi ocena konačne baze podataka, koja je dostupna svim zainteresovanim istraživačima.

Završni deo ovog priloga se bavi odlikama anketiranja putem interneta. Prvo se o tom problemu diskutuje u načelu, a potom se fokus premešta na ovo konkretno istraživanje. Tu se radi o empirijskoj analizi karakteristika kvaliteta podataka, kroz poređenje sa srodnim anketama zasnovanim na različitim modalitetima anketiranja.

Istraživanje javnog mnjenja „Predstave o EU i Rusiji u javnosti Srbije (Javno mnjenje Srbije 2018 – JMS 2018)“

Centar za politikološka istraživanja i javno mnjenje Instituta društvenih nauka iz Beograda je sproveo istraživanje pod nazivom *Predstave o EU i Rusiji u javnosti Srbije (Javno mnjenje Srbije 2018 – JMS 2018)*. Anketiranje je sprovedeno tokom oktobra i novembra 2018. godine. Prve ankete su popunjene 8. oktobra 2018, a poslednja 6. decembra 2018. godine. Pri tome, do 25. novembra 2018. godine je kompletirano i prosleđeno 99% anketa.

Istraživanje je posvećeno stavovima građana prema međunarodnoj politici Srbije, a posebno odnosima Srbije sa Rusijom i Evropskom unijom.

Osnovne teme koje upitnik pokriva su:

- Zainteresovanost za politiku i međunarodne odnose
- Percepcija odnosa između Rusije i Evropske unije
- Percepcija stavova EU i Rusije prema mogućem članstvu Srbije u EU
- Percepcija usmerenosti međunarodne politike Srbije
- Percepcija motiva u osnovi politike EU odnosno Rusije prema Srbiji
- Mišljenje o verovatnim posledicama međunarodne politike Srbije
- Stavovi i preferencije u vezi Kosova i Metohije
- Stavovi prema članstvu Srbije u EU i NATO-u
- Percepcija razloga za naklonost građana prema EU odnosno Rusiji
- Osećanje nacionalnog i evropskog identiteta
- Percepcija stavova političkih partija prema EU i Rusiji
- Partijska identifikacija i stavovi prema političkim partijama
- Samopozicioniranje na dimenzijama leve – desnice, proruskog i prozapadne orijentacije
- Autoritarna orijentacija
- Sociodemografski podaci

Upitnik

Opšta načela

Konstrukcija upitnika je vođena sledećim osnovnim kriterijumima:

- **Neistraženost važnih oblasti stavova građana prema međunarodnoj politici**

Većina ranijih srodnih istraživanja se odnosi prvenstveno na stavove prema EU, a vrlo retko na stavove prema Rusiji. Takođe, stanovišta prema EU se najčešće istražuju preko pitanja o tome kako bi ispitanica/k glasala kada bi naredne nedelje bio referendum o priključenju Srbije Evropskoj uniji. Vrlo je malo podataka o sadržini stavova građana u toj sferi, posebno u pogledu motiva koji su u osnovi tih gledišta, kao i o međusobnoj povezanosti tih mišljenja. To, naravno, ne sprečava mnogobrojne spekulacije na tu temu, koje su neizbežno proizvoljne, jer nema pouzdanih podataka koji bi pomogli da takve diskusije budu objektivnije, a time i korisnije. Posebno, kao što je rečeno, nema podataka o stavovima prema Rusiji i mišljenjima o tome kako su položaj i politika Srbije povezani sa politikom i interesima EU i Rusije. Nedovoljno je istraženo i mišljenje građana o značaju pitanja Kosova i Metohije u kontekstu međunarodnih odnosa.

Konačno, nastojalo se da prikupljeni podaci omoguće da se ide i korak dalje nakon deskripcije stavova i percepcija građanstva. Zbog toga su u upitnik uključene i varijable koje bi mogle pomoći u kauzalnom modeliranju stavova i orijentacija građana/ki. Zbog toga su tu, pored niza sociodemografskih varijabli, uključene i socijalnopsihološke varijable (autoritarnost), partijske preferencije, kao i mere širih ideoloških orijentacija (pozicioniranje na skali levice – desnice i dimenziji proruse, nasuprot antiruske orijentacije).

- **Uporedivost sa ranijim IDN istraživanjima i međunarodnim komparativnim istraživanjima**

Interpretacija bilo kakvih nalaza u oblasti društvenih i političkih stavova može da se bitno unapredi ako postoji mogućnost komparacije sa drugim istraživanjima. Važno je poređenje sa istraživanjima sprovedenim u istoj zemlji, a posebno sa međunarodnim istraživanjima. Zbog toga, gde god je to bilo moguće, vodilo se računa da se varijable definišu na način koji bi bio uporediv. Pošto se radi o temi koja nije često istraživana na ovaj način, za mnoge teme ne postoje primeri koji bi omogućili direktna poređenja. Ipak, za pojedine teme i varijable ta mogućnost postoji i iskorišćena je, kada se radi o varijablama opštijeg teorijskog statusa. Radi se, na primer, o merama opšte ideološke orijentacije, zatim definiciji autoritarnosti, kao i sociodemografskim varijablama.

- **Psihometrijski kriterijumi**

Naročita pažnja je posvećena psihometrijskom kvalitetu primenjenih mera. Taj kriterijum je uticao na sve elemente upitnika, prvenstveno na način formulisanja pitanja, formulaciju ponuđenih odgovora, dizajn internet upitnika.

Ovde bismo napomenuli da je i sam upitnik doprineo *kvalitativnom* aspektu istraživanja. Naime, u upitnik je uključeno više pitanja otvorenog tipa. Tu su ispitanice/i imali prilike da svojim rečima iznesu svoje mišljenje o različitim pitanjima, kao i o anketi u celini. Na taj način su prikupljeni vredni podaci kako za samu temu istraživanja, tako i za metodološku analizu ovakvog načina anketiranja. Rad Zorana Pavlovića u ovoj publikaciji upravo analizira deo tih podataka.

Sadržaj upitnika

Upitnik su ispitanici popunjavali samostalno, iz pomoć kompjutera, „pametnog“ telefona, ili drugog uređaja koji ima pristup internetu. Upitnik je pripremljen na „open – source“ platformi LimeSurvey (<https://www.limesurvey.org>), koja je instalirana na IDN serveru. Popunjavanje upitnika je u proseku trajalo oko 19 minuta (medijan; više o tome u posebnom poglavlju).

Pitanja u upitniku su grupisana u 27 grupa, a ukupan broj pitanja je oko 120. „Grupa“ ovde označava ona pitanja koja se zajedno pojavljuju na jednoj internet stranici (nekad to može da bude veličine jednog ekrana, ali često uključuje „skrolovanje“. Da bi se izbegle predugačke stranice, koje prema literaturi mogu negativno da deluju na motivaciju ispitanica/ka (Peytchev, 2006), pojedine teme su bile podeljene u nekoliko grupa. Sadržaj upitnika je autorsko delo kolektiva istraživača CPIJM-a. U narednom prikazu, vodimo se sadržinskim grupama pitanja. Kompletan upitnik je dat u prilogu.

0. Uvod, državljanstvo

„Nulta grupa“ se odnosi na uvodnu stranicu upitnika, gde se ispitanici obaveštavaju o temi ankete, o organizatorima istraživanja, o garanciji anonimnosti, o zaštiti prikupljenih podataka, itd. Tu se takođe nalazi i pitanje o državljanstvu. Anketa je bila namenjena samo državljanima Republike Srbije, a primenjenom metodom regrutacije ispitanica/ka nije moguće izbeći da pojedini pozivi ili oglasi dopru i do osoba drugog državljanstva, a koje bi mogle biti zainteresovane da popune upitnik.

1. Interesovanje za politiku

Upitnik otvaraju dva pitanja koja su indikatori opšte zainteresovanosti za politiku i subjektivnog uverenja u poznavanje ne samo politike, nego i međunarodnih odnosa.

B1. Šta biste rekli, koliko ste zainteresovani za politiku?

B2. Koliko ste dobro informisani o političkim dešavanjima u Srbiji i njenim odnosima sa drugim državama?

Pitanje B1 dolazi iz CSES projekta (www.cses.org).

2. Percepcija odnosa Eu i Rusije

Ovde se nalaze tri pitanja. Jedno se odnosi na percepciju međusobnih odnosa EU i Rusije, a dva na percepciju stava EU, odnosno, Rusije prema članstvu Srbije u EU.

Radi ilustracije, navodimo prvo od ta tri pitanja:

C3 Ljudi imaju različita mišljenja o odnosima Evropske unije i Rusije danas. Koje od navedenih mišljenja je najbliže Vašem?

- Odnosi između Rusije i EU su uglavnom prijateljski.
- Odnosi EU i Rusije danas su nastavak neprijateljskih odnosa Zapada i Istoka iz prošlosti.
- Odnosi EU i Rusije se menjaju u zavisnosti od njihovih trenutnih interesa i odnosa u svetu.
- Nešto drugo (navedite odgovor).

3. Spoljna politika Srbije

Ova grupa pitanja se odnosi na percepciju tadašnje spoljne politike Srbije: koji je glavni pravac te politike, da li taj pravac odražava stavove građana ili vlasti, bogatijih ili siromašnijih građana Srbije, te stav prema priključenju EU. Grupu će ilustrovati prvo od tih pitanja.

D1. Po Vašem mišljenju, kako je usmeren glavni pravac spoljne politike Srbije danas?

- Više okrenut prema Rusiji
- Više okrenut prema EU
- Podjednako okrenut i prema EU i prema Rusiji
- Neutralan – nije okrenut ni prema EU ni prema Rusiji
- Nešto drugo (unesite odgovor)

4. Motivi međunarodnih odnosa

Ovde se nalaze pitanja koja se odnose na percepciju najvažnijih razloga i motiva za sadašnju politiku EU, odnosno Rusije prema Srbiji. Navedeni primer se odnosi na percepciju motiva politike EU prema Srbiji.

E1 U naredne dve grupe pitanja nas zanima Vaše mišljenje o tome koji su najvažniji razlozi i motivi za sadašnju politiku EU, odnosno, Rusije prema Srbiji.

U kojoj su meri sledeći razlozi i motivi važni za sadašnju politiku Evropske unije prema Srbiji? Molimo izaberite odgovarajući odgovor za svaku stavku:

	1. Nije važan motiv	2.	3.	4.	5. Vrlo je važan motiv
Sprečavanje nestabilnosti u Evropi	1.	2.	3.	4.	5.
Poštovanje međunarodnog prava	1.	2.	3.	4.	5.
Obostrani ekonomski interesi	1.	2.	3.	4.	5.
Stvaranje saveznika u eventualnom budućem sukobu	1.	2.	3.	4.	5.
Podsticanje bržeg ekonomskog razvoja Srbije	1.	2.	3.	4.	5.
Nastojanje da se Srbija stavi u položaj ekonomske zavisnosti	1.	2.	3.	4.	5.
Uvažavanje nacionalnih interesa Srbije	1.	2.	3.	4.	5.
Tradicija prijateljstva i savezništva	1.	2.	3.	4.	5.
Unapređivanje demokratije u Srbiji	1.	2.	3.	4.	5.

Pošto se tokom praćenja procesa prikupljanja podataka pokazalo da dužina upitnika deluje negativno na motivaciju da se upitnik popuni do kraja, bilo je potrebno da se upitnik skрати. Takođe se pokazalo da se ova pitanja ubrajaju u kategoriju „teških“ pitanja za ispitanike, kao i da su praćena povećanom stopom odustajanja. Zbog toga je ovaj blok pitanja isključen iz upitnika primenjenog na „internet uzorku“ od 28. oktobra 2018. godine u 20.02h.

5. Posledice međunarodnih odnosa

Peta grupa sadrži 12 pitanja u relativno neuobičajenom formatu za upitnička istraživanja. Naime, ispitanice/i treba da procene koja spoljnopolitička orijentacija – okrenuta više prema Rusiji ili prema EU – bi sa većom verovatnoćom dovela do određenih rezultata. Na primer, da li bi do „dugoročnog mira i stabilnosti na Balkanu“ pre dovela orijentacija ka Rusiji ili prema EU. Dakle, reč je o kognitivno zahtevnom formatu pitanja, ali se pokazalo da je rizik bio opravdan i da su prikupljeni rezultati vredni pažnje. Radi ilustracije, ovde prikazujemo tri od 12 pitanja sa držanih u ovom bloku. Inače, ovaj blok pitanja isključen je iz upitnika primenjenog na „e-mail uzorku“ od 28. oktobra 2018. godine u 20.02h.

G1. Bliskiji odnosi Srbije sa EU i/ili sa Rusijom mogli bi da dovedu do različitih rezultata u Srbiji. Po Vašem mišljenju, koja orijentacija – usmerena prema EU ili prema Rusiji – bi verovatnije proizvela sledeće rezultate?

	Orijentacija Srbije ka EU	Neutralnost u odnosu na EU i Rusiju	Orijentacija Srbije ka Rusiji
Dugoročni mir i stabilnost na Balkanu	☐	☐	☐
Očuvanje teritorijalne celovitosti i suvereniteta Srbije	☐	☐	☐
Viši životni standard za većinu stanovništva	☐	☐	☐

6. Kosovo i Metohija

Kada se radi o međunarodnim odnosima Srbije, pitanje Kosova i Metohije (KiM) je nezaobilazno. U ovom bloku se nalazi sedam pitanja o odnosima Rusije i EU prema pitanju nezavisnosti Kosova i Metohije. Jedna podgrupa pitanja se odnosi na percepciju politike koju vode EU odnosno Rusija, u pogledu KiM (pitanja H1 i H2). Druga podgrupa se tiče percepcije uticaja politike EU/Rusije prema KiM na sopstveni stav prema EU/Rusiji. Drugim rečima, pita se za mišljenje u kojoj meri su stavovi ispitanica/ka prema EU i Rusiji pod uticajem njihove politike prema KiM. Treća grupa se odnosi na preferencije ispitanika/ce u pogledu rešavanja problema KiM (pitanja J1–J3). Ovde navodimo po jedno iz svake podgrupe pitanja na temu KiM.

H1. Različite države i organizacije imaju različite stavove prema rešenju problema Kosova i Metohije. Koji od sledećih stavova najbolje opisuje sadašnju politiku Evropske unije u pogledu Kosova i Metohije? (Bez obzira na različite stavove pojedinih članica EU.)

- EU podržava teritorijalnu celovitost Srbije (da Kosovo ostane u okviru Srbije).
- EU podržava otcepljenje KiM.
- EU ima neutralan stav prema tom pitanju.
- Nešto drugo.

I1. Koliki uticaj ima politika EU prema pitanju nezavisnosti KiM na Vaše mišljenje o EU?

- Ima veliki značaj.
- Ima neki značaj.
- Nema nikakav značaj.

J1. Navedite u kojoj meri se slažete sa navedenim tvrdnjama.

	1.	2.	3.	4.	5.
<i>Kosovo treba podeliti na srpski i albanski deo.</i>	Uopšte se ne slažem		Niti se slažem niti se ne slažem		Slažem se u potpunosti

7. EU i NATO

U ovoj grupi se nalaze poznata pitanja o referendumima u vezi pristupanja u EU i NATO-u, te pitanje o stranim vojnim bazama na teritoriji Srbije. Pošto mogućnost pristupanja Srbije nekoj vojnoj alijansi pod okriljem Rusije koja bi bila pandan NATO-u nije realna, namena ovog pitanja je da omogući identifikaciju preferencije ka izraženijoj vojnoj saradnji sa Rusijom.

K3. Kada bi Srbija dopustila da na njenoj teritoriji postoje vojne baze velikih sila, koje vojne baze biste podržali?

- Nikakve vojne baze ne bih podržala/o.
- Vojne baze Rusije.
- Vojne baze Sjedinjenih Američkih Država.
- I Rusije i Amerike.
- Nešto drugo.

8. Percepcija naklonosti građana prema EU, odnosno Rusiji

U javnosti se često mogu čuti različite spekulacije o tome zašto pojedini građani pokazuju izrazitiju naklonost ka Rusiji, a neki ka EU. Takva razmišljanja su najčešće zasnovana na spekulacijama i anegdotskim svedočanstvima. Uz pomoć ovih pitanja, naše ispitanice/i imaju priliku da takođe izraze svoje mišljenje o tome zašto su pojedinci/ke više naklonjeni prema EU, odnosno prema Rusiji. Dakle, radi se o ispitivanju tzv. laičke teorije o uzrocima preferencija drugih.

Ovde je prikazan blok pitanja koji se odnosi na percepciju uzroka naklonosti ka Rusiji. U upitniku se nalazi i vrlo sličan blok pitanja koja se odnose na percepciju uzroka naklonosti ka EU.

L1. Pojedini građani Srbije su izrazito naklonjeni prema Rusiji. Šta Vi mislite, koliko su sledeći razlozi važni uzroci te naklonosti?

	1. Uopšte nije važan razlog	2.	3.	4.	5. Veoma je važan razlog
Rusija je kroz istoriju uvek bila saveznik i prijatelj Srba	1.	2.	3.	4.	5.
Pravoslavna tradicija	1.	2.	3.	4.	5.
Zajedničko slovensko poreklo	1.	2.	3.	4.	5.
Zajedničko nasleđe socijalizma	1.	2.	3.	4.	5.
Srbi imaju osećaj da je EU prema njima nepravedna	1.	2.	3.	4.	5.
Oni koji imaju to mišljenje su slabo informisani o Rusiji	1.	2.	3.	4.	5.

9. Evropski i slovenski identitet

U literaturi se često ističe da je doživljaj grupnog identiteta vrlo bitan za razumevanja različitih političkih stavova. Ovde su postavljena pitanja o stepenu evropske i slovenske

identifikacije. Uz pomoć tih pitanja je moguće testirati hipotezu o značaju ovakve identifikacije za razumevanje stavova prema EU i Rusiji. Takođe, u grupi se nalazi i pitanje o samoj EU – da li bi ispitanica/k bila tužna ili radosna kada bi se EU „raspala“.

- N1 A sada nekoliko pitanja o vašem osećanju ličnog identiteta.

	1. Nimalo blisko	2.	3.	4.	5.	6. Veoma blisko
Koliko se blisko osećate sa drugim Evropljanima?	1.	2.	3.	4.	5.	6.
Ukoliko ste slovenskog porekla, koliko se blisko osećate sa drugim Slovenima?	1.	2.	3.	4.	5.	6.

10. Perspektiva pristupanja EU

Proces pristupanja Srbije Evropskoj uniji ponekad deluje kao Sizifov posao. Zbog toga je postavljeno nekoliko pitanja koja se odnose na percepciju verovatnoće da Srbija postane član EU, kao i percepciju uslova koje bi Srbija trebala da zadovolji da bi do tog članstva došlo. Konkretno, postavljena su pitanja o tome da li bi ispitanica/k bila za pristupanje EU i ako bi uslov bio priznavanje nezavisnosti KiM od strane Srbije, te ako bi uslov bio „odustajanje od dobrih odnosa sa Rusijom“.

Uz pomoć ovih pitanja moguće je preciznije diferencirati uzroke manje ili više pozitivnih/negativnih stavova prema priključenju Srbije EU. Za potpunije objašnjenje nije dovoljno samo poznavati stavove, preferencije i motive, nego je važno uzeti u obzir i eventualne posledice i uslove tog procesa. Ako, na primer, neko procenjuje da je realna verovatnoća pristupanja EU vrlo mala, onda i vrlo pozitivan stav prema priključenju, ne mora da bude praćen i pozitivnim stavom prema EU.

Slede dva ilustrativna primera, od četiri pitanja u ovoj grupi.

O1. Šta mislite, da li će i kad Srbija postati član Evropske unije?

- Postaće član EU do 2025. godine.
- Postaće član EU do 2030. godine.
- Postaće član EU nakon 2030. godine.
- Nikad neće postati član EU.

O3. Ako bi članstvo Srbije u EU zahtevalo odustajanje od dobrih odnosa sa Rusijom, da li biste podržali članstvo u EU?

- Ne
- Da

11. Vežanost za Evropu i Srbiju

Tu se radi o dva pitanja koja se odnose na stepen emocionalne vežanosti za Srbiju i za Evropu (ne EU). Odgovori se daju na skali od 0 do 10.

12. Procena partijskih pozicija na dimenziji pro vs. antiruske orijentacije

Da bi se procenila interakcija partijskih preferencija i stavova prema Rusiji i EU, uključena je grupa pitanja koja se odnosi na procenu partijskih pozicija na dimenziji Pro vs. antiruske orijentacije. Ispitanici/e su pitani da ocene gde se najznačajnije partije u vreme sprovođenja ankete nalaze na toj dimenziji. U donjem primeru su navedene samo tri stranke, a potpuna lista sadrži deset stranaka.

Q1. Često se čuje da veliki značaj u Srbiji ima politička podela između »PRORUSKE« i »PROZAPADNE« strane. Gde biste pozicionirali svaku od sledećih partija na skali od 0 do 10, pri čemu 0 znači da je ta partija potpuno »PRORUSKI«, a 10 potpuno »PROZAPADNO« orijentisana?

	0. PRORUSKI										10. PROZAPADNO											
Srpska napredna stranka – SNS	0.	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.	0.	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.
Socijalistička partija Srbije – SPS	0.	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.	0.	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.
Demokratska stranka – DS	0.	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.	0.	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10.

Nakon pitanja Q1, sledi pitanje o samopozicioniranju ispitanice/ka na istoj skali. Radi se o pitanju pod šifrom R1.

R1 A gde biste postavili sebe na istoj skali?

0. PRORUSKI 1. 2. 3. 4. 5. 6. 7. 8. 9. 10. PROZAPADNO

13. Samoprocena na dimenziji leve–desnice

Kao indikator opšte ideološke orijentacije, uključena je standardna 11–stepena skala samoprocene na dimenziji leve – desnice.

S1 Kada se govori o politici, ponekad se upotrebljavaju izrazi „LEVO“ i „DESNO“. Na skali od 0 do 10, gde 0 znači *levo* a 10 znači *desno*, gde biste postavili sebe na toj skali? *

0. Levice	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10. Desnica
-----------	----	----	----	----	----	----	----	----	----	-------------

14. Stavovi o demokratiji

U ovoj grupi se nalaze dva pitanja koja se odnose na evaluaciju demokratije. Jedno se odnosi na uopšteno vrednovanje demokratije kao političkog sistema. Drugo se odnosi na evaluaciju učinka demokratskog sistema u Srbiji. Ova pitanja su standardizovanog formata, a ova verzija je preuzeta iz CSES projekta. Na oba pitanja se odgovara na petostepenima skalama slaganja (T1) odnosno zadovoljstva (T2).

T1. U kojoj meri se slažete ili ne slažete sa sledećom tvrdnjom: „Demokratija možda ima problema, ali je bolja od bilo kog drugog oblika vladavine“ ?

T2. Uopšteno govoreći, koliko ste zadovoljni načinom na koji funkcioniše demokratija u Srbiji?

15. Partijska identifikacija

Partijska identifikacija je operacionalizovana standardnim blokom pitanja. Radi se o verziji poreklom od originalne verzije iz Mičigenske škole i Američke nacionalne izborne studije (ANES, <https://electionstudies.org/>). Formulacija primenjena u našem istraživanju je revizija tog modela prilagođena komparativnom istraživanju iz CSES projekta.

U1. Postoji li određena politička stranka za koju osećate da Vam je bliža od svih drugih stranaka?

- DA
- NE

V1. Koja je to stranka?

W1. U kojoj meri osećate da ste bliski toj stranci? Da li osećate da ste:

- Veoma bliski
- Prilično bliski
- Ne baš bliski
- Niste uopšte bliski

16. Simpatije prema političkim partijama

Afektivni odnos prema političkim strankama je operacionalizovan standardnim pitanjima o stepenu simpatija ili nesimpatija prema najvažnijim strankama. Ispod je naveden deo tog bloka pitanja, sa tri od ukupno 10 stranaka. Dok prethodno pitanje o partijskoj identifikaciji daje informaciju koja je to pojedinačna stranka koja je najbliža ispitanici/ku, ovaj skup pitanja omogućava da se odredi stav svakog ispitanika/ce prema svakoj od navedenih stranaka.

X1. A sada još nekoliko pitanja o političkim partijama.

Sada bismo hteli da razmislite o svakoj od sledećih političkih partija. Molimo Vas da ih ocenite na skali od 0 do 10, pri čemu 0 znači da Vam se konkretna partija uopšte ne sviđa, a 10 da Vam se ta partija veoma sviđa.

Srpska napredna stranka – SNS	0. Uopšte mi se ne sviđa	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10. Veoma mi se sviđa
Socijalistička partija Srbije – SPS	0. Uopšte mi se ne sviđa	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10. Veoma mi se sviđa
Demokratska stranka – DS	0. Uopšte mi se ne sviđa	1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.	9.	10. Veoma mi se sviđa

17. Autoritarna orijentacija

Autoritarnost se smatra jednom od najvažnijih sociopsiholoških dispozicionih varijabli za razumevanje društvenih i političkih stavova. U ovo istraživanje je uključena kratka skala od 6 pitanja, koja je u više navrata korišćena u Srbiji. Slične skale su redovno u upotrebi i u međunarodnim istraživanjima. Većina pitanja zapravo direktno vodi porekla iz originalne F – skale Adorna i saradnika. Na pitanja se odgovaralo na petostepenoj skali Likertovog tipa.

AA1. Navedite u kojoj meri se slažete sa navedenim tvrdnjama.

- Većina naših društvenih problema bi se rešila kada bismo se nekako otarasili nemoralnih i degenerisanih pojedinaca.
- Najvažnije vrline koje deca treba da nauče jesu poslušnost i poštovanje autoriteta.
- Mladi ponekad imaju buntovničke ideje, ali kako odrastaju treba da ih prevaziđu i da se smire.
- Stanje nemoralna u našem društvu je delom posledica i toga što su i učitelji i roditelji zaboravili da je fizičko kažnjavanje ipak najbolji način vaspitavanja.
- Bilo bi bolje za sve kada bi vlasti cenzurisale štampu, filmove i druge medije, tako da se smeće drži podalje od mladih.
- Ljude je moguće podeliti u dve grupe: na jake i slabe.

18. Demografski podaci

Ovde su uključene uobičajene varijable koje beleže sociodemografske karakteristike ispitanica/ka. Uključene su varijable kao na primer: godine starosti, pol, stepen obrazovanja, religioznost, zaposlenje, mesečni prihodi, stepen urbanizacije naselja u kome ispitanik/ca živi i slično.

19. Završno pitanje

Na kraju ankete, ispitanice/ci pozvani su da ostave svoje komentare i sugestije u vezi ankete u celini.

Uzorak ispitanica i ispitanika

Javno mnjenje Srbije 2018 je istraživanje sprovedeno metodom internet tj. onlajn anketiranja. Ispitanice/i su na dva osnovna načina pozivani da se uključe u ovo istraživanje, tako da se ukupan uzorak sastoji od dva poduzorka: imejl poduzorak i internet poduzorak. Oba uzorka su prigodnog tipa, pošto selekcija ispitanika nije zasnovana na probabilističkom odabiru.

Imejl poduzorak

Prvi način kontaktiranja ispitanika bio je uz pomoć imejl adresa – ispitanicima su na njihove lične imejl adrese prosleđivani pozivi da učestvuju u anketi. Adrese su prikupljene uz pomoć specijalnog softvera koji prikuplja imejl adrese sa *javno dostupnih internet stranica*. Pretraživanje i prikupljanje adresa je ograničeno na domene iz Srbije (.rs). Posebno se vodilo računa da se pokrije cela teritorija Srbije. Jedan od načina da se to postigne je uključivanje najposećenijih domena i stranica vezanih uz svaku pojedinačnu opštinu u Republici. Na primer, sve zvanične i nezvanične stranice opština su uključene u skup domena koji su pretraživani programom za prikupljanje imejl adresa. Adrese su prikupljene tokom 2017. godine za jedno tadašnje istraživanje stavova građana Srbije.

LimeSurvey softver pored administracije upitnika takođe sprovodi slanje imejl poziva, i vodi evidenciju o pristiglim odgovorima. Poruka sa prvim pozivom sadržala je kratke osnovne informacije o anketi i o instituciji koja je sprovodi. Navedeno je da je istraživanje anonimno, da je sigurnost podataka obezbeđena, da se podaci koriste samo u naučne svrhe. Takođe je pridodata veza za isključivanje sa imejl liste i izuzeće od slanja bilo kakvih kasnijih poruka.

Pored prvog poziva, ispitanicima koji nisu otvorili anketu, a nisu ni tražili da budu isključeni sa imejl liste, prosleđivana su i dva podsećanja, obično u razmaku od po nedelju dana. Istraživanja su pokazala da je podsećanje važan postupak i da značajno povećava stopu učešća u internet anketama (npr. Sheehan, 2001). Kao i u okviru poziva i u porukama sa podsećanjem nalazio se i link kojim je ispitanik mogao eksplicitno da odbije učešće u anketi i ne dobija dalje pozive i podsećanja. Ovaj softver takođe registruje i neispravne imejl adrese – one koje ne postoje više, ili koje su neaktivne. Na taj način može da se odredi deo adresa koje sigurno nisu validne.

LimeSurvey softver odvojeno vodi dve baze podataka: jednu sa odgovorima ispitanika, a drugu sa imejl adresama, gde vodi evidencija o slanju poziva i podsećanja, te o pristiglim odgovorima. Ove dve baze su odvojene, tako da nije moguće povezati odgovore sa određenim imejl adresama. Ako se odabere anonimni modalitet anketiranja (kao što je ovom prilikom bio slučaj) administrator ankete ima uvid sa kojih adresa su odgovori stigli, ali ne i koji odgovor je stigao sa koje imejl adrese. Na taj način je automatski zagarantovana anonimnost odgovora svakog ispitanika. Evidencija o odgovorima i pozivima se vodi uz pomoć „tokena“, tj. šifre koja je dodeljena svakoj imejl adresi. Na taj način, kontroliše se da samo jedan odgovor može da stigne sa jedne imejl adrese. Ako ispitanik prosledi poziv nekoj drugoj osobi, ta osoba može da učestvuje u anketi, ali mora prethodno da registruje svoju adresu i da na tu adresu dobije lični poziv. Dakle, osnovna odlika ovog pristupa je da je svaki učesnik registrovan uz pomoć imejl adrese. Ovo je bitna karakteristika, jer može da izazove kod ispitanika zabrinutost u pogledu anonimnosti i bezbednosti svojih odgovora datih tokom anketiranja.² S druge strane, ovako se sprečava višestruko popunjavanje ispitanika sa jedne adrese, ali i osigurava da u anketi učestvuju ispitanici koji su dovoljno motivisani da bi dali kvalitetne odgovore.

Pored odgovora ispitanika, baza podataka sadrži i vremenske varijable – podatke o trajanju odgovaranja na pojedina pitanja i grupe pitanja. Zahvaljujući tome, može da se prate detalji o načinu odgovaranja na upitnik.

Varijabla *Source* identifikuje ovaj poduzorak kao: 1. JMS 2018-101-email.

Internet („Snowball“) poduzorak

Ispitanici iz drugog poduzorka (ovde je nazvan „snowball uzorak“) su pozivani na učešće pozivima koji nisu lično adresirani, nego opšti, javni. Primenjeno je nekoliko postupaka. Jedan je blizak poznatom „snowball“ metodu – kada se uopšteni poziv prosledi nekome sa sugestijom da se poziv prosledi dalje – poznanicima, prijateljima, kolegama. Ključna karakteristika je ta da se ne traži nikakva registracija ispitanika. Link za anketu nije zavisao od „tokena“ i klikom na adresu ankete potencijalni ispitanik se direktno vodi na početak upitnika. Takođe, ovde se ne koriste nikakvi lični podaci o ispitanicima kao u prethodnom slučaju (lična imejl adresa).

Pored ovog postupka, anketa je oglašavana na internetu. Poziv za učešće u anketi je bio objavljen na zvaničnoj internet prezentaciji IDN-a, kao i na Fejsbuk stranici Instituta. Takođe su postavljani i plaćeni oglasi na Fejsbuk i na Google. U oba slučaja je specifikovano da se oglasi prikazuju samo punoletnim korisnicima, oba pola, sa teritorije cele Srbije. Fejsbuk oglas je bio postavljen 14 dana i tokom tog perioda je realizovano oko 70.000 prikaza. Rezultat Google oglasa je oko

² Istraživačima je pristiglo više desetina imejl poruka sa pitanjima u vezi sa anonimnošću ankete i sigurnošću poverljivosti podataka. Istraživači su na svaku poruku odgovorili sa dodatnim informacijama. U najvećem broju slučajeva ti odgovori su uverili ispitanike da su podaci bezbedni i na taj način ih ohrabрили da učestvuju u anketi.

700 „klikova“ tokom 7 dana trajanja oglasa. Najveći broj ispitanika u ovom poduzorku je pristigao na osnovu Fejsbuk oglasa.

Cilj primene različitih metoda internet oglašavanja je da bi se postigla raznolikost uzorka. Jedan metod oglašavanja, recimo putem određene društvene mreže, ima veće šanse da naiđe na veće grupe ispitanica/ka homogenih po određenim karakteristikama koje su povezane sa korišćenjem određenih društvenih mreža. Za prigodne uzorke je bitno da, kad već nije dostupan probabilistički odabir učesnica/ka, da se obezbedi heterogenost uzorka, tj. varijabilnost po varijablama bitnim za istraživački projekat (Schonlau, Ronald Jr, & Elliott, 2002).

Varijabla *Source* identifikuje ovaj poduzorak kao: 2. JMS 2018 – 102 – snowball.

Tehnički detalji uzoraka

„Snowball“ uzorak (2. JMS 2018 – 102 – snowball)

- Samoinicijativno deljenje poziva ispitanika
- Oglas na stranici IDN-a
- Oglas i vest na FB stranici IDN-a
- Plaćeni oglasi na FB i Google
  - Google: 701 klik /7 dana
  - FB oglasi: M i Ž, starosti 18–65+, 2 x 7 dana
  - ~70.000 prikaza (21 lajkova)
  - + komentari (61)
- Trajanje popunjavanja upitnika
  - Aritmetička sredina: 22 min i 10 s.
  - Medijan: 19 min i 17 s.

I mejl uzorak (1. JMS 2018 – 101 – email)

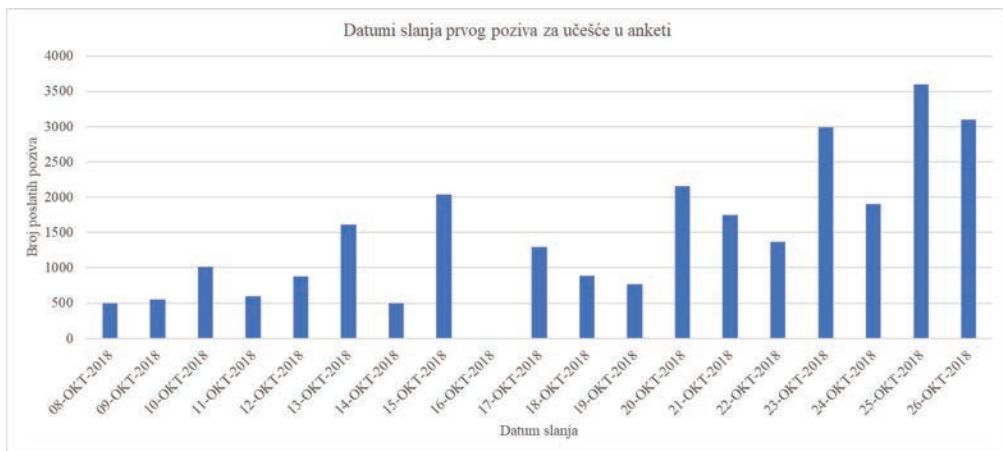
- Imejl adrese prikupljene za sličan projekat iz 2017. godine
- Ukupno poslato poziva: 27.644
- Dva naknadna podsećanja (obično 7 dana razmaka)
- Ispitanici koji su eksplicitno odbili učešće u anketi („Opted out“): 951
- Sa oko 70 adresa je stigla automatska poruka koja obaveštava da su korisnici odsutni na duže vreme (bolovanje, porodiljsko odsustvo, specijalizacija i slično).
- Broj neispravnih adresa („Bounced“; adrese koje se ne koriste, ne postoje, i sl.): 4.412
- Adrese koje su ostale kao „OK“: 23.221
- Kompletirane ankete (odgovoreno na sva pitanja): 1.632
- Nekompletirane ankete (otvorene ankete, ali nedovršene): 894
- Ukupno otvorenih anketa: 2.526
- Participacija:
  - 15,3% – Procenat adresa sa kojih je stigla bilo kakva reakcija
  - 10,9% – Procenat otvorenih anketa u odnosu na sve adrese koje nisu dokazano neaktivne. To bi bila najkonzervativnija procena stope učešća u anketi.

- 71,2% – Procenat ispitanika koji su otvorili anketu u odnosu na broj adresa sa kojih je stigla bilo kakva reakcija (odbijanje, odsustvo, delimično popunjavanje i sl.). Ovaj indikator bi se mogao smatrati liberalnom procenom stope učešća u anketi (*response rate*).
- 251 (9,94) slučajeva gde je anketa otvorena, ali nije dat ni jedan odgovor (*all missing*)
- 90,1% onih koji su anketu otvorili dali su bar neki validan odgovor
- 64,6% ispitanika koji su otvorili anketu su anketu i kompletirali (odgovorili na sva pitanja)
- Trajanje popunjavanja upitnika
  - Aritmetička sredina: 22 min. i 24 s.
  - Medijan: 19 min. i 15 s.

Proces anketiranja

Zajedničko za dva poduzorka je elektronski upitnik (osim što su u određenom periodu pojedina pitanja iz jednog i drugog upitnika isključena, da bi se trajanje popunjavanja upitnika skratilo). Kao što je iznad opisano, uzorci se razlikuju ne samo po karakteristikama regrutacije ispitanica/ka, nego i po organizaciji procesa anketiranja. Anketiranje na internet (snowball) uzorku je uglavnom bio jednostavan proces. Odgovarajući oglasi i pozivi sa potencijalne ispitanike su dizajnirani i postavljeni na odgovarajuća mesta (internet i Fejsbuk stranice IDN-a, plaćeni oglasi na Fb i Gugl-u, poziv ispitanicima da dalje proslede poziv za anketu).

Anketiranje na imejl uzorku, je sa druge strane, kompleksnije za sprovođenje. Prvi korak je prikupljanje imejl adresa. Kao što je rečeno, vodilo se računa da se koliko god je moguće ostvari geografska pokrivenost Srbije. Zbog toga su u proces prikupljanja adresa posebno analizirane sve opštine u Republici. Samo anketiranje je započelo slanjem poziva za učešće putem imejla. To nije trenutni događaj, jer je imejl server, gde je IDN-ov LimeSurvey instaliran, ograničen po količini imejl poruka koje mogu da se pošalju u određenom vremenu.

Grafikon 1 Raspored broja poslanih upitnika prema datumu slanja

Zbog toga je prvo slanje poziva trajalo 19 dana. Grafikon 1 prikazuje broj poslanih poziva prema datumu slanja. Slalo se od 500 do oko 3500 poziva dnevno. Do 29. oktobra poslato je oko 99,6% poziva. Nakon tog datuma je poslat manji broj poziva i to prvenstveno na adrese koje su pristigle od samih ispitanica/ka (recimo, automatska povratna poruka sa obaveštenjem o novoj adresi ispitanika/ce).

Nakon najmanje 7 dana, na one adrese sa kojih nije stigao odgovor (niti informacija da adresa nije validna), počinjalo se sa slanjem podsećanja. Poslato je do 2 podsećanja, sa minimum 7 dana razmaka između dva slanja na pojedine adrese.³

Broj poslanih poziva i podsećanja je prikazan u Tabeli 1. Vidimo da su nakon inicijalnog poziva pristigle 753 popunjene ankete, što je 46,7% od svih popunjenih upitnika (u okviru poduzorka baziranog na imejl adresama, naravno). Očigledno je da jedan poziv nije dovoljan, i da podsećanja donesu više od polovine svih pristiglih odgovora. Dakle, vredni planirati i sprovesti podsećanja na sistematski način. Kod onih kojima je dostavljen samo inicijalni poziv, oko 81% nisu popunili upitnik. Razlog zbog kojeg je veliki broj onih adresa sa kojih nije popunjen upitnik, a nisu dobili podsećanja je što je sa tih odgovora stigao zahtev da se više ne pozivaju, ili informacija o tome da adresa nije validna, ili je ispitanica/ik zbog nekih drugih razloga nedostupna/an. Nakon drugog poziva pristiglo je još 502 popunjena upitnika (31,1% od svih pristiglih), dok ih je nakon trećeg pristiglo još 359 (22,2% od svih pristiglih).

Tabela 1 Uticaj broja podsećanja na procenat popunjenih anketa

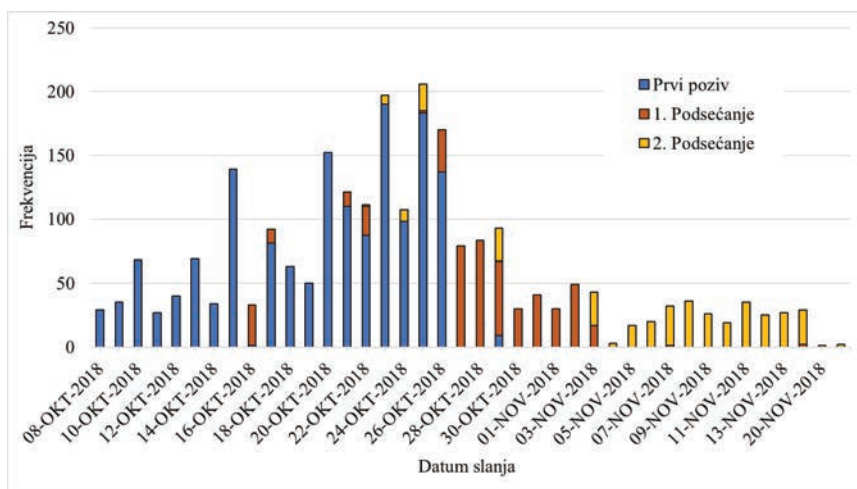
		Popunjen upitnik		Ukupno	
		Ne	Da		
Broj poslanih podsećanja	0 (samo poziv)	Frekvencija	3236	753	3989
		% u redu	81,1%	18,9%	100,0%
		% u koloni	12,5%	46,7%	14,5%
	1	Frekvencija	1417	502	1919
		% u redu	73,8%	26,2%	100,0%
		% u koloni	5,5%	31,1%	7,0%
	2	Frekvencija	21164	359	21523
		% u redu	98,3%	1,7%	100,0%
		% u koloni	82,0%	22,2%	78,5%
Ukupno	Frekvencija	25817	1614	27431	
	% u redu	94,1%	5,9%	100,0%	
	% u koloni	100,0%	100,0%	100,0%	

Konačno, Grafikon 2 prikazuje datume kada su poslani pozivi, odnosno prvo i drugo podsećanje, pri čemu su uzeti u obzir samo oni slučajevi gde je upitnik popunjen. Logično, prvo, i u najvećem broju, su pristigli odgovori na prvi poziv. Odgovori nakon prvog podsećanja su stizali krajem oktobra, dok je većina odgovora pristiglih nakon drugog podsećanja stigla u novembru.

³ Više od dva podsećanja je poslato ukoliko je postojala sumnja da je došlo do neke greške pri slanju poziva.

Napominjemo da se ovde vodilo računa da se poštuju odredbe u vezi poverljivosti podataka i zaštite prava ispitanika. Svaka poruka koja je poslata sadržala je link putem kojeg je ispitanica/k mogla da zatraži isključenje svoje imejl adrese iz svake dalje komunikacije i iz uzorka adresa.

Grafikon 2 Broj poslanih poziva i podsećanja prema datumu slanja (samo upitnici koji su popunjeni)

Poziv za učešće u anketi:

Poštovana gospođo / gospodine,

Pozvani ste da učestvujete u jednoj naučno-istraživačkoj anketi.

Naslov ankete je: „Predstave o EU i Rusiji u javnosti Srbije (Javno mnjenje Srbije 2018)“.

Centar za politikološka istraživanja i javno mnjenje Instituta društvenih nauka iz Beograda sprovodi istraživanje javnog mnjenja u Srbiji. Upitnik je posvećen stavovima građana prema međunarodnoj politici Srbije, a posebno odnosima Srbije sa Rusijom i Evropskom unijom.

Učešćem u ovom istraživanju omogućavate sticanje objektivnije i reprezentativnije slike o javnom mnjenju Srbije. Bili bismo Vam zahvalni ukoliko biste izdvojili nešto vremena da učestvujete u ovom istraživanju. Popunjavanje upitnika traje oko 15 minuta.

Anketa je anonimna. Odgovori se ni na koji način ne povezuju sa imejl adresom ispitanika.

Da biste učestvovali molimo Vas kliknite na ovu vezu:

[http://www.idn.org.rs/limesurvey/...](http://www.idn.org.rs/limesurvey/)

S poštovanjem,

Istraživački tim CPIJM,

jms2018@idn.org.rs

Ukoliko ne želite da učestvujete u ovoj anketi i ne želite da dobijate pozivnice za učešće, molimo kliknite na link ispod:

[http://www.idn.org.rs/limesurvey/index.php/optout/...](http://www.idn.org.rs/limesurvey/index.php/optout/)

Anketu možete da prosledite prijateljima i kolegama, šaljući ovaj link:

[http://www.idn.org.rs/limesurvey/...](http://www.idn.org.rs/limesurvey/)

Poruka kojom su ispitanice/ci podsećani na poziv da popune anketu je ovako izgledala:

Poštovani(a),

Pre nekog vremena pozvali smo Vas da učestvujete u anketi.

Primitili smo da do danas niste završili sa popunjavanjem ankete i zato želimo da Vas podsetimo da je anketa još uvek dostupna u slučaju da želite da učestvujete.

Naziv ankete: „Predstave o EU i Rusiji u javnosti Srbije (Javno mnjenje Srbije 2018)”.

Centar za politikološka istraživanja i javno mnjenje Instituta društvenih nauka iz Beograda sprovodi istraživanje javnog mnjenja u Srbiji.

Upitnik je posvećen stavovima građana prema međunarodnoj politici Srbije, a posebno odnosima Srbije sa Rusijom i Evropskom unijom. Učešćem u ovom istraživanju omogućavate sticanje objektivnije i reprezentativnije slike o javnom mnjenju Srbije. Bili bismo Vam zahvalni ukoliko biste izdvojili nešto vremena da učestvujete u ovom istraživanju. Popunjavanje upitnika traje oko 15 minuta.

Da biste učestvovali molimo Vas da izaberete link ispod:

[https://www.idn.org.rs/limesurvey/...](https://www.idn.org.rs/limesurvey/)

S poštovanjem,

Istraživački tim Instituta društvenih nauka

Izaberite sledeći link za nastavak:

[https://www.idn.org.rs/limesurvey/...](https://www.idn.org.rs/limesurvey/)

Ukoliko ne želite da učestvujete u ovoj anketi i ne želite da dobijate pozivnice za učešće, molimo kliknite na link ispod:

[https://www.idn.org.rs/limesurvey/index.php/optout/...](https://www.idn.org.rs/limesurvey/index.php/optout/)

Anketu možete da prosledite prijateljima i kolegama, šaljući ovaj link:

[http://www.idn.org.rs/limesurvey/...](http://www.idn.org.rs/limesurvey/)

Pored poziva i podsećanja, tokom trajanja prikupljanja podataka odvijala se komunikacija sa potencijalnim ispitanicama/ima. Izvesan broj ispitanica/ka se javljao elektronskom poštom (nijedan telefonski poziv nije zabeležen), sa različitim pitanjima. Poruke su bile razne sadržine: od direktnog izražavanja pozitivnog ili negativnog stava prema istraživanju, pa do niza specifičnih pitanja o projektu. Među češćim temama su bila pitanja o tome ko finansira istraživanje, zatim u čijem interesu istraživački tim radi, a posebno o poverljivosti i anonimnosti podataka. Nije iznenađujuće da je često pitanje bilo da se objasni kako je istraživanje anonimno ako su im pozivi stigli na lične imejl adrese. Istraživači su sa velikom pažnjom odgovarali na sva takva pitanja davali detaljne informacije o samom procesu istraživanja, i načinu na koji se osigurava anonimnost učesnica/ka i sigurnost podataka.⁴

---

⁴ Radi ilustracije količine imejl saobraćaja, možemo navesti da poštansko sanduče adrese posebno formirane za ovo istraživanje sadrži oko 10.000 poruka. Većina su naravno automatski generisane poruke (o pristizanju odgovora, o neispravnim adresama, o odloženom prijemu poruke i slično). Oko 300 poruka je zahtevalo direktan angažman istraživača (od brisanja adrese ispitanice/ka, pa do davanja različitih informacija o istraživanju).

Geografska zastupljenost uzorka

Odgovori su stigli iz 158 opština, kao određeni broj anketa naših državljana koji su se tada nalazili u inostranstvu. Opštine iz kojih je pristiglo više od 20 popunjenih upitnika su prikazane u Tabeli 2.⁵

Tabela 2 Opštine i gradovi iz kojih je pristiglo više od 20 popunjenih upitnika

Opština	Broj učesnika	Opština	Broj učesnika
Beograd	895	Beograd – Vračar	35
Novi Sad	360	Kraljevo	34
Niš	149	Sombor	34
Subotica	93	Beograd – Čukarica	33
Beograd – Novi Beograd	83	Kruševac	33
Kragujevac	68	Beograd – Zvezdara	31
Zrenjanin	57	Bor	30
Pančevo	55	Leskovac	29
Beograd – Zemun	54	Čačak	27
Jagodina	46	Šabac	26
Smederevo	41	Vršac	26
Beograd – Palilula	37	Zaječar	24
Beograd – Stari Grad	35	Sremska Mitrovica	21
Beograd – Voždovac	35		

Tabela 3 Distribucija popunjenih upitnika prema regionu i tip uzorka

		Tip uzorka		Ukupno
		1. JMS 2018-101-email	2. JMS 2018-102-snow-ball	
1. Vojvodina	Frek.	436	445	881
	%	25,8%	25,6%	25,7%
2. Beograd	Frek.	667	642	1309
	%	39,4%	36,9%	38,1%
3. Šumadija i Zapadna Srbija	Frek.	208	227	435
	%	12,3%	13,1%	12,7%
4. Južna i Istočna Srbija	Frek.	191	233	424
	%	11,3%	13,4%	12,4%
5. Kosovo i Metohija	Frek.	9	1	10
	%	,5%	,1%	,3%
9. Bez odgovora	Frek.	182	191	373
	%	10,8%	11,0%	10,9%
Ukupno	Frek.	1693	1739	3432
	%	100,0%	100,0%	100,0%

⁵ U izvesnom broju slučajeva nije bilo moguće razlikovati da li se odgovor ispitanice/ka odnosi na opštinu ili grad, gde je ta razlika relevantna. Na primer, dobar deo odgovora „Beograd“ nije mogao da se svede na određenu opštinu u okviru grada Beograda.

Tabela 3 prikazuje distribuciju popunjenih upitnika prema regionu i tipu uzorka. Dve karakteristike mogu da se zapaze. Jedno je da je distribucija prilično slična u oba poduzorka, što znači da način regrutovanja ispitanica/ka (tj. da li se radi o pozivanju putem imejla ili putem internet oglašavanja i društvenih mreža), ne utiče bitno na regionalnu zastupljenost. Sa druge strane, međutim, očigledna je neproporcionalna zastupljenost regiona. Vojvodina i Beograd su u oba poduzorka više zastupljeni nego što je to slučaj u populaciji. Ovu neproporcionalnost treba imati na umu pri analizi podataka, i ako se oceni da je potrebno, valja primeniti odgovarajuće pondere.

Baza podataka (JMS 2018)

Nakon završetka procesa prikupljanja podataka, sprovedena je organizacija podataka u jednu celinu, usklađivanje varijabli, priprema podataka za statističke analize, a formirana je i konačna baza podataka. Prikupljeni podaci se distribuiraju u dva osnovna formata: Excel tabela i SPSS format.

Osnovnu bazu podataka čine sledeće varijable:

- 7 automatski generisanih varijabli (ID – identifikacioni broj ispitanice/ka, referentna URL adresa, „vremenski pečati“ (3 varijable), jezik upitnika, poslednja stranica upitnika do koje je ispitanica/ik došla/došao);
- 158 varijabli generisanih na osnovu upitnika;
- izvestan broj naknadno konstruisanih varijabli: godine starosti, kategorisane opštine, regionu, ponderi.

Ovi podaci su javno dostupni i mogu se dobiti na zahtev od IDN-a, za upotrebu u nekomercijalne svrhe.

Ponderi

Da bi se uzorak ujednačio sa karakteristikama populacije prema osnovnim demografskim varijablama, konstruisani su odgovarajući ponderi. Ponderi su bazirani na zvaničnim podacima koje je objavio Republički zavod za statistiku (RZS), odnose se na procene stanja u 2017. godini ili u pojedinim slučajevima – na rezultate poslednjeg popisa stanovništva.

Konstruisano je nekoliko vrsta pondera:

- Ponderi bazirani na pojedinačnim karakteristikama
  - Pol (W1_Sex)
  - Starost (8 kategorija) (W1_Age)
  - Region (4 statistička regiona, po RZS) (W1_Region)
  - Obrazovanje (samo za ceo uzorak, kategorisano u 2 kategorije; ovaj ponder parcijalno kompenzuje za pristrasnost uzorka u pogledu obrazovanja ispitanika) (W1_Educ). Zbog izrazite pristrasnosti uzorka u korist obrazovanijeg sloja populacije, ponder koji bi u potpunosti nivelisao tu pristrasnost bi imao suviše velike, odnosno male vrednosti, da bi se primena takvog pondera mogla preporučiti.
- Kombinovani ponderi
  - Pol i starost – baziran na kombinovanoj distribuciji ove dve karakteristike prema RZS-u (W2_1_Sex_Age)

- Pol, starost, region – proizvod pondera za regione i pondera pol i starost (W2_1_Sex_Age i W1_Region)

Svi ponderi se javljaju u tri varijante: ponderi za ceo uzorak i posebni ponderi za svaki od poduzoraka (snowball i imejl poduzorke). Na primer, za ponder koji se odnosi na pol/rod, postoje tri pondera:

Ime varijable	Opis varijable
W1_Sex	Ponder W1: Pol (ceo uzorak)
W101_Sex	Ponder W101: Pol (uzorak 101 – imejl)
W102_Sex	Ponder W102: Pol (uzorak 102 – snowball)

Preporučeni ponderi

Izbor pondera zavisi od cilja analize i primenjenih statističkih metoda. Odgovornost je na analitičaru da primeni ponder primeren cilju i metodi. Ako se, na primer, želi primeniti samo ponder za pol, a analiza sprovedi na celokupnom uzorku, preporučuje se W1_Sex. Ako se analiza namerava sprovedi samo na imejl uzorku, onda je primeren W101_Sex.

Za većinu standardnih analiza preporučujemo:

- Kombinovani ponder za pol i starost (W2_1_Sex_Age).
- Kombinovani ponder za po, starost, region (W2_1_Sex_Age i W1_Region).
- Preporučujemo da se uporede rezultati analiza na ponderisanim i neponderisanim podacima.

Kao ilustracija dejstva pondera, prikazana je prosečna starost u odnosu na pol ispitanice/ka (Tabela 4). Kada se uporede prvi i drugi panel u toj tabeli, vidi se da je u sirovim podacima prosečna starost kod oba pola potcenjena – uzorak čine u proseku mlađi ispitanici/ce nego što je to slučaj u populaciji. Takođe, u uzorku je relativno više ispitanika nego ispitanica, nego što je u populaciji. Takođe, važno je primetiti da se ponderisanjem povećava varijansa varijabli (uporediti standardne devijacije).

Tabela 4 Prosečna starost u odnosu na pol ispitanice/ka: Sirovi i ponderisani podaci

Sirovi podaci			
Pol	Aritmetička sredina	N	St. Devijacija
1 Ženski	46,63	1271	13,00
2 Muški	43,55	2052	14,52
Ukupno:	44,73	3323	14,04
Ponderisani podaci (W2_1_Sex_Age)			
Pol	Aritmetička sredina	N	St. Devijacija
1 Ženski	49,05	1722	15,83
2 Muški	47,15	1601	16,14
Ukupno:	48,14	3323	16,01

Jedan ili dva uzorka?

Podaci uključuju varijablu „Source“ koja identifikuje slučajeve prikupljene metodom imejl adresa odnosno „snowball“ metodom. Ta dva poduzorka se razlikuju u pojedinim socio-demografskim karakteristikama (na primer, „snowball“ poduzorak je nešto mlađi u proseku), ali je neizvesno u kojoj meri se razlikuju po drugim karakteristikama koje mogu biti od važnosti za istraživača.

Zbog toga preporučujemo da se analize obave i na celom uzorku, ali i na pojedinačnim poduzorcima. Eventualne značajne razlike je potrebno uzeti u obzir pri tumačenju rezultata i donošenju zaključaka. U većini slučajeva smatramo da će celokupan uzorak biti adekvatan predmet analize.

Na sledećoj ilustraciji (Grafikon 3), prikazana je distribucija varijable *Godina rođenja* u dva poduzorka ankete JMS 2018. Može se zapaziti da se distribucije razlikuju u izvesnoj meri. Na imejl poduzorku, veća je koncentracija ispitanica/ka u srednjem delu distribucije (rođeni između 1960. i 1980. godine), dok su relativno manje zastupljena mlađa i starija godišta. „Internet“ poduzorak najviše odudara po većoj zastupljenosti mlađih ispitanica/ka. Te tendencije su razumljive kada se uzme u obzir način mobilizacije ispitanika. Srednja godišta su u većoj proporciji zaposleni i zato imaju veće šanse da se njihove imejl adrese nađu na slobodno dostupnim internet sajtovima. Organizacije u javnom sektoru često navode adrese svojih zaposlenih (na primer, opštinski službenici), te je veća verovatnoća da takve adrese budu pronađene. Sa druge strane, mlađi ispitanici/e su češće prisutni na društvenim mrežama, te je logično da je njihova zastupljenost u tom uzorku takođe veća. Dve stvari ovde treba imati na umu. Prvo, kada se uzorci spoje, dobija se ravnomernija ukupna distribucija. Drugo, pojedinačni poduzorcima, kao i ukupni uzorak značajno odstupaju od distribucije starosti u populaciji. Stoga, kao što je navedeno, ako je potrebno da uzorak bude reprezentativan po toj varijabli, primena odgovarajućeg pondera je neophodna.

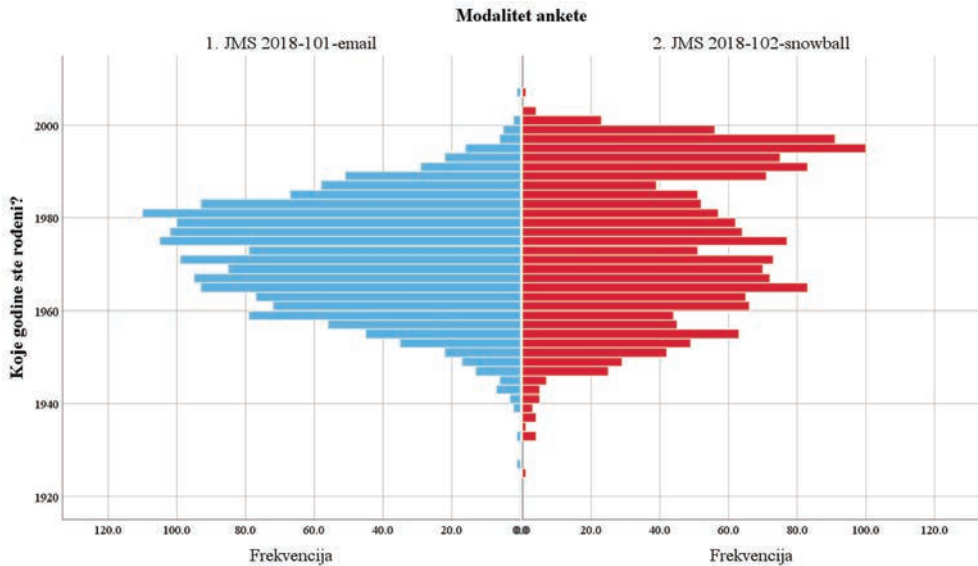
Karakteristike internet anketiranja

Kao posledica tehnoloških promena, sve veće dostupnosti interneta i sve većih poteškoća sa kojima se susreće klasično anketiranje „licem u lice“, anketiranje putem interneta se pojavljuje kao novi standard za sprovođenje akademskih anketa. Tokom poslednje dve decenije, metodologija anketnog istraživanja zasnovanog na internetu značajno se unapredila i stekla iskustvo tako da internet ankete koje zadovoljavaju zahteve visokokvalitetnog akademskog istraživanja postaju realnost (za kratki pregled videti Hais, Liu & Kaptein, 2015).

Anketiranje putem interneta može da se sprovede na različite načine, koji mogu imati različite metodološke prednosti i nedostatke. U principu, uzorak može da bude jednako kvalitetan i reprezentativan kao i kod klasičnog anketiranja „licem u lice“.

Anketiranje putem interneta – onako kako je ovde sprovedeno – ima dve ključne karakteristike koje utiču na reprezentativnost. Prvo, uzorački okvir je nekompletan. Deo populacije Srbije nema pristup internetu,⁶ ili nema imejl adresu, ili adresa nije javno dostupna na pretraživanim internet domenima. „Snowball“ poduzorak je u velikoj meri baziran na samoselekciji i to prvenstveno korisnika društvenih mreža. Iz literature je poznato na način regrutacije ispitanica/ka ima uticaja na kvalitet i može da dovede do pristrasnih rezultata kada se koriste metode koje nisu bazirane na slučajnom odabiru (npr. Buchanan, 2018).

⁶ Procenat internet korisnika u Srbiji je u to vreme bio oko 70%.

Grafikon 3 Distribucija varijable godina rođenja u dva poduzorka (neponderisani podaci)

Debata oko toga da li neprobabilistički uzorci mogu da obezbede podjednako verne i precizne podatke kao probabilistički je i dalje živa i aktuelna (npr. MacInnis et al., 2018, Couper, 2017). Ono što ovde ističemo je da ima autora koji nalaze da neprobabilistički uzorci mogu da daju podjednako tačne podatke (npr. Ansolabehere & Rivers, 2013; Wang et al., 2015; Kellner, 2004).

Druga karakteristika ovde primenjenog postupka, ovaj put pozitivna, je da se kod ovakvog anketiranja osigurava motivisanost ispitanika i autentičnost pristiglih odgovora. Kod anketiranja metodom „licem u lice“, jedan od najvećih problema je kontrola kvaliteta rada anketara i osiguravanje da su prikupljeni odgovori zaista autentični odgovori ispitanika.

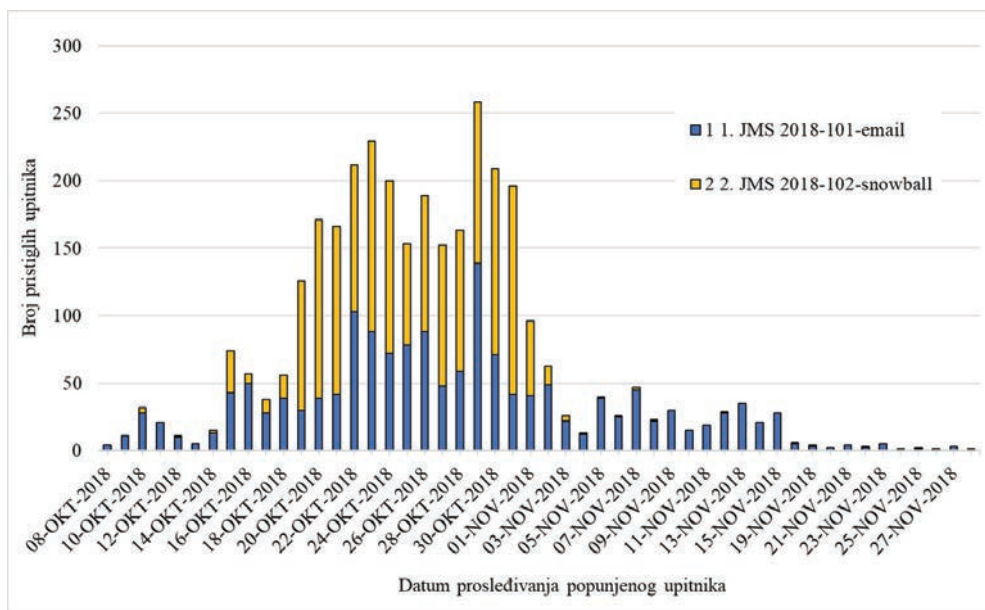
Pristrasnost uzorka u pogledu osnovnih sociodemografskih karakteristika se u velikoj meri može kompenzovati adekvatnim ponderisanjem podataka. Ipak, i pored ponderisanja podataka, potrebno je biti oprezan kada se radi o proceni parametra populacije (prosečnih vrednosti), jer su tu posledice pristrasnosti uzorka najvidljivije. Međutim, procena *relacija između varijabli* je mnogo manje osetljiva na pristrasnost uzorka, te su ovako prikupljeni podaci u potpunosti primereni analizama koje su usmerene na analizu relacija između varijabli (Berrens, 2003). U svakom slučaju, još pre 18 godina, istraživači su iznosili rezultate koji su ukazivali da imejl i internet uzorci mogu da obezbede kvalitetne podatke za različite potrebe (Schonlau, Ronald Jr, & Elliott, 2002; takođe Schonlau, & Couper, 2017).

Evaluacija kvaliteta podataka

Period popunjavanja ankete

U poglavlju o procesu anketiranja prikazani su grafikoni sa datumima slanja poziva i podsećanja. Ovde obraćamo pažnju na pristizanje popunjenih upitnika. Grafikon 4 prokazuje distribuciju pristiglih odgovora po datumima prosleđivanja, posebno za dva poduzorka. U periodu između 15. oktobra i 2. novembra prosleđena je velika većina upitnika (85,3%).

Zanimljivo je zapaziti da su odgovori na anketu oglašavanu putem interneta pristizali u užem vremenskom periodu (19. oktobar – 1. novembar). Ankete bazirane na imejl pozivima su pristizale tokom dužeg vremenskog perioda, manje koncentrisano. Glavni razlog za to je što je internet oglašavanje bilo moguće fokusirati u ograničenom periodu – postavi se oglas koji traje, recimo, nedelju dana. Međusobno deljenje URL veze za anketu putem društvenih mreža, naravno ne može da se ograniči, ali je na taj način pristigao manji broj popunjenih anketa. Na drugoj strani, slanje imejl poziva je bilo postupno. Pojedini ispitanici/e se odluče da popune anketu tek nakon određenog vremena, tako da su imejl ankete pristizale do kraja novembra. Ipak, glavni razlog za produženi period imejl anketiranja je bio tehničke prirode – server na kojem je IDN-ova LimeSurvey platforma instalirana je imao ograničen broj imejl poruka koje su mogle da budu odaslane u toku sat vremena. U uslovima bez tehničkih ograničenja, istraživači/ce mogu da rasporede proces anketiranja u vremenu onako kako najbolje odgovara ciljevima istraživanja.

Grafikon 4 Broj prosleđenih anketa prema datumu kompletiranja

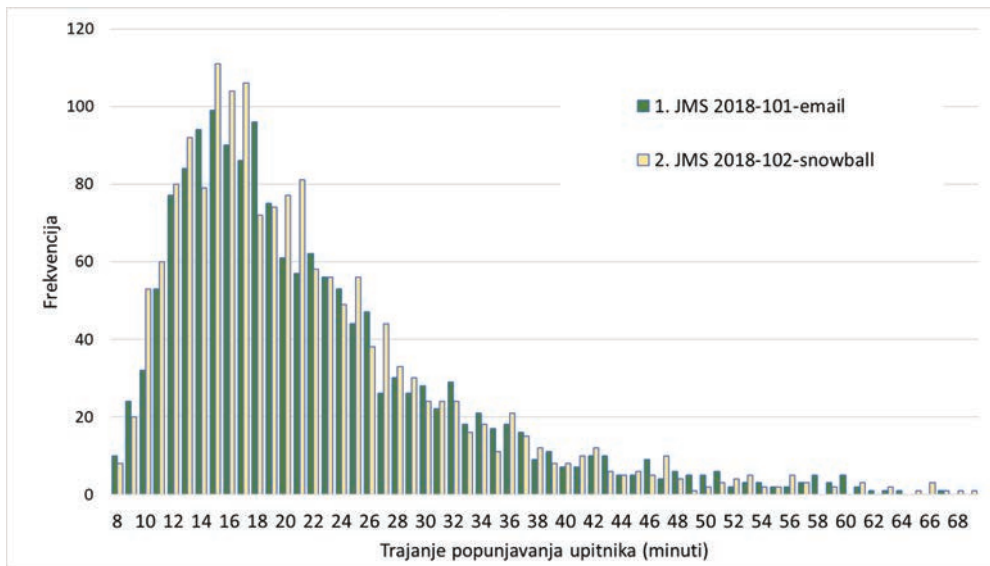
Ako uporedimo ove datume sa onima koji se odnose na slanje poziva i podsećanja, vidimo da pristizanje odgovora prati datume slanja sa blagom zadržkom. Zapaženo je da najveći broj odgovora stiže u kratkom periodu nakon slanja poziva, često u toku istog dana. Ovo je zapaženo kada se, na primer, nakon neke pauze u toku jednog dana pošalje veći broj poziva. Ubrzo zatim stiže i povišeni broj odgovora. Direktno praćenje vremena slanja i pristizanja nije moguće kada se anketa sprovodi anonimno.

Trajanje popunjavanja upitnika

JMS 2018 je anketa sa prilično velikim brojem pitanja. Zbog toga je važno obratiti pažnju na trajanje popunjavanja ankete. Grafikon 5 prikazuje distribuciju, vreme trajanja popunjavanja ankete, posebno za dva poduzorka. Vrednosti su ograničene na veće od 7 minuta i kraće od 70 (zbog toga postoje male razlike u ovim indikatorima na raznim mestima ovog izveštaja).⁷ Tabela 5 prikazuje prosečne vrednosti vremena trajanja, sa povezanom procenom standardne greške.

Vidimo da način regrutacije učesnika/ca ankete ne utiče na to koliko je vremena bilo potrebno da se upitnik popuni. U oba slučaja je bilo u proseku potrebno oko 22 minuta. Polovina uzorka je popunila upitnik u roku od 19 minuta. Manji broj anketa sa dugim vremenom pomeraju distribuciju ka većim vrednostima. Tu se najčešće radi o prekinutoj, pa nastavljenoj anketi. Više informacija o tome je moguće pribaviti analizom trajanja odgovaranja na svaku grupu pitanja, ali to ostaje za drugu priliku.

Grafikon 5 Distribucija trajanja vremena popunjavanja ankete prema tipu uzorka

Tabela 5 Prosečno trajanje popunjavanja upitnika (u minutima)

Tip uzorka	Aritmetička sredina (min.)	St. greška a.s.	Medijan	N
1. JMS 2018 – 101 – imejl	22,04	,259	19,00	1584
2. JMS 2018 – 102 – snowball	21,63	,246	19,00	1661
Ukupno	21,83	,179	19,00	3245

⁷ Beleženje vremena trajanja popunjavanja upitnika je nesavršeno, jer ispitanici se nekad kreću napred-nazad po upitniku, preskaču pojedine stranice upitnika ili prekidaju pa kasnije nastavljaju popunjavanje. Ovaj upitnik je dozvoljavao kretanje kroz upitnik unapred i unazad bez da se odgovori na svako pitanje (nametanje obaveze davanja odgovora na svako pitanje može da deluje frustrirajuće na ispitanike/ce i da dovede do češćeg prekidanja ankete). Zbog toga se javljaju ekstremno kratke ili duge vrednosti. One obično reflektuju nestandardni način kretanja kroz upitnik i zato takve vrednosti isključujemo iz analize vremena popunjavanja upitnika.

Za internet ankete se generalno ne preporučuje da traju previše dugo, jer to vodi prevremenom prekidanju popunjavanja upitnika ili snižava kvalitet odgovora (recimo, daju se površni odgovori). Revilla i Ochoa (Revilla & Ochoa, 2017), zaključuju da je dužina idealne internet ankete maksimalno do 20 minuta (a idealni medijan da je 10 minuta). Slično zaključuju i Galešić i Bošnjak, (Galesic & Bosnjak, 2009), koji nalaze da na više indikatora kvaliteta procesa anketiranja dolazio do pada kada dužina ankete prelazi 20 minuta. Dakle, ova anketa je na gornjoj granici ili možda i prelazi dužinu koja se smatra poželjnom.⁸

Kompletiranje i prekidanje ankete – poslednja stranica

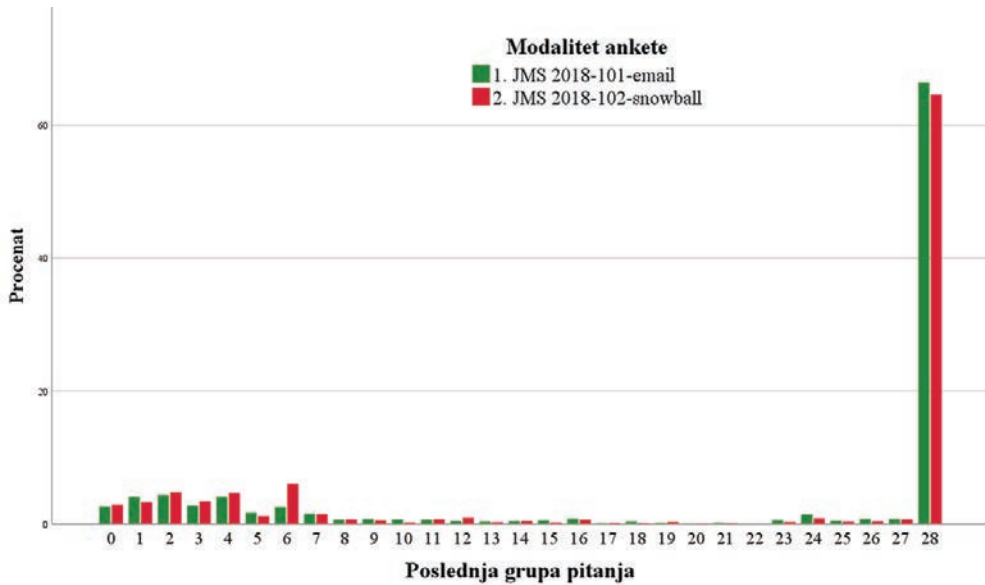
Popunjavanje upitnika do kraja, ili rano prekidanje, očigledno utiču na kvalitet istraživanja (Liu & Wronski, 2018). U literature se navodi više faktora koji mogu da utiču na rano prekidanje internet ankete, ali rezultati nisu sasvim konzistentni (Liu & Wronski, 2018; Fan & Yan, 2010; Sheehan, 2001). Jedan od prilično regularnih nalaza je da sama dužina upitnika utiče na rano prekidanje. Pošto je naša anketa imala relativno veliki broj pitanja, bitno je da se proveriti i taj aspekt ankete.

Na početku je rečeno da je upitnik imao 29 grupa pitanja i da popunjavanje u proseku traje oko 22 minuta. Grafikon 6 prikazuje broj grupe pitanja koju je ispitanica/k poslednju otvorila/o. Grupa pitanja broj 28 je poslednja stranica upitnika, što znači da je u tom slučaju ispitanica/k stigao do kraja upitnika i prosledio popunjeni upitnik (nulta stranica je naslovna stranica upitnika). Može se zapaziti nekoliko stvari. Prvo, nešto preko 60% ispitanica/ka je stiglo do poslednje grupe pitanja tj. kompletiralo upitnik, pri čemu način pozivanja ispitanika/ca (imejl ili internet oglašavanje) ne pravi veliku razliku.

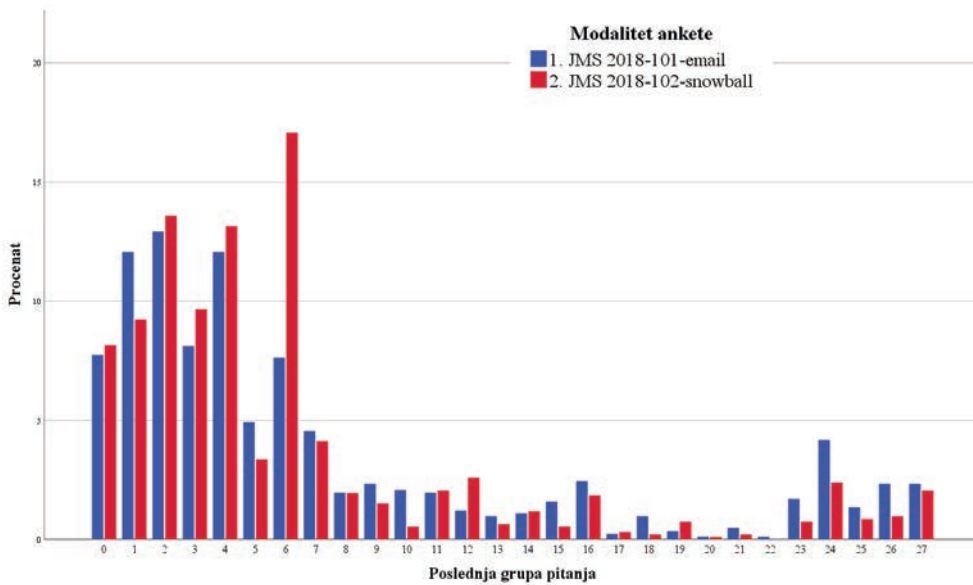
Ono što je posebno uočljivo je da se popunjavanje upitnika obično prekida na prvih nekoliko grupa. Na sledećem grafikonu (Grafikon 7) je detaljnije prikazano na kojim grupama je najčešće dolazilo do prekidanja popunjavanja upitnika. Ako ne računamo nultu grupu (naslovna strana sa informacijama o anketi), najčešće se prekidallo na grupama 1, 2, 3, 4 i 6. Nešto povišeni broj prekida karakteriše i grupe 5, 7 i 24.

Jedan od razloga za ovakav rezultat je da na prvim stranicama upitnika ispitanice/i stiču sliku o kakvoj anketi se radi i odlučuju da li će nastaviti. Očigledno jedan deo nije zainteresovan za ankete posvećene društvenim i političkim stavovima, tako da ubrzo prekida dalji rad. Samoselekcija je uvek karakteristika anketnog istraživanja, u manjoj ili većoj meri. To karakteriše i ankete koje se sprovede anketiranjem „licem u lice“. Ispitanica/k odlučuje da li će da pristane na intervju i da li će da istraje do kraja anketiranja. Lično intervjuisanje je obično psihološki teže ispitanicima da prekinu, tako da taj metod karakteriše relativno ređe prekidanje ankete pre kraja. Telefonske i onlajn ankete su ispitanicima/ima lakše za prekid jer nema ličnog, neposrednog kontakta sa anketarima.

⁸ Pri predstavljanju upitnika navedeno je da su pojedini blokovi pitanja isključeni iz ankete nakon određenog datuma. Razlog je bio potreba da se trajanje anketiranja skрати.

Grafikon 6 Poslednja grupa pitanja koju je ispitanik/ca otvorio/la

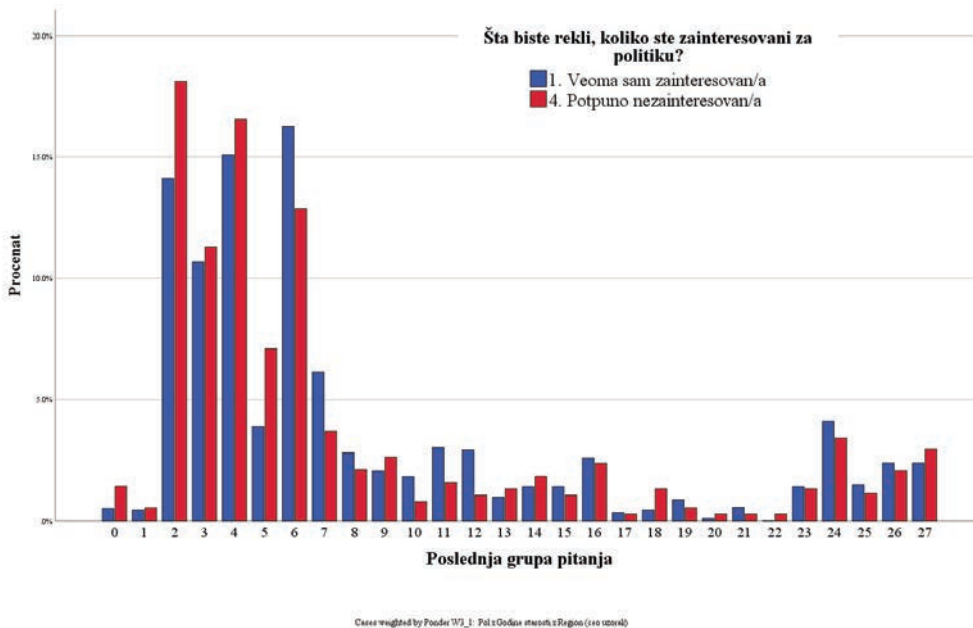

Grafikon 7 Detaljni prikaz distribucije grupa pitanja gde dolazi do prekida popunjavanja upitnika

Tema ankete takođe ima svoj značaj za motivaciju da se anketa popuni. Političke teme, u uslovima izrazite političke polarizacije i nepoverenja mogu delovati destimulativno na ispitanice/ke. Nezainteresovanost za temu istraživanja, pokazuju ispitanici, utiče negativno na stepen učešća i kompletiranja ankete (Marcus et al., 2007).

Naredni grafikon govori o ulozi zainteresovanosti za politiku (Grafikon 8). Vidimo da oni koji su nezainteresovani za politiku nešto češće prekidaju popunjavanje na grupama 2, 3, 4 i 5. Nezainteresovani češće prekidaju na kasnijim grupama pitanja.

Naravno i sam karakter pitanja može da da svoj doprinos. Pitanja čija sadržina može da bude neprijatna, frustrirajuća, ili provokativna, mogu da navedu na odustajanje. Takođe, kompleksna i nejasna pitanja mogu da deluju destimulativno. Liu i Wronska (Liu & Wronski, 2017), su utvrdili, na primer, da pored dužine upitnika, na prevremeno prekidanje utiče prisustvo „teških pitanja“ u upitniku.⁹

Grafikon 8 Povezanost zainteresovanosti za politiku i ranog prekidanja popunjavanja upitnika

Prva grupa sadrži dva pitanja koja se odnose na zainteresovanost za političke teme. Pitanja su po formi vrlo jednostavna i ovde verovatno imamo samo uticaj teme koja navodi nezainteresovane da prekinu dalje popunjavanje.

Kao što je rečeno u jednom od prethodnih poglavlja, druga grupa sadrži tri pitanja na temu percepcije odnosa EU, Rusije i potencijalnog članstva Srbije u EU. Ovo je kognitivno zahtevnije pitanje, jer zahteva razmišljanje o tome koje stavove zastupaju navedeni međunarodni akteri. To nisu teme na koje bi ispitanice/i imali spremne odgovore. Slična su pitanja i u grupama 3 i 4. Posebno je zahtevan blok pitanja iz grupe 4, koji od ispitanica/ka traži „...Vaše mišljenje o tome koji su najvažniji razlozi i motivi za sadašnju politiku EU odnosno Rusije prema Srbiji“.

Verovatno je najzahtevnija grupa pitanja broj 6, koja je posebno delovala destimulativno na one koji su upitniku pristupili na osnovu internet oglašavanja. Ova grupa pitanja traži da se procene eventualne posledice ukoliko bi spoljna politika uzela određeni smer – više okrenut prema Rusiji, prema EU ili neutralni smer. Moguće je da su ispitanici mobilisani putem internet oglašavanja nakon nekoliko teških grupa pitanja zaključili da anketa ne izgleda onako kako su očekivali, te da je zbog toga nešto veći broj prekinuo dalje popunjavanje.

⁹ „Teška pitanja“ su, na primer, pitanja sa dugačkim tekstom, sa komplikovanim instrukcijama, pitanja otvorenog tipa, kognitivno zahtevna pitanja i slično.

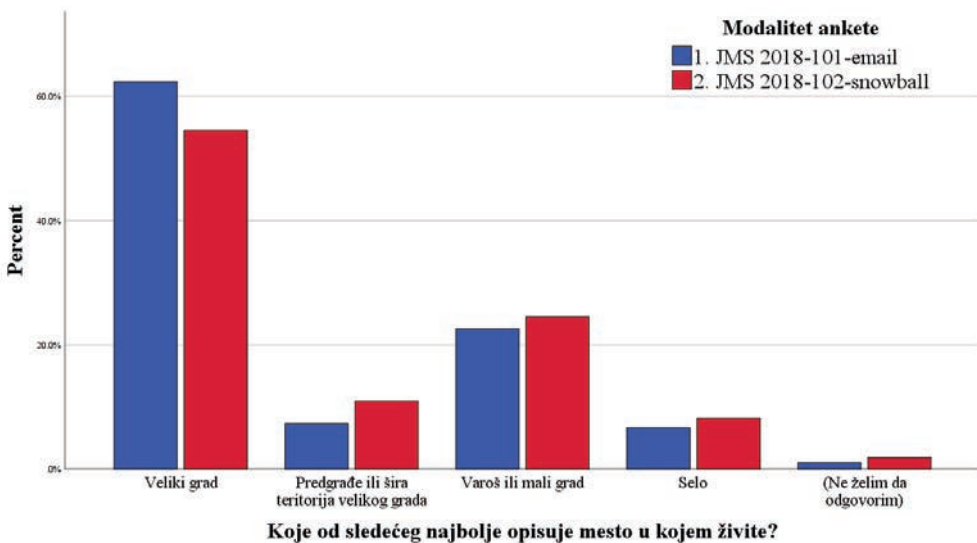
Izvesni povišeni procenat prekida karakteriše i grupu broj 24. Tu se radi o početku demografskih pitanja – pol, godine, starost, opština stanovanja. Ovde je moguće da se vidi uticaj brige za poverljivost ličnih podataka kod jednog broja ispitanica/ka.

Ovaj problem svakako zahteva dodatne analize, jer se poboljšanim rasporedom pitanja verovatno može smanjiti procenat prekinutih adresa. Pouka je da teška i eventualno potencijalno frustrirajuća pitanja treba postaviti pri kraju upitnika (isto sugerišu, na primer i Liu & Wronski, 2017; Ganassali, 2008). Vidimo da se nakon nekoliko početnih grupa popunjavanje retko prekida pre kraja.

Neke karakteristike realizovanog uzorka

Nivo urbanizacije mesta stanovanja

Kao što je uzorak pristrasan u pogledu starosti i nivoa obrazovanja ispitanica/ka, ta pristrasnost se vidi i prema nivou urbanizacije mesta stanovanja. Grafikon 9 prikazuje distribuciju odgovora u dva poduzorka. Može da se zapazi da ne postoji samo pristrasnost u pogledu veće zastupljenosti ispitanica/ka iz urbanih sredina, nego postoji i mala razlika između dva poduzorka. Naime, uzorkovanje bazirano na prikupljenim imejl adresama izgleda dopire do nešto urbanije populacije nego kada se radi o uzorku mobilizovanom putem internet oglašavanja.

Grafikon 9 Nivo urbanizacije mesta stanovanja u dva poduzorka

S obzirom da dostupnost i korišćenje interneta nisu ravnomerno rasprostranjeni, nego su teže dostupni u ruralnim sredinama, ovakav rezultat nije iznenađujući. Anketiranje bazirano u potpunosti na popunjavanju upitnika posredstvom interneta to ne može da zaobiđe, osim ako bi se onom delu uzorka koji nema pristup internetu obezbedio i pristup internetu i potrebni uređaji (a takođe i instrukcije u pogledu korišćenja interneta).

Obrazovanje

Tabela 6 prikazuje distribuciju varijable Obrazovanje u dva poduzorka (neponderisani rezultati). Na prvi pogled je jasno da po ovoj varijabli uzorak izrazito odudara od populacije. To je i glavni razlog zbog kojeg ponder za obrazovanje nije uključen u podatke koji se distribuiraju. Ponder koji bi učinio uzorak reprezentativnim po obrazovanju bi sadržao vrlo velike odnosno male vrednosti, što nije poželjno iz statističkog i supstancijalnog ugla (Potter & Zheng, 2015)¹⁰. U takvim slučajevima istraživači mogu imati različite preferencije u vezi toga kako da se koriguju takvi ponderi. Zbog toga je odlučeno da se ponder za obrazovanje ne distribuira, nego da se njegova konstrukcija ostavi samim korisnicima ovih podataka.

Tabela 6 Distribucija varijable Obrazovanje u dva poduzorka (neponderisani rezultati)

		Tip uzorka		Ukupno
		1. JMS 2018-101-imejl	2. JMS 2018-102-snowball	
Šta od sledećeg najbolje opisuje najviši nivo obrazovanja koji ste do sada ostvarili?	Završena osnovna škola ili ispod	12	26	38
	Srednja stručna trogodišnja škola	35	55	90
	Završena četvorogodišnja srednja škola	129	371	500
	Viša škola	118	182	300
	Fakultet (3 ili 4 godine)	521	611	1132
	Specijalizacija, magistratura, Master	474	318	792
	Doktorat	338	81	419
	Ukupno	1627	1644	3271

Koliko „pomerena“ distribucija varijabli može da utiče na korelacije sa drugim varijablama? Ranije je rečeno da je procena *relacija između varijabli* manje osetljiva na problem pristrasnosti uzorka. Zbog toga je korisno da se uporede rezultati iz različitih istraživanja u kojima se nalaze iste varijable. Ovde ćemo prikazati korelacije između starosti ispitanica/ka (varijabla sa izrazito pomerenom distribucijom), sa dva standardna pitanja koja operacionalizuju stav prema demokratiji. Jedan se odnosi na opšte zadovoljstvo funkcionisanjem demokratije u Srbiji, dok se drugi odnosi na uopšteno vrednovanje demokratije kao političkog sistema. To su pitanja koja se u istraživanjima političkih stavova često sreću. Ovde primenjene formulacije dolaze iz CSES projekta (www.cses.org), jer su u oba upitnika iz istraživanja koja ćemo uporediti bili uključeni i tada aktuelni CSES moduli. Dakle, radi se o relacijama između varijabli koje bi se sa velikom verovatnoćom našle u istraživačkim analizama stavova prema demokratiji.

Istraživanje sa kojim poredimo sadašnje rezultate je naslovljeno JMS 2012, a sprovedeno je nakon izbora 2012. godine. Bitno je istaći da je anketa sprovedena metodom anketiranja „licem u lice“ i da se radi o uzorku baziranom na slučajnom odabiru adresa domaćinstava. Rezultati poređenja su prikazani u Tabela 7. U sadašnjim podacima (JMS 2018), zadovoljstvo funkcionisanjem demokratije u Srbiji nije povezano sa obrazovanjem ($r = -.003$, $p > .05$), isto kao što ta veza nije statistički značajna ni u istraživanju iz 2012. godine na reprezentativnom uzorku ($r = -.039$, $p > .05$).

¹⁰ Postupak korigovanja ekstremnih vrednosti pondera se obično naziva „šišanje pondera“ (Potter & Zheng, 2015).

Na drugoj strani, obrazovanje je u pozitivnoj korelaciji sa opštim vrednovanjem demokratije kao političkog sistema ($r = .154, p < .05$) u onlajn istraživanju iz 2018. godine, vrlo slično kao i u podacima iz istraživanja 2012. godine ($r = .115, p < .05$). Dakle, iako se distribucije varijable obrazovanja bitno razlikuju (neproporcionalno velika zastupljenost bolje obrazovanih u onlajn uzorku), asocijacije te varijable sa stavovima prema demokratiji se ne razlikuju bitno od onih baziranih na reprezentativnom uzorku.

Tabela 7 Povezanost između nivoa obrazovanja i stavova prema demokratiji – uporedni prikaz rezultata dva istraživanja (neponderisani podaci)

		<i>Koliko ste zadovoljni načinom na koji funkcioniše demokratija u Srbiji?</i>	<i>„Demokratija možda ima problema, ali je bolja od bilo kog drugog oblika vladavine.“</i>
JMS 2018 (onlajn)			
Obrazovanje	<i>r</i>	-,003	,154
	<i>p</i>	,869	,000
	N	3194	3226
JMS 2012 (anketa „licem u lice“)			
Obrazovanje	<i>r</i>	-,039	,115
	<i>p</i>	,134	,000
	N	1498	1447

Primedba: Istraživanje JMS 2018 je sprovedeno metodom onlajn anketiranja; JMS 2012 je sprovedeno metodom anketiranja „licem u lice“, na reprezentativnom uzorku punoletnih građana.

Ovakvo poređenje pruža određenu sigurnost i poverenje u analize bazirane na neprobabilističkim, onlajn uzorcima. Međutim, valja biti oprezan bar iz dva razloga. Prvo, prikazana ekvivalentnost zaključaka o asocijacijama ne mora da se reprodukuje na drugim varijablama. Drugo, dva istraživanja deli period od 6 godina. Iako se tu radi o varijablama za čiju međusobnu povezanost bi se očekivalo da bude trajnija, moguće je da slični rezultati u stvari maskiraju neku realnu promenu, ali se zbog pristrasnog uzorka ta promena ne vidi u podacima. U svakom slučaju, iako prikazani rezultati deluju ohrabrujuće, istraživači/ce treba da budu oprezni i da imaju na umu moguće posledice sprovođenja analiza na pristrasnom uzorku.

Uporedivost sa ranijim istraživanjima: Stav prema pristupanju Evropskoj Uniji

U kojoj meri su uporediva istraživanja javnog mnjenja koja se zasnivaju na različitim metodama uzorkovanja i različitim modalitetima primene upitnika? Za Srbiju, za sada nema adekvatnih metodoloških istraživanja. Ovde nema prostora za detaljniju analizu tog problema. Međutim, može se na jednom primeru steći neki početni utisak.

Institut društvenih nauka je tokom protekle decenije sproveo i učestvovao u više istraživanja javnog mnjenja, primenjujući različite metode, uključujući anketiranje „licem u lice“ i onlajn anketiranje. Iako se radi o istraživanjima posvećenim različitim problemima, postoje pojedina pitanja koja se javljaju u više takvih anketa. Ovde se opredeljujemo za jedno od često postavljanih pitanja, koje se odnosi na stav prema pristupanju Srbije Evropskoj uniji. Ono se tipično postavlja u vidu hipotetičkog referenduma koji se održava „sledeće nedelje“ i koji se odnosi na pristupanje EU.

Više je razloga za fokusiranje na ovo pitanje. Prvo, javlja se u više istraživanja. Drugo, radi se o temi koja je dugo prisutna u srpskoj javnoj sferi, te se može očekivati da većina građanki/a ima relativno iskristalisani stav po tom pitanju. Pitanja na koja ispitanice/i odgovaraju formirajući mišljenje tokom samog anketiranja daju manje stabilne i predvidive odgovore, koji su stoga manje pogodni za metodološku analizu.

Tabela 8 prikazuje distribuciju odgovora na pitanje o priključenju Srbije Evropskoj uniji. Prikazani su rezultati iz pet istraživanja. Istraživanje JMS 2012 je sprovedeno nakon izbora 2012. godine i to CAPI (*computer assisted personal interviewing*) metodom, tj. anketiranjem „licem u lice“ uz pomoć prenosivog računara. Istraživanje iz 2017. godine je sprovedeno metodom onlajn anketiranja. Ovaj uzorak je u potpunosti regrutovan putem poziva dostavljenih imejlom, kao i deo uzorka iz 2018. Karakteristike prikupljanja podataka u projektu JMS 2018 su u prethodnim poglavljima detaljno prikazane. Radi uvida u značaj metoda uzorkovanja za onlajn anketiranje, posebno je prikazan rezultat na osnovu ukupnog uzorka i uzorka baziranog na imejl adresama. Iste godine sprovedeno je istraživanje ESS 9, CAPI metodom kao i u anketi iz 2012. godine. Uzorak je ovde takođe konstruisan na sličan način – na osnovu slučajnog odabira poštanskih adresa domaćinstava. Najnovije istraživanje, JMS 2020, je opet sprovedeno onlajn metodom anketiranja. Uzorak je ovaj put imao tri komponente. Jednu, baziranu na imejl adresama (oko 64% svih anketa), drugu zasnovanu na internet oglašavanju (oko 26% anketa) i treću prikupljenu putem oglašavanja na Viber mreži (oko 10% potpunjenih anketa). Ovde se prikazuju objedinjeni rezultati projekta iz 2020. godine.

Tabela 8 Distribucija odgovora na pitanje o pristupanju Srbije EU u različitim IDN anketama

<i>Kada bi sledeće nedelje bio referendum o ulasku Srbije u Evropsku uniju (EU)... kako biste glasali?</i>	JMS 2012 CAPI %	JMS 2017 (on-line, imejl) %	JMS 2018 Total %	JMS 2018 imejl %	ESS 2018 CAPI %	JMS 2020 (mixed, on- line) %
1. Za ulazak Srbije u EU	48,9	58,3	49,5	56,1	54,7	59,2
2. Protiv ulaska Srbije u EU	30,9	23,6	35,1	24,5	31,4	22,9
3. Ne bih izašla na taj referendum	12,9	4,3	6,2	6,7	10,2 (3,7)	4,57
4. Ne znam kako bih glasala	6,1	13,8	7,8	10,6		13,4

Primedba: Neponderisani rezultati.

Pre analize rezultata, treba napomenuti da pitanja nisu postavljena na identičan način. Sama formulacija pitanja je gotovo identična, ali postoje varijacije u ponuđenim odgovorima, kao i u tretiranju odgovora „Ne znam“ i „Ne želim da odgovorim“. Negde su te opcije eksplicitno navedene, negde implicitno prihvaćene od anketara (tipično u CAPI anketama), a negde nisu bile moguće. Pitanje is ESS9 projekta, na primer, uopšte ne sadrži opciju „Ne znam kako bih glasala/o“. S druge strane, postojale su opcije „Predao/la bih prazan glasački listić“ i „Predala/o bih nevažeći glasački listić“. U tabeli ti odgovori su prikazani u zagradi, u kategoriji „Ne bih izašla/o na referendum“. Dakle, deo razlika se može pripisati i metodološkoj neujednačenosti.¹¹

¹¹ Mat (Maat, 2019) je, na primer, pokazao da prisustvo tzv. nesuštinskih opcija („ne znam“, „ne želim da

Rezultati pokazuju da bi za ulazak u EU, u periodu od 2012. do 2020. godine, prema ovim rezultatima, glasalo od oko 49% pa do 59% prikazanih uzoraka. Protiv ulaska u EU bi glasalo od četvrtine do trećine ispitanica/ka. Taj opšti odnos karakteriše sve prikazane ankete. Napominjemo da se ovde radi o *neponderisanim* podacima. Pošto je cilj da se vide efekti metodoloških razlika, ponderisanje ne bi pružilo jasnu sliku, mada bi tada razlike svakako bile manje.

Vidimo da ankete koje su primenjivale CAPI metod, generalno procenjuju da je u Srbiji manji procenat spreman da glasa za pristupanje EU. Podaci istraživanja JMS 2012 i ESS 9 procenjuju da bi oko 31% građana glasalo protiv pristupanja EU (30,9% odnosno, 31,4%). Onlajn ankete generalno utvrđuju da takav stav ima oko četvrtina uzorka. Za ove razlike je verovatno odgovorna nejednakost u sociodemografskom sastavu uzoraka. CAPI uzorci su bazirani na slučajnom odabiru adresa domaćinstava, što znači da bi se očekivala ravnomernija zastupljenost prema obrazovanju, starosti, nivou urbanizacije mesta stanovanja. A to su varijable koje bi se očekivale da koreliraju sa stavom prema priključenju EU.

Ako se uporede rezultati ankete JMS 2018, i to ukupni rezultati i oni bazirani na imejl poduzorku, vidimo da je pristrasnost u korist podrške priključenju EU veća kod imejl poduzorka. U ovom radu je na više mesta ukazivano da se poduzorci donekle razlikuju po socioekonomskim karakteristikama. To može i da objasni visoke procene podrške priključenju EU u istraživanjima JMS 2017 i JMS 2020. Naime, prvo je sprovedeno isključivo na bazi pozivanja putem imejl poruka. Uzorak iz projekta JMS 2020 ima tri poduzorka, pri čemu je većina (oko dve trećine) bazirana na pozivanju putem elektronske pošte.¹²

Jedan od faktora koji mogu da utiču na razliku u rezultatima povezanu sa drugačijim metodama prikupljanja podataka je sama socijalna situacija anektiranja. Kod anketiranja „licem u lice“, razgovor se vodi uživo, sa anketarom prisutnim u sopstvenom domaćinstvu. To je drugačija socijalna situacija nego kada se upitnik popunjava samostalno, putem kompjutera i interneta. Jedan od poznatih efekata se tiče uticaja socijalne poželjnosti. Pri anketiranju „licem u lice“, izraženiji je efekat socijalne poželjnosti, jer ispitanici/ce izbegavaju da daju dogovore koje smatraju da su socijalno nepoželjni (što opet zavisi od percipiranog socijalnog statusa samog ispitanika/ce i anketara). Pri onlajn anketiranju, nema direktnog socijalnog pritiska. Zapaženo je u situaciji anonimnosti, relativno češće se dobijaju ekstremni odgovori. Dakle, iako bi uzorci istraživanja metodom „licem u lice“ i putem interneta bili ekvivalentni, pojedine razlike u rezultatima bi se mogle očekivati zbog uticaja procesa anketiranja – da li je uživo u komunikaciji sa anketarom/om ili se upitnik popunjava samostalno.

Na razlike između različitih projekata, naravno, mogu da utiču i realne promene u stavovima građana. Za precizniju promenu vremenskih trendova svakako je poželjno imati metodološki ujednačenu seriju istraživanja. Prema gornjim podacima, na primer, ako bismo samo posmatrali imejl ankete, videli bismo da nema izrazitog trenda, nego da je podrška priključenju EU prilično konstantna tokom poslednje tri godine (kod imejl ispitanica/ka, to je u opsegu 56% do 59%).

Ova kratka analiza uporedivosti rezultata baziranih na različitoj metodologiji prikupljanja podataka može se zaključiti sa nekoliko preporuka. Prvo, mora se voditi računa o

---

odgovorim“) može značajno da utiče na rezultate, posebno nedavanje odgovora. Međutim, takođe zaključuje da taj uticaj ne menja „rezultirajuću sliku javnog mnjenja u smislu većine ili množine“ (abstr.).

¹² U tom projektu, najniža podrška priključenju EU je zabeležena na Viber poduzorku.

metodologiji pri tumačenju rezultata. Ako je moguće, uzeti u obzir očekivane efekte pristrasnosti različitih tipova uzoraka i metoda primene upitnika. Više puta je isticano u ovom radu da su neprobabilistički uzorci manje pouzdani u proceni osnovnih parametara populacije, ali da su pouzdaniji kada se radi o asocijacijama između varijabli. Ova analiza je pokazala da odstupanja od parametara populacije najverovatnije nisu samo nasumična, nego da deluje sistematski uticaj karakteristika primenjenih metoda. Uz dužan oprez i dobro poznavanje efekata primenjenih metoda, neprobabilistički uzorci mogu da daju dobru osnovu za različita naučna istraživanja. Svakako da je najbitnije ne pripisivati im karakteristike i mogućnosti koje nemaju.

LITERATURA

- Ansolabehere, S., & Rivers, D. (2013). Cooperative survey research. *Annual Review of Political Science*, 16, 307–329.
- Berrens, R. P., Bohara, A. K., Jenkins-Smith, H., Silva, C., & Weimer, D. L. (2003). The advent of Internet surveys for political research: A comparison of telephone and Internet samples. *Political analysis*, 1–22.
- Buchanan, T. (2018). Personality biases in different types of „internet samples“ can influence research outcomes. *Computers in Human Behavior*, 86, 235–244.
- Couper, M. P. (2017). New developments in survey data collection. *Annual Review of Sociology*, 43, 121–145.
- Dillman, D. A. (2011). *Mail and Internet surveys: The tailored design method – 2007 Update with new Internet, visual, and mixed-mode guide*. John Wiley & Sons.
- Liu, M., & Wronski, L. (2018). Examining completion rates in web surveys via over 25,000 real-world surveys. *Social Science Computer Review*, 36(1), 116–124.
- Fan, W., & Yan, Z. (2010). Factors affecting response rates of the web survey: A systematic review. *Computers in Human Behavior*, 26, 132–139. doi:10.1016/j.chb.2009.10.015
- Galesic, M., & Bosnjak, M. (2009). Effects of questionnaire length on participation and indicators of response quality in a web survey. *Public opinion quarterly*, 73(2), 349–360.
- Ganassali, S. (2008). The influence of the design of web survey questionnaires on the quality of responses. *Survey Research Methods*, 2(1), 21–32.
- Kellner, P. (2004). Can online polls produce accurate findings? *International Journal of Market Research*, 46(1), 3–22.
- Maat, J. van de (2019). *Public opinion without opinions? Item nonresponse and (the absence of) substantive opinions in public opinion surveys*. Doctoral thesis, Politieke Wetenschap, Social and Behavioral Sciences, Leiden University.
- MacInnis, B., Krosnick, J. A., Ho, A. S., & Cho, M. J. (2018). The accuracy of measurements with probability and nonprobability survey samples: replication and extension. *Public Opinion Quarterly*, 82(4), 707–744.
- Marcus, B., Bosnjak, M., Lindner, S., Pilischenko, S., & Schütz, A. (2007). Compensating for low topic interest and long surveys: A field experiment on nonresponse in web surveys. *Social Science Computer Review*, 25(3), 372–383.
- Peytchev, A., Couper, M. P., McCabe, S. E., & Crawford, S. D. (2006). Web survey design: Paging versus scrolling. *International Journal of Public Opinion Quarterly*, 70(4), 596–607.
- Potter, F., & Zheng, Y. (2015). Methods and issues in trimming extreme weights in sample surveys. In *Proceedings of the American Statistical Association, Section on Survey Research Methods* (pp. 2707–2719). Alexandria, VA: American Statistical Association.
- Revilla, M., & Ochoa, C. (2017). Ideal and maximum length for a web survey. *International Journal of Market Research*, 59(5), 557–565.
- Sheehan, K. B. (2001). E-mail survey response rates: A review. *Journal of computer-mediated communication*, 6(2), JCMC621. <https://doi.org/10.1111/j.1083-6101.2001.tb00117.x>
- Schonlau, M., & Couper, M. P. (2017). Options for conducting web surveys. *Statistical Science*, 32(2), 279–292.
- Schonlau, M., Ronald Jr, D., & Elliott, M. N. (2002). *Conducting research surveys via e-mail and the web*. Rand Corporation.
- Wang, W., Rothschild, D., Goel, S., & Gelman, A. (2015). Forecasting elections with non-representative polls. *International Journal of Forecasting*, 31(3), 980–991.

Bojan Todosijević

METHODOLOGICAL CHARACTERISTICS OF THE PROJECT PUBLIC OPINION OF SERBIA – JMS 2018

Abstract:

This article presents the basic methodological characteristics of the scientific research project Perceptions of the EU and Russia among the Serbian public (Public Opinion of Serbia 2018 – JMS 2018). It is a multidisciplinary project, implemented by the Center for Political Science Research and Public Opinion (CPIJM) of the Institute of Social Sciences. The focus of this paper is the quantitative aspect of the project, that is, the public opinion survey conducted during October and November 2018. The questionnaire is focused on the attitudes of citizens towards international politics and the position of Serbia, in terms of relations with the European

Union and Russia. The survey was conducted via the Internet - respondents filled out an electronic questionnaire independently, using their own digital devices. The sample of respondents included two segments. One was based on the invitations delivered to potential participants via email. The second segment involved the respondents recruited through internet advertising, sharing invitations and information about the project through social networks, and the like. A total of over 3,200 completed questionnaires were collected. After the description of the applied methods, analyses are presented that check some indicators of the survey research quality. It is concluded that research conducted through online surveys can serve as a solid basis for scientific research.

Keywords: internet survey, digital questionnaire, sample, EU, Russia, Serbia

BRANKA MATIJEVIĆ
Istraživačica pripravnica
Institut društvenih nauka, Beograd

JOVANA ZAFIROVIĆ
Istraživačica pripravnica
Institut društvenih nauka, Beograd

IVANA MAGDALENIĆ
Istraživačica saradnica
Institut društvenih nauka, Beograd

Percepcija građana o spoljnopolitičkom opredeljenju Srbije: Čija podrška će unaprediti socioekonomske prilike u Srbiji, Evropske unije ili Rusije?¹

Apstrakt

Cilj rada predstavlja utvrđivanje i razumevanje percepcije stavova javnog mnjenja o tome koja bi od spoljnopolitičkih orijentacija (Evropska unija i Rusija) u najvećoj meri dovela do unapređenja socioekonomskih prilika. Autori polaze od stanovišta da je vođenje adekvatne spoljne politike Srbije sa njenim glavnim spoljnopolitičkim partnerima od izuzetne važnosti za ekonomski napredak zemlje, koja je okarakterisana kao zemlja poluperiferije. Pri analizi identifikovana su tri socioekonomska cilja: smanjenje nejednakosti, povećanje životnog standarda i sprečavanje odlaska mladih. Motiv za odabir navedenih ciljeva, proističe iz činjenice da upravo oni predstavljaju goruće probleme, čije je rešavanje, neosporno, jedan od najvećih izazova za dalji razvoj Srbije. U nastojanju da odgovore na istraživačko pitanje autori se oslanjaju na podatke dobijene na osnovu empirijskog kvantitativnog istraživanja *Predstave o EU i Rusiji u javnosti Srbije 2018*, Instituta društvenih nauka iz Beograda, gde se kao sredstvo za prikupljanje podataka koristio strukturisani onlajn upitnik. Rezultati su pokazali da spoljnopolitička orijentacija predstavlja prediktor u izboru spoljnopolitičkog aktera koji se smatra da verovatnije doprinosi unapređenju socio-ekonomskih problema u Srbiji.

Ključne reči: javno mnjenje, socio-ekonomski problemi, spoljna politika, Srbija

---

Izbor spoljnopolitičkih partnera Srbije

U radu se polazi od stanovišta da postoji međusobna isprepletenost i međuzavisnost politike i ekonomije u postojećem svetskom sistemu. Usvajajući Volerstinovu (2005) (Wallerstein) klasifikaciju (centar, poluperiferija i periferija) smatra se da Srbija zauzima položaj poluperiferije u svetskom sistemu. Sama klasifikacija već govori o nejednakom položaju (usled različite razvijenosti zemalja), odnosno položaju zavisnosti zemalja (polu)periferije u odnosu na zemlje centra. Kako ekonomska saradnja sa drugim zemljama i drugim međunarodnim institucijama predstavlja važan segment nacionalne spoljne politike, za razvoj nacionalne privrede poput Srbije, od velikog je značaja održavanje i uspostavljanje dobrih odnosa sa razvijenim zemljama (zemljama centra) (Kostić, 2018).

U radu su identifikovana tri razvojna cilja Srbije, koja se odnose na rešavanje jednih od akutnih socio-ekonomskih problema: odlazak mladih, smanjenje nejednakosti i povećanje životnog standarda. Kako bi zemlje poput Srbije ostvarile svoje ciljeve među kojima je i podsticanje ekonomskog razvoja, veliku ulogu ima adekvatna spoljnopolitička saradnja sa razvijenim zemljama. U kontekstu ovog rada, spoljna politika Srbije se posmatra kroz prizmu njene saradnje sa Evropskom unijom (EU) i Rusijom. Na osnovu sprovedenog istraživanja *Predstave o EU i Rusiji u javnosti Srbije 2018*, težnja je da se analizom utvrdi i razume percepcija građana Srbije o spoljnopolitičkoj saradnji, kao i čija bi podrška u većoj meri

---

¹ Rad je napisan u okviru Programa istraživanja Instituta društvenih nauka za 2021. godinu, koji podržava Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja.

mogla da doprinese eventualnom rešavanju pomenutih socio-ekonomskih problema. Preciznije, ukoliko se pred javno mnjenje postave Evropska unija i Rusija kao spoljnopolitički partneri Srbije, ispituje se njihovo gledište: ko bi više doprineo smanjenju nejednakosti, odlasku mladih i povećanju životnog standarda. Dodatno, pomenuti gorući problemi prvenstveno imaju efekte na same građane Srbije, što čini da je utvrđivanje percepcije građana Srbije od velike važnosti i jedno od početnih koraka za dalje bavljenje ovom temom.

Saradnja Srbije sa Rusijom i Evropskom unijom

Pre nego što pristupimo analizi koja treba da, u određenoj meri, doprinese razumevanju percepcije građana o spoljnopolitičkoj saradnji Srbije i njenih implikacija na važna društvena pitanja, prvenstveno je potrebno ukazati na suštinske karakteristike spoljnopolitičkog odnosa Srbije sa Rusijom i EU.

Sam proces evropske integracije Srbije se sastoji iz dva paralelna toka: sprovođenje obaveza preuzetih Sporazumom o stabilizaciji i pridruživanju (SSP) s jedne, kao i pregovore vezane za članstvo, koji treba da stvore uslove za preuzimanje svih političkih, ekonomskih i pravnih obaveza – s druge strane (Mišćević, 2015: 15). Ukoliko se osvrnemo na kratku retrospektivu važnih datuma, trebalo bi izdvojiti i sledeće. „Srbija je marta 2012. godine dobila status zemlje kandidata, septembra 2013. godine stupio je na snagu SSP, da bi januara 2014. godine pregovori o pristupanju bili otvoreni“ (Nikolić, 2018: 13). Dodatno, stvara se kontinuirana potreba za usklađivanjem „sopstvene spoljne i bezbednosne politike sa zajedničkom spoljnom i bezbednosnom politikom EU u periodu do pristupanja“ (Nikolić, 2018: 13). Dosadašnji proces pridruživanja se može okarakterisati kao usporen, što je delom posledica odnosa sa vlastima u Prištini, kao i trenutno ne preterane želje i politike same EU za proširenjem (Nikolić, 2018).

Odnosi Srbije sa Rusijom, kao drugim važnim spoljnopolitičkim partnerom Republike Srbije su, posmatrajući istorijski, uglavnom bili veoma dobri (Lađevac & Đukanović, 2009). „Nakon 2000. godine razlog za približavanje Beograda Ruskoj Federaciji najpre je bio vezan za rešavanje statusa Kosova (2005–2008), ali je potom, zahvaljujući zaključenju brojnih energetskih sporazuma usledilo još čvršće bilateralno vezivanje“ (Lakićević, 2008 nav. prema Lađevac & Đukanović, 2009: 354). Jedan od značajnijih, ako ne i najznačajniji jeste ugovor o pristupanju Srbije projektu „izgradnje gasovoda Južni tok za snabdevanje energentima ovog dela Evrope i u okviru njega, privatizacija srpske kompanije *NIS* čiji je većinski vlasnik postao ruski *Gasprom*“ (Janković & Gajić, 2012: 182).

Janković i Gajić (2012) ističu da je u delu srpske i međunarodne javnosti prisutan stav da Rusija, uprkos velikom potencijalu za saradnju i strateškom partnerstvu sa Srbijom, ne može biti uporediva alternativa EU, imajući na umu da je saradnja Rusije sa Srbijom (i šire sa Balkanom) prevashodno ekonomska i energetska saradnja. Navedeni stav dodatno nameće potrebu da se razume percepcija građana Srbije o spoljnopolitičkoj saradnji, kao i njihovo mišljenje čija bi podrška (EU ili Rusije) u većoj meri mogla da doprinese rešavanju pomenutih socioekonomskih problema, što je i tema rada.

Kako je fokus stavljen na ekonomski aspekt spoljne politike, moguće je razlikovati dve glavne linije delovanja koje mogu direktno uticati na strategiju razvoja zemlje: (a) *promocija trgovine* i (b) *investicione politike* (Spohr & Silva, 2017). Posmatraćemo dva navedena ekonomska aspekta spoljne politike Srbije kao pokazatelje odnosa naše zemlje sa gore izdvojenim spoljnopolitičkim akterima. Navedene pokazatelje možemo posmatrati i kao pokazatelje odnosa moći, koji predstavlja značajan analitički pojam i u proučavanju saradnje između država: „u slučajevima velikog dispariteta moći slabija država, ne tako retko, nema potpunu slobodu da samostalno uređuje način, obim i tip saradnje sa moćnijim partnerom“ (Lipovac, 2018: 73).

Evidentno je da i Evropska unija i Rusija predstavljaju vodeće spoljnotrgovinske partnere Srbije. Opšte stanje Srbije po pitanju spoljnotrgovinske razmene pokazuje da je ona u deficitu. Ukupan izvoz robe u 2018. godini, imao je vrednost nešto više od 16.000 miliona EUR, dok je ukupan uvoz robe iznosio 21.918,7 miliona EUR, što je povećanje od 13,0% u odnosu na 2017. godinu. Posledično, takođe izražen u evrima, deficit Srbije iznosi 5.636,7 miliona, što predstavlja povećanje od 29,7% u poređenju sa istim periodom prethodne godine (Tabela 1).

Tabela 1 Spoljnotrgovinska razmena Srbije, 2018. (u mil. EUR)

Partneri	Izvoz	Uvoz	Deficit
Italija	1986,6	2942,2	955,6
Nemačka	1942,2	2047,9	105,7
Rusija	864,9	1049,9	185
UKUPNO	16282,0	21918,7	5636,7

Izvor: Spoljnotrgovinska robna razmena RZS, 2018.

Iako Srbija i Rusija primenjuju Protokol o izuzecima iz režima slobodne trgovine i pravilima o poreklu robe (2011. god.), uz Sporazum o slobodnoj trgovini (iz 2000. god.), koji Srbiji obezbeđuje da u slobodnom režimu i neograničenim količinama izvozi oko 99% roba na rusko tržište, može se videti da je ostvaren deficit (185 miliona EUR). Ovaj deficit je velikim delom posledica uvoza energenata, pre svega nafte i gasa (RZS, 2018). Takođe, može se primetiti da je ostvareni deficit u spoljnotrgovinskoj razmeni sa Italijom oko 4 puta veći (955 miliona EUR), dok je u razmeni sa Nemačkom manji (105 miliona EUR). Za Srbiju, oba spoljnotrgovinska aktera (EU i Rusija) predstavljaju značajno razvijenijeg i konkurentnijeg partnera, što se odražava i na polju ostvarenja kontinuiranog spoljnotrgovinskog deficita. Deficit u spoljnoj trgovini ide u prilog stanovištu o položaju zavisnosti Srbije i nejednakoj raspodeli moći između Srbije i njenih spoljnopolitičkih partnera.

Investicije predstavljaju jedno od osnovnih područja makroekonomske politike svake zemlje i važna su linija delovanja na strategiju razvoja jedne zemlje (Stefanović, 2008: 131). S obzirom na to da Srbija ne poseduje dovoljno sopstvenih sredstava za finansiranje privrednog rasta i razvoja i smanjenje regionalnih neravnomernosti, stvara se potreba za inostranim sredstvima, koja preuzimaju funkciju glavnog pokretača i ključnog razvojnog faktora pojedinih nacionalnih ekonomija (Dašić, 2011: 27). U periodu od 2016–2018, zabeležene strane investicije u Srbiji nisu prelazile više od dve milijarde evra godišnje, gde se kao glavni razlozi izdvajaju usporeni proces pridruživanja EU i globalna ekonomska kriza (Šolaja & Matijević, 2018: 19). U Tabeli 2 dat je prikaz SDI u Srbiji tokom 2018. godine.

Tabela 2 Strane direktne investicije u Srbiji, 2018. (u mil. EUR)

	SDI Aktiva	SDI Pasiva	SDI Neto
Evropska unija (EU-28)	88,5	2118,1	-2029,7
Rusija	14,7	237,3	-222,7
UKUPNO	307,9	3495,8	-3187,9

Izvor: NBS, 2018.

Može se videti da su SDI i EU i Rusije (2118,1 i 237,3 mil. EUR) u Srbiji daleko veće od SDI Srbije u ovim zemljama (respektivno 88,5 i 14,7 mil. EUR), što je i logično. Pre svega, kada govorimo o EU, govorimo o 28 zemalja što otežava bilo kakvo poređenje sa jednom zemljom – Srbijom. Problematično bi u geografskom smislu bilo i poređenje sa Rusijom, kao jednom od najvećih zemalja. Odustajanje od pojedinačnog poređenja zemalja EU je usled toga što je tema rada vezana za EU kao celinu i posmatramo je kao jedinstvenog spoljnopolitičkog aktera, a ne kao skup zemalja. Međutim, smatramo da pomenuta tabela izuzetno dobro pokazuje razliku u količini SDI između pomenutih entiteta, što se može percipirati i kao naglašeno nesrazmeran nivo ekonomske razvijenosti. Ovakav odnos nedvosmisleno upućuje na disparitet moći.

Nakon kraćeg osvrt na ekonomski aspekt spoljne politike Srbije sa njenim glavnim spoljnopolitičkim partnerima (EU i Rusijom) koji govori u prilog tezi da Srbija zauzima položaj zavisnosti u svetskom kapitalističkom sistemu, analiziraćemo percepciju građana o uticaju spoljnopolitičkog opredeljenja Srbije na unapređenje aktuelnih socioekonomskih prilika.

Istraživanje iz 2017. godine, „*Stavovi građana o spoljnoj politici Srbije*“ pruža korisne rezultate kada je reč o percepciji građana o EU i Rusiji u 2017. godini. Većina građana podržava članstvo Srbije u EU, za razliku od članstva u NATO i zadovoljna je postojećim nivoom saradnje sa Rusijom (BCBP, 2017).²

Zanimljivo je da većina građana Rusiju vidi kao vojnopolitičku silu, a EU kao uspešnu u oblasti demokratije, vladavine prava, ljudskih prava i po pitanju kredibilitnosti investitora (BCBP, 2017). Kada je reč o očekivanjima, od EU se očekuje ekonomska korist i poboljšanje imidža u svetu. Percipira se da bi ulazak u EU privukao strane investicije i povećao zaposlenost, dok bi savez sa Rusijom povećao bezbednost (BCBP, 2017).

U fokusu rada je percepcija ispitanika o tome ko od spoljnopolitičkih partnera Srbije (Evropska unija ili Rusija) može doprineti rešavanju gorućih problema – smanjenju nejednakosti, odlaska mladih i povećanju životnog standarda. Polazimo od toga da percepcija formira mogućnost uticaja na političke procese i donošenje odluka, odnosno, da percepcija javnog mnjenja oblikuje njihovo ponašanje i donošenje odluka vezanih za važna pitanja. Kaufmann i dr. (2007), na primeru korupcije, ističu da je razumevanje percepcije značajno jer građani baziraju svoje akcije i delovanje upravo na percepciji, utiscima i pogledima na određene stvari.

Jedan od osnovnih ciljeva rada je da se na temelju empirijskih podataka utvrdi kakvi su stavovi javnog mnjenja o tome koja bi od pomenutih spoljnopolitičkih opcija verovatnije dovela do unapređenja socioekonomskih prilika. Dodatno, nastojimo da pokažemo da li (ukoliko da: na koji način) spoljnopolitička opredeljenost, kao i određeni socio-demografski faktori, utiču na stavove građana o uticaju spoljne politike na unapređenje konkretnih socio-ekonomskih pitanja.

U domenu ovog rada, nameće se pitanje: šta je to što formira percepciju javnog mnjenja po pitanju unapređenja socio-ekonomskih pitanja?

Miloševićeva (1999) je primenila socio-demografski model i model stranačke identifikacije na analizu izborne apstinencije/participacije. Socio-demografski pristup u proučavanju izbornog ponašanja pretpostavlja da pripadnost određenim socio-demografskim kategorijama može determinisati kako specifičan politički izbor, tako i izbornu participaciju. Model stranačke identifikacije pretpostavlja da je identifikacija sa političkom strankom najbitniji činilac izborne orijentacije i participacije (Milošević, 1999).

² Beogradski centar za bezbednosnu politiku, 2017. Dostupno na: https://bezbednost.org/wp-content/uploads/2020/06/stavovi_graana_o_spoljnoj_politici_srbije.pdf (pristupljeno 20.1.2020. godine).

Po uzoru na prethodne modele, uz male izmene zbog različitog predmeta istraživanja, u radu primenjujemo dva modela: socio-demografski model i model spoljnopolitičke identifikacije. Na osnovu navedenog formirane su sledeće dve hipoteze:

H1: *Očekujemo da određeni činioci poput starosti, pola, prihoda kao i mesta stanovanja mogu uticati na percepciju o tome koji će spoljnopolitički partner Srbije verovatnije doprineti rešavanju socio-ekonomskih pitanja.*

H2: *Očekujemo značajan uticaj spoljnopolitičke opredeljenosti ispitanika na percepciju o tome koji će spoljnopolitički partner Srbije verovatnije doprineti rešavanju socio-ekonomskih pitanja. Preciznije, pretpostavljamo da što su ispitanici više prozapadno orijentisani, to su šanse da će smatrati da bi orijentacija ka Rusiji doprinela rešavanju istraživanih socio-ekonomskih problema manje.*

Podaci i metodološke osobenosti analize

Analiza stavova ispitanika o spoljnopolitičkim orijentacijama bazira se na podacima empirijskog istraživanja *Predstave o EU i Rusiji u javnosti Srbije 2018* u organizaciji Instituta društvenih nauka iz Beograda, gde se kao sredstvo za prikupljanje podataka koristio strukturisani onlajn upitnik.

U cilju dobijanja što jasnije slike o faktorima koji mogu da utiču na navedene stavove građana, sprovedena je binarna logistička regresija za svako od 3 razmatrana socio-ekonomska pitanja. Ovaj model omogućava ocenjivanje uticaja više faktora na verovatnoću da ispitanici smatraju da orijentacija Srbije ka Rusiji proizvodi: bolji životni standard, smanjenje nejednakosti i zaustavljanje odlaska mladih iz zemlje.

Binarni logistički regresioni model ima sledeći oblik:

$$\log P_i / P_j = Y = \beta_0 + \beta_1 X_1 + \beta_2 X_2 + \beta_3 X_3 + \beta_4 X_4 + \beta_5 X_5^3$$

Zavisna varijabla

Sa ciljem da se u tvrdi percepcija javnog mnjenja, analizirana su sledeća socio-ekonomska pitanja: *nejednakost, životni standard i odlazak mladih*. Ova tri pitanja predstavljaju tri zavisne varijable u našim binarnim regresionim modelima, budući da smatramo da su to, u funkciji ovog rada, jedni od gorućih i akutnih problema u Srbiji. Zavisne promenljive merene su pitanjem: „*Po Vašem mišljenju, koja orijentacija – usmerena prema EU ili prema Rusiji – bi verovatnije proizvela sledeće rezultate?*“. Rezultati koji su od našeg interesa su: „viši životni standard za većinu stanovništva“, „smanjenje nejednakosti u društvu“, kao i „zaustavljanje odlaska mladih iz Srbije“. Ponuđeni odgovori bili su: 1) Orijentacija Srbije ka EU; 2) Neutralnost u odnosu na EU i Rusiju; 3) Orijentacija Srbije ka Rusiji; i 4) Ne znam/Ne želim da odgovorim. Mi smo transformisali ove varijable u binarne, tako da glavnu istraživanu kategoriju čine građani koji smatraju da orijentacija ka EU verovatnije proizvodi jedan od rezultata. Referentnu kategoriju čine građani koji smatraju da orijentacija ka Rusiji proizvodi rezultat. S obzirom da se ovaj rad bavi poređenjem odnosa prema EU i Rusiji, kategoriju koja se odnosi na neutralnost smo odbacili.

Kada se govori o *nejednakosti*, pre svega se misli na dohodnu nejednakost, za čije je smanjenje potrebno sprovesti i procenjivati moguće efekte reformske politike i posledice nakon usvajanja. Gledano prema vrednosti *Gini* koeficijenta, Srbija je zemlja sa izrazito visokom stopom ekonomske

³ Y – zavisna dihotomna varijabla; β_0 – konstanta; X_1 – pol ispitanika; X_2 – starost ispitanika; X_3 – mesto stanovanja; X_4 – spoljno – politička opredeljenost; $\beta_1 - 4$ – parametar uticaja samostalnog faktora svake nezavisne varijable.

nejednakosti u Evropi. Njena vrednost je u 2018. godini iznosila 35,6 (Eurostat, 2018). Međutim, iako je pomenuti indikator dominantan za merenje nejednakosti, on izražava samo ekonomske nejednakosti. „Kvintilni odnos S80/S20“ je indikator koji govori o odnosu između prihoda petine najbogatijih stanovnika i prihoda petine najsiromašnijih. Taj odnos iznosi 8,6 u 2018. godini, što je, takođe visoka vrednost (Eurostat, 2018). Prema trećem indikatoru stopa rizika od siromaštva u 2018. godini iznosila je 34,3% i niža je za 1,4 procentna poena u odnosu na 2017. godinu (Eurostat, 2018).

Drugo važno socio-ekonomsko pitanje je *životni standard* građana koje je ujedno i jedno od najvažnijih principa ekonomije. Razlike u životnom standardu pripisuje se razlikama u produktivnosti zemalja. Preciznije, životni standard u nekoj zemlji zavisi od njene sposobnosti da proizvede (dobra i usluge). Ova veza ima značajne implikacije po javnu politiku. Životni standard građana jedne zemlje zavisi od više stvari među kojima su potrošnja, stopa zaposlenosti i sl. Srbija je zemlja sa visokom stopom nezaposlenosti, posebno među mladima što svakako ima implikacije na životni standard (Šolaja & Matijević, 2018).

Srbija je tradicionalno zemlja emigracije, zatim, zemlja sa sve većim obimom visokoobrazovanih i visokokvalifikovanih lica na radu – boravku u inostranstvu (Kupizewski et al., 2012; Rašević, 2016) što je suočava i sa problemom odlaska mladih. Pod pojmom „mladi“, usvaja se starosni kontigent od 15 do 29 godina, analogno normama Evropske unije.⁴ Na osnovu dostupne domaće literature, tj. reprezentativnih istraživanja⁵ koja se primarno bave proučavanjem migracionih profila mladih, možemo konstatovati nekoliko činjenica. Prema poslednje sprovedenom popisu (2011) najprivlačnija destinacija je Austrija (četvrtina mladih emigranta), potom sledi Nemačka. Rezultati određenih istraživanja (Bobić et al., 2016) među najdominantnije motive za migriranjem izdvajaju nezaposlenost, loš životni standard, odnosno težnju za boljim poslom i takvim kvalitetom života. U publikaciji „Migracije studenata“ (2018) među planiranim zemljama destinacije budućih migranata izdvajaju se u slučaju EU – Nemačka i Austrija, iako su među ostalim zemljama atraktivne i Švajcarska i SAD. Kao najznačajniji motiv koji bi uticao na promenu odluke o odlasku, izdvaja se mogućnost posla u struci. U studiji se u zaključnim razmatranjima navodi da zadatak države jeste da u trenutnim uslovima pronađe odgovarajuće mehanizme koji će motivisati mlade da ostanu u svojoj zemlji, kao i da se nakon sticanja profesionalnog iskustva vrate u Srbiju. Buduća tendencija odliva mozgova zavisice od brzine razvoja domaće ekonomije i nauke, transformacije privrede i društva (Grečić, 2010; Živković – Bubalo & Lukić, 2015). Nerazvijenost privrede, nezaposlenost, neadekvatno vrednovanje visokostručnog kadra i neadekvatno finansiranje su neosporno razlozi koji iniciraju emigraciju ne samo mladih već i drugih starosnih kategorija iz Srbije (Živković – Bubalo & Lukić, 2015). Uveliko su prisutne prognoze da će sa momentnim pridruživanjem Srbije EU doći do emigracione eksplozije, kao i da neće drugo trajati usled očekivanog privrednog oporavka i reindustrijalizacije (Nikitović, 2013; Kupiszewski et al., 2012; Bobić et al., 2016). Nastaviće se emigracija mladih visokoobrazovanih lica, podstaknuta privlačnijim mogućnostima na tržištu rada, privlačnijim prihodima, boljim kvalitetom života, kao i adekvatnijom ponudom obrazovanja (Bobić et al., 2016).

⁴ Pojedini istraživači koji se bave migracijama, smatraju da nije adekvatno svesti pojam mladih na uzrast od 15 do 30 godina, već su za preformulaciju i raspon od 19 do 35 godina, uz navođenje određenih razloga (Bobić et al. 2016).

⁵ U kontekstu značajnih istraživanja na temu migracija mladih u domaćoj literaturi, posebno ćemo izdvojiti: Bobić et al. (2016). *Studija o spoljnim i unutrašnjim migracijama građana Srbije sa posebnim osvrtom na mlade*. Međunarodna organizacija za migracije; Kabinet ministra bez portfelja za demografiju i populacionu politiku (2018). *Migracije studenata*. Beograd.

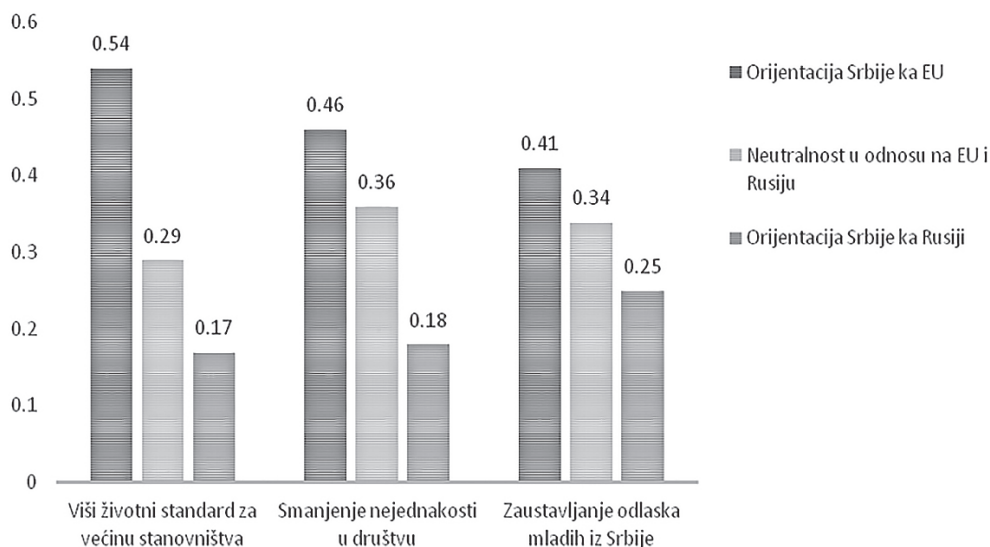
Nezavisne varijable

Za potrebe regresione analize koristimo jednu glavnu nezavisnu varijable u modelu, kao i kontrolne varijable. Glavna nezavisna promenljiva jeste spoljnopolićka opredeljenost. Ona je dobijena odgovorom na pitanje: „Često se čuje da veliki značaj u Srbiji ima politička podela između »PRORUSKE« i »PROZAPADNE« strane. Gde biste postavili sebe na istoj skali?“ – Pri čemu 0 – predstavlja proruskusku orijentaciju, a 10 – prozapadnu. Što se tiče kontrolnih varijabli, njih merimo na sledeći način:

- Pol: istraživana kategorija muški pol, a referentna kategorija ženski pol;
- Starost: ispitanici iz najstarije (55+) i sredovečne (30–54) starosne kategorije posmatraju u odnosu na ispitanike iz najmlađe kategorije (18–29), kao referentnu kategoriju;
- Mesto stanovanja, gde se stanovnici sela i manjeg grada posmatraju u odnosu na stanovnike iz grada kao referentnu kategoriju.

Rezultati istraživanja i diskusija

Rezultati (Grafikon 1) pokazuju da u sva tri slućaja većina ispitanika smatra da orijentacija ka EU verovatnije proizvodi navedene rezultate. U slućaju višeg životnog standarda uvićamo da 54% ispitanika smatra da orijentacija ka EU verovatnije dovodi do povećanja, 29% ispitanika smatra da je to neutralnost, a 17% ispitanika ocenjuje da orijentacija ka Rusiji više doprinosi unaprećenju životnog standarda. U slućaju smanjenja nejednakosti u društvu, 46% ispitanika misli da bi orijentacija ka EU verovatnije proizvela takav rezultat, 36% ocenjuje da bi to bila neutralnost, a 18% da bi to verovatnije bila orijentacija ka Rusiji. U slućaju zaustavljanja odlaska mladih iz Srbije, raste broj ispitanika koji smatraju da bi orijentacija Srbije ka Rusiji verovatnije proizvela takav rezultat (25%), 34% misli da bi neutralnost u odnosu na EU i Rusiju i na kraju 41% ispitanih smatra da bi orijentacija ka EU verovatnije dovela do rešavanja navedenog socio-ekonomskog pitanja.

Grafikon 1 Rezultati ispitanika na pitanje: „Po Vašem mišljenju, koja orijentacija – usmerena prema EU ili prema Rusiji – bi verovatnije proizvela sledeće rezultate?“

Viši životni standard za većinu stanovništva

Analizirali smo uticaj spoljnopolitičke opredeljenosti na stav ispitanika, o tome da li spoljnopolitička orijentacija prema Rusiji može verovatnije da doprinese poboljšanju životnog standarda za većinu stanovništva. Podaci (Tabela 3) pokazuju da je samo jedna nezavisna promenljiva uključena u model prošla test statističke značajnosti. Ispostavlja se da je to glavna nezavisna promenljiva – spoljnopolitička opredeljenost ispitanika ($p = 0.000$). Količnik verovatnoće ukazuje da, što su ispitanici više prozapadno opredeljeni, veće su šanse da smatraju da bi orijentacija ka Evropskoj uniji doprinela poboljšanju životnog standarda građana Srbije. Preciznije rečeno, za svaku dodatnu jedinicu na skali spoljnopolitičke opredeljenosti, verovatnoća da će ispitanik smatrati da bi orijentacija ka EU doprinela unapređenju životnog standarda se udvostručava ($\beta = 2.17$). Ovi rezultati potvrđuju glavnu istraživačku hipotezu. Čini se da građani koji su više prozapadno opredeljeni imaju više poverenja u doprinos Evropske unije životnom standardu građana Srbije. Između ostalog, to može značiti da su svesni potencijala ekonomske saradnje Srbije i Evropske unije koja se ogleda kroz prilive SDI koji dolaze iz članica EU, kao i spoljnotrgovinske robne razmene. Takvu percepciju potvrđuje i podatak, kao što je već naglašeno, da su SDI manje kada je u pitanju saradnja sa Rusijom. Slično, u slučaju spoljnotrgovinske razmene, zemlje članice Evropske unije čine 63,2 % ukupne spoljnotrgovinske razmene Srbije.

Tabela 3 Osnovni statistički pokazatelji za model binarne logističke regresije; zavisna varijabla – viši životni standard za većinu stanovništva

	B	Sig. (p)	Količnik verovatnoće	Interval 95% poverenja za količnik verovatnoće	
				Donja granica	Gornja granica
Pol: muški	,01	,949	1,01	,56	1,44
Starost: sredovečni	-,26	,332	,77	,23	1,30
Starost: stariji	,03	,901	1,04	,44	1,63
Mesto: mali grad	-,24	,299	,78	,30	1,25
Mesto: selo	-,32	,391	,72	-,30	1,47
Spoljnopolitička opredeljenost	,77	,000	2,17	2,09	2,25
Konstanta	-2,93	,000	,05		

Beleška: * $p < ,1$; ** $p < ,05$; *** $p < ,01$

Smanjenje nejednakosti u društvu

Zatim, analizirali smo uticaj spoljnopolitičke opredeljenosti na stav ispitanika o tome da li spoljnopolitička orijentacija prema Rusiji može verovatnije da doprinese smanjenju nejednakosti. Podaci iz Tabele 2 pokazuju da je, takođe samo jedna nezavisna promenljiva – spoljnopolitička opredeljenost ispitanika, prošla test statističke značajnosti ($p = ,000$). Slično kao i kod prethodne promenljive, količnik

verovatnoće ukazuje na to da, što su ispitanici više prozapadno opredeljeni, veće su šanse da smatraju da bi orijentacija ka Evropskoj uniji doprinela smanjenju nejednakosti u društvu. Preciznije rečeno, za svaku dodatnu jedinicu na skali spoljnopolitičke opredeljenosti, verovatnoća da će ispitanik smatrati da bi orijentacija ka EU doprinela smanjenju društvenih nejednakosti duplo raste ($\beta = 2,01$). Ovi podaci opet potvrđuju našu prvobitnu hipotezu o povezanosti spoljnopolitičke opredeljenosti ispitanika sa glavnom zavisnom promenljivom.

Tabela 4 Osnovni statistički pokazatelji za model binarne logističke regresije; zavisna varijabla – smanjenje nejednakosti u društvu

	B	Sig. (p)	Količnik verovatnoće	Interval 95% poverenja za količnik verovatnoće	
				Donja granica	Gornja granica
Pol: muški	,22	,328	1,25	,81	1,68
Starost: sredovečni	,11	,688	1,12	,58	1,66
Starost: stariji	-,47	,124	,62	,01	1,23
Mesto: mali grad	,31	,214	,75	,29	1,21
Mesto: selo	,06	,525	1,31	,48	2,13
Spoljnopolitička opredeljenost	,34	,000	2,01	1,94	2,08
Konstanta	-4,324	,000	,05		

Beleška: * $p < ,1$; ** $p < ,05$; *** $p < ,01$

Zaustavljanje odlaska mladih iz Srbije

Na kraju, analizirali smo i uticaj spoljnopolitičke opredeljenosti na stav ispitanika o tome da li spoljnopolitička orijentacija prema Rusiji, verovatnije može da doprinese zaustavljanju odlaska mladih iz Srbije. U ovom slučaju dve nezavisne varijable su prošle test statističke značajnosti – starost i spoljnopolitička opredeljenost ($p = ,000$). Najjači prediktor jeste starost – ispitanici stariji od 55 godina ($\beta = 2,70$), kao i sredovečni ispitanici ($\beta = 2,64$), imaju skoro 3 puta veće šanse da smatraju da bi orijentacija ka Rusiji pre nego orijentacija ka Evropskoj uniji doprinela zaustavljanju odlaska mladih u odnosu na mlade ispitanike. Zanimljivi su rezultati istraživanja da ispitanici stariji od 55 godina u pogledu odlaska mladih imaju mišljenje koje ne korespondira sa prisutnim tendencijama, s obzirom da mladi, mahom migriraju ka najrazvijenijim zemljama EU i u SAD. Uzrok takvog stava može otvoriti nova polja istraživanja i doprineti rasvetljavanju nekih, do sada nepoznatih faktora.

Dalje, količnik verovatnoće ukazuje na to da što su ispitanici više prozapadno opredeljeni, veće su šanse da smatraju da bi orijentacija ka Evropskoj uniji, u odnosu na orijentaciju ka Rusiji, doprinela zaustavljanju odlaska mladih iz zemlje. Preciznije rečeno, za svaku dodatnu jedinicu na skali spoljnopolitičke opredeljenosti, verovatnoća da će ispitanik smatrati da bi orijentacija ka Evropi doprinela raste za 68%. U sva tri slučaja, rezultati potvrđuju našu glavnu hipotezu.

Tabela 5 Osnovni statistički pokazatelji za model binarne logističke regresije; zavisna varijabla – zaustavljanje odlaska mladih iz zemlje

	B	Sig. (p)	Količnik verovatnoće	Interval 95% poverenja za količnik verovatnoće	
				Donja granica	Gornja granica
Pol: muški	-,32	,068	,73	,38	1,07
Starost: sredovečni	,97	,000	2,64	2,21	3,08
Starost: stariji	,99	,000	2,70	2,22	1,19
Mesto: mali grad	-,24	,203	,78	,40	1,16
Mesto: selo	-,33	,321	,72	,07	1,37
Spoljnopolitička opredeljenost	,52	,000	1,68	1,62	1,73
Konstanta	-3,08	,000	,05		

Beleška: *p<,1; **p<,05; *** p<,01

Ne sme ostati zanemarena činjenica da je Srbija vodeća zemlja u regionu po migriranju mlade populacije, kao i da je prema Popisu 2011, u periodu 2002–2011. u inostranstvo (Nemačka, SAD, Austrija, Švajcarska i Kanada) otišlo oko 175 000 ljudi prosečne starosti od 29 godina. Predstojeći Popis (2021) rasvetleće nam nove podatke, a poželjno je nastaviti sa reprezentativnim istraživanjima u cilju pružanja smernica za formiranje mera i mehanizama za zaustavljanje mladih, koji sa svojim odlaskom neosporno predstavljaju gubitak ljudskog i intelektualnog resursa, a time i razvojnog potencijala države.

Zaključak

Kao što su autorke pokušale da predstave, ekonomska saradnja sa drugim zemljama predstavlja važan segment nacionalne spoljne politike. Za razvoj nacionalne privrede Srbije od velikog je značaja održavanje i uspostavljanje dobrih odnosa sa razvijenim zemljama.

Međutim, autorke nisu imale ambiciju da prikažu na koji način spoljna politika stvarno utiče na rešavanje gorućih problema Srbije – smanjenje nejednakosti, povećanje životnog standarda i zaustavljanje odlaska mladih, već je fokus bio na analizi percipcije javnog mnjenja o tome koji bi spoljnopolitički akter najverovatnije doprineo rešavanju gorućih problema.

Rezultati analize ukazuju da u pogledu sve tri proučavane posledice većina ispitanika najvećeg saveznika vidi u EU: u slučaju višeg životnog standarda 54% ispitanika je mišljenja da orijentacija ka EU verovatnije dovodi do njegovog povećanja. Nešto manji procenat ispitanika (46%) smatra da bi orijentacija ka EU doprinela smanjenju nejednakosti u društvu. Takođe, manje od polovine ispitanika (41%) ocenjuje da bi orijentacija ka EU verovatno dovela do rešavanja pitanja odlaska mladih. Postoji konstantni efekat spoljno-političke opredeljenosti na stavove građana o uticaju spoljne politike na unapređenje socio-ekonomskih pitanja i u sva tri slučaja on je isti. Preciznije, čini se da se građani čvrsto pridržavaju svoje

spoljnopolitičke opredeljenosti i kada se radi o rešavanju konkretnih problema Republike Srbije.

Gledano prema Vlerstinovoj teoriji zavisnosti, postavlja se pitanje da li spoljnopolitički akteri koji pripadaju zemljama centra, uopšte mogu doprineti rešavanju ključnih socioekonomskih problema zemlje (polu)periferije, ukoliko se oni razvijaju upravo na račun tih zemalja?

Smatramo da bi dalje proučavanje percepcija građana o posledicama spoljne politike, ali i realnog doprinosa bilo značajno, iako je to kompleksno pitanje koje zahteva dalja istraživanja na tu temu.

LITERATURA

- Beogradski centar za bezbednosnu politiku. (2017). *Stavovi građana o spoljnoj politici Srbije*. Ppt: dostupno na https://bezbednost.org/wp-content/uploads/2020/06/stavovi_graana_o_spoljnoj_politici_srbije.pdf (pristupljeno 20.01.2020. godine).
- Bobić, M., Anđelković Vesković, M., & Kokotović Kanazir, V. (2016). *Studija o spoljnim i unutrašnjim migracijama građana Srbije sa posebnim osvrtom na mlade*. Beograd: Međunarodna organizacija za migracije (IOM).
- Dašić, B. (2011). Strane direktne investicije kao pokazatelj regionalnih neravnomernosti u Srbiji i mogućnosti njihove efikasne alokacije. *Ekonomski horizonti*, 13(1), 27–42.
- Eurostat. 2020 edition. *Basic figures on enlargement countries*. <https://ec.europa.eu/eurostat/documents/4031688/10818371/KS-01-20-273-EN-N.pdf.pdf/23432e6d-f237-95f4-ba6f-4c1af6dffc5c>
- Eurostat. Last update 06/05/2020. *Gini coefficient of equivalised disposable income - EU-SILC survey*. http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?lang=&dataset=ilc_di12
- Eurostat. Latest update 06/05/2020. *People at risk of poverty or social exclusion*. <https://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/submitViewTableAction.do>
- Grečić, V. (2010). *Srpska naučna dijaspora*. Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd.
- Janković, S., & Gajić, A. (2012). Četiri stuba srpske spoljne politike. U: Đukanović, D., Jončić, M. (ur.), *Spoljna politika Srbije i zajednička spoljna i bezbednosna politika EU*. Beograd: Institut za međunarodnu politiku i privredu, 175–198.
- Kabinet ministra bez portfelja zaduženog za demografiju i populacionu politiku u saradnji sa Ministarstvom prosvete, nauke i tehnološkog razvoja i Republički zavod za statistiku (2018). *Migracije studenata*. Beograd.
- Kaufmann, D., Kraay, A., & Mastruzzi, M. (2007). *The World Wide Governance Indicators Project: Answering the Critics*. World Bank. Policy Research Working Paper No. 4149.
- Kostić, J. (2018). Nacionalna ekonomija kao determinanta spoljne politike Srbije u kontekstu pristupanja Evropskoj uniji. U V.Trapara (ur.), *Međunarodna politika*. Beograd: Institut za međunarodnu politiku i privredu. God. LXIX, br. 1169, str. 70–87.
- Kupiszewski, M., Kupiszewski, D., & Nikitović, V. (2012). *Uticaj demografskih i migracionih tokova na Srbiju*. Beograd: Međunarodna organizacija za migracije – Misija u Beogradu.
- Lađevac I., Đukanović D. (2009). Prioriteti spoljnopolitičke strategije Republike Srbije. *Međunarodni problemi*, LXI (3), 343–364.
- Lipovac, M. (2018). Različita shvatanja moći države kao ključnog pojma realističkog teorijskog pristupa. U B. Đorđević (ur.), *Međunarodni problemi*. Beograd: Institut za međunarodnu politiku i privredu. Vol. LXX, br. 1, str. 11–27.
- Milošević, J. (1999). *Izborna apstinencija u Srbiji*. Psihologija, 3(4), 189–202.
- Miščević, T. (2015). Savremeni odnosi Srbije i Evropske unije. U: J. Minić (ur.), *Izazovi spoljne politike Srbije*. Beograd: Friedrich Ebert Stiftung; Evropski pokret Srbija.
- MSP RS. <http://www.mfa.gov.rs/sr/index.php/spoljna-politika/bilateralni-odnosi/117-bilateralni-odnosi/11519-ruska-federacija?lang=lat>
- Narodna banka Srbije. Republika Srbija: Strane direktne investicije u 2018, po zemljama, prikazane po principu aktive i obaveza. https://www.nbs.rs/internet/latinica/80/platni_bilans.html
- Nikitović, V. (2013). Migraciona tranzicija u Srbiji: demografska perspektiva. *Sociologija*, 55: 187–208.
- Nikolić, G. (2018). Ekonomska determinisanost spoljne politike Srbije: krucijalna važnost evropskih integracija za domaću privredu. U B. Đorđević (ur.), *Međunarodni problemi*. Beograd: Institut za međunarodnu politiku i privredu. Vol. LXX, br. 1, str. 11–27.
- Popis stanovništva, domaćinstva i stanova 2011. u Republici Srbiji. Beograd: Republički zavod za statistiku.
- Rašević, M. (2016). *Migracije i razvoj*. Beograd: Međunarodna organizacija za migracije (IOM).

- Republički zavod za statistiku (2018). *Spoljnotrgovinska robna razmena konačni podaci 2018*. <https://www.stat.gov.rs/sr-latn/vesti/20190716-spoljnotrgovinska-robna-razmena-konacni-podaci-2018/>
- Šolaja, M., & Matijević, M. (2018). *ICT in Serbia – At a Glance*. Beograd: Vojvodina ICT Cluster.
- Spohr, A.P. & Silva, A.L.R. (2017). Foreign Policy's Role in Promoting Development: the Brazilian and Turkish Cases. *Contexto Internacional*. 39(1), 157–178.
- Stefanović, M. (2008). Uticaj stranih direktnih investicija na razvoj nacionalne ekonomije. *Ekonomске teme*, XLVI(2), 131–146.
- Volerstin, I. (2005). Uvod u analizu svjetskog sistema. Cetinje: OKF.
- Živković-Bubalo, M., & Lukić, T. (2015). *Mladi u Srbiji početkom 21. veka*. Beograd: Republički zavod za statistiku.

Branka Matijević

Jovana Zafirović

Ivana Magdalenić

PUBLIC PERCEPTION OF SERBIAN FOREIGN POLICY ORIENTATION: WHOSE SUPPORT WOULD MORE IMPROVE SOCIO-ECONOMIC SITUATION IN SERBIA, EUROPEAN UNION'S OR RUSSIA'S?

Abstract:

This paper aims to determine and enhance the understanding of the public perception on which of the foreign policy orientations (European Union and Russia) would be more likely to lead to the improvement of socio-economic conditions. The authors start from the point of view that conducting an adequate foreign policy with its main foreign policy partners is of exceptional importance for the Serbian economic progress. Serbia is characterized as a semi-periphery

country. The analysis identified three socio-economic goals: reducing inequality, increasing living standards, and preventing the migration of young people. We assume that these are the three burning problems the solutions to which represent the biggest challenge for the further development of Serbia. To answer the research question, the authors rely on data obtained in the empirical quantitative research *Perceptions of the EU and Russia among the Serbian public (JMS 2018)*, by the Institute of Social Sciences in Belgrade, where a structured online questionnaire was used as a tool for collecting data. The results showed that citizens' foreign policy orientation impacts the public perception of which foreign policy actor is more likely to contribute to the improvement of socio-economic problems in Serbia.

Keywords: public opinion, socio-economic problems, foreign policy, Serbia

KSENIJA MARKOVIĆ

Istraživačica saradnica

Institut društvenih nauka, Beograd

MARKO JOVANOVIĆ

Istraživač saradnik

Institut društvenih nauka, Beograd

JOVANA ZAFIROVIĆ

Istraživačica pripravnica

Institut društvenih nauka, Beograd

Spoljna politika Srbije: Između želje građana i odluka vlasti¹

Apstrakt

Ambicija autora je da odgovore na dva istraživačka pitanja. Prvo, da se utvrdi kako javno mnjenje doživljava spoljnu politiku Srbije i drugo: da li glavni pravac spoljne politike odražava stavove građana ili političara na vlasti? Drugim rečima, cilj rada je da pored uvida u to da li je današnja spoljna politika „po meri“ građana ili vladajuće elite i da utvrdi u kojoj meri prorуска, odnosno proevropska orijentacija utiču na percepciju građana o spoljnoj politici. U nastojanju da odgovore na istraživačko pitanje autori se oslanjaju na podatke dobijene na osnovu empirijskog kvantitativnog istraživanja *Predstave o EU i Rusiji u javnosti Srbije 2018*, Instituta društvenih nauka iz Beograda, gde se kao sredstvo za prikupljanje podataka koristio strukturisani onlajn upitnik. Autori će u radu statistički analizirati kako građani Srbije ocenjuju glavne pravce spoljne politike Srbije. Takođe će se analizirati naklonosti javnog mnjenja ka Rusiji, odnosno EU, kao glavnim odrednicama pristupa u spoljnoj politici, kao i povezanost proruske (prozapadne) orijentacije sa motivima ove naklonosti. Analiza je vršena na uzorku od 5240 ispitanika/ca, a rezultati istraživanja jasno ukazuju na to da tri četvrtine građana smatra da pravac spoljne politike Srbije odražava pre svega stavove političara na vlasti, a ne građana Srbije. Zaključuje se da javno mnjenje, kada govorimo o osnovnim pravcima spoljne politike daje blagu prednost EU, odnosno rezultati pokazuju da 42% ispitanika ocenjuje da je sadašnja spoljna politika više okrenuta prema Evropskoj uniji nego Rusiji, dok 38% smatra da je spoljna politika koncipirana tako da balansira između Evropske unije i Rusije.

Ključne reči: spoljna politika, stavovi građana, političke elite, Srbija, Rusija, Evropska unija.

Uvod

U političkom obrascu Srbije decenijama vlada jedna politička naddeterminanta, a to je podeljenost, ili možda je bolje reći (ne)opredeljenost Srbije između Istoka i Zapada. Ovaj rad treba posmatrati kao još jedan pokušaj da se ova tvrdnja dodatno izuči, produbi i pojasni. Cilj rada je da se odgovori na dva istraživačka pitanja. Prvo, da se utvrdi kako javno mnjenje doživljava spoljnu politiku Srbije, kao proevropsku, kao prorusku ili se smatra da se vodi balansirana politika koja je podjednako okrenuta ka EU i ka Rusiji. Drugo, da li glavni pravac spoljne politike odražava stavove građana ili političara na vlasti? Autori polaze od pretpostavke da institucije predstavničke demokratije i politike koje kreiraju sve manje zadovoljavaju želje i očekivanja javnosti. Ispituje se globalni trend pada poverenja građana u njihove izabrane predstavnike, demokratiju i demokratske institucije. Konkretno u ovom radu polazi se od pretpostavke da će se navedeni stepen nepoverenja i

---

¹ Rad je napisan u okviru Programa istraživanja Instituta društvenih nauka za 2021. godinu koji podržava Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja.

neslaganja pokazati i u slučaju spoljne politike, odnosno da će javno mnjenje Srbije oceniti da glavni pravac spoljne politike odražava interese političke elite, a ne preferencije birača.

Rad je podeljen na tri dela. U prvom delu rada autori analiziraju tradicionalnu i konstruktivističku teoriju političkog predstavljanja sa namerom da se utvrdi koga i na koji način predstavljaju političke elite. Cilj ovog odeljka jeste da se ispita nivo (ne)slaganja između želja birača i delovanja izabranih političkih predstavnika u Republici Srbiji. Drugi deo rada je posvećen prikazu glavnih odlika spoljne politike Srbije. U ovom odeljku se analiziraju glavne determinante koje određuju pravac spoljne politike Srbije i politika „četiri stuba spoljne politike“, kao dominantne spoljnopolitičke doktrine nakon 2000. godine. Autori nastoje da ispituju tvrdnju da se spoljna politika Srbije dominantno posmatra samo iz dva ugla: iz ugla procesa evropskih integracija i saradnje sa EU i iz ugla saradnje sa Rusijom. Značaj ove dve determinante će se ispitati u trećem delu rada i to kroz rezultate istraživanja *Predstave o EU i Rusiji u javnosti Srbije 2018*. Cilj ovog dela rada jeste da se utvrde stavovi građana o osnovnim pravcima spoljne politike Srbije. Primarni fokus će biti na analizi njihovog mišljenja o tome da li spoljna politika više okrenuta ka EU ili Rusiji. U drugom koraku će se analizirati percepcija građana o tome da li spoljna politika odražava njihove interese ili interese političara na vlasti.

(Ne)representativna demokratija – Koga predstavlja politička elita?

U predstavničkoj demokratiji bi građani preko svojih predstavnika u organima vlasti koje biraju na slobodnim izborima trebalo da ostvaruju sopstvene interese. Po tradicionalnom razumevanju teorije političkog predstavljanja, a na koje je presudan uticaj imala Hana Fenihel Pitkin (Hanna Fenichel Pitkin) sa svojom studijom *The Concept of Representation* objavljenom 1967. godine, političko predstavljanje ne treba da bude svedeno samo na formalni izbor narodnih predstavnika. Suštinsko političko predstavljanje, koje se esencijalno razlikuje od formalističkog, deskriptivnog i simboličkog, mora biti „delovanje u interesu predstavljenih, koje je njima odgovorno“. Ovakvo *delovanje za nekoga* razlikuje se od „stajanja umesto“ nekoga, s tim što treba imati u vidu da *delovanje za* može biti shvaćeno na nekoliko načina, kao delovanje umesto nekoga, delovanje za nekoga, ili pak oba istovremeno. Kako bi izabrani predstavnik suštinski vršio svoju funkciju, on treba da bude istovremeno i poverenik i izvršilac koji deluje u skladu sa objektivno definisanim interesima koji su ustanovljeni pre procesa predstavljanja.

Oko ovakvog shvatanja interesa glasača Hane Pitkin, među teoretičarima postoje neslaganja i predstavnici konstruktivističkog pristupa kao što su Seward (Michael Seward), Diš (Lisa Disch), Urbinati (Nadia Urbinati) i drugi, vide političko predstavljanje kao dinamični odnos između birača i predstavnika koji istovremeno sprovodi volju birača i konstruiše i oblikuje njihove interese koji nisu uvek kristalizovani (Seward 2003, 2005, 2006, 2008, 2010; Disch, 2011, 2012, 2015; Urbinati, 2000, 2006; Urbinati & Warren, 2008). Ovi različiti pristupi podrazumevaju i dva različita principa odgovornosti predstavnika prema građanima koje zastupa – po tradicionalnom shvatanju predstavnik je odgovoran da zastupa unapred definisane interese birača, dok po konstruktivističkom pristupu s obzirom na to da ne postoje jasno artikulisani interesi, već ih predstavnik kreira tokom samog procesa

predstavljanja, možemo govoriti o *a posteriori* odgovornosti koja se meri naknadnom saglasnošću birača, s tim što je u tom slučaju neophodna i refleksivnost koja se ogleda u tome da birači moraju imati mogućnost da se informišu i čuju različita mišljenja i kritike kako bi mogli da samostalno donesu činjenično zasnovanu ocenu načina na koji su njihovi interesi bili zastupani (Lončar, 2015).

Delotvornost posredničkog političkog predstavljanja može se izmeriti merenjem nivoa (in)kongruencije između želja birača i delovanja njihovih izabranih predstavnika. Istraživanja sprovedena u prethodnih nekoliko decenija ustanovila su određen nivo neslaganja elita i građana kada je reč o zaštiti životne sredine, rodnoj ravnopravnosti, postmaterijalističkim vrednostima, nivou konzervativnosti i tradicionalizma, pitanju migracija, ali i o procesu evropskih integracija za koje se pokazalo da uživaju više entuzijastičnu podršku vladajućih elita nego građana (vidi npr.: (McAllister, 1991; Hooghe, 2003; Holsti, 2004; Best, Lengyel, & Verzichel, 2012) prema: Teney & Helbling, 2017: 129).

Neslaganja između birača i vladajućih elita nisu nikakva novina i istraživači u društvenim naukama se već duže vremena bave izučavanjem tog problema (Teney & Helbling, 2017: 129). U današnje vreme je za ostvarivanje visokog kvaliteta demokratije neophodno postići *multidimenzionalnu kongruenciju* koja podrazumeva istovremeno usklađivanje širokog spektra javnih politika sa preferencijama birača (Rosset & Stecker, 2019: 146). Međutim, na globalnom nivou pokazalo se da je nivo neslaganja /inkongruencije u porastu i da u praksi političko predstavljanje sve manje zadovoljava želje i očekivanja javnosti i uočljiv je pad poverenja građana u njihove izabrane predstavnike, demokratiju i demokratske institucije, kao i produbljivanje jaza između naroda i političkih elita koje bi trebalo da sprovede njihovu volju. Tome je u prethodne dve decenije doprineo niz faktora i događaja – velika finansijska kriza 2008. godine i usporeni ekonomski rast koji je usledio, porast nejednakosti i široko rasprostranjeno siromaštvo na globalnom nivou, svim ovim procesima je u mnogome doprinela globalizacija, kriza liberalnog međunarodnog poretka, problem migracija koji sve više preokupira pažnju svetske javnosti itd. Dakle kriza demokratije i liberalne ekonomije su kod građana podstakli osećaj otuđenosti od političkih elita, marginalizacije, odbačenosti i ekonomske potlačenosti. Ali ipak, prvenstveno uzroke ovih procesa treba tražiti u krizi reprezentativne demokratije i želji birača da ostvare veći uticaj na postizborna politička dešavanja i ograniče moć elita koje nakon izbora preoblikuju i zanemaruju volju glasača (Lutovac, 2017b: 53).

Kada javnost dovodi u pitanje u kojoj meri institucije predstavničke demokratije i političke elite zaista zastupaju interese građana, nezadovoljstvo narodnih masa raste, a jaz između ove dve društvene grupe se produbljuje i narušava se društvena stabilnost. U ovom slučaju se narušava i princip ravnopravnosti, jer postoji privilegovana elita koja ima prava da odlučuje u ime drugih, ali bez ikakvih posledica, odnosno bez efikasnih mehanizama da se pozovu na odgovornost van izbora, odnosno glasanja na izborima. Upravo ta nerepresentativnost i osećaj izneverenih birača da vlast koju su izabrali ne predstavlja adekvatno njihove interese je jedan od osnovnih elemenata demokratskog deficita. Naročito je osetna kriza poverenja javnosti u institucije reprezentativne demokratije i etablirane stranke koje su decenijama prisutne na političkoj sceni i čiji se predstavnici percipiraju kao politička elita. U takvoj situaciji birači se povlače iz javne, društvene u ličnu i privatnu sferu ili se okreću populističkim političkim opcijama koje za njih postaju ozbiljna alternative (Teney & Helbling, 2017: 127). Prva opcija dovodi do toga da se ugrožava društvena stabilnost, pošto

jačaju elementi izvan sistema čime se narušava ukupna ravnoteža i stvaraju konflikti (krize) u sistemu (Marković & Jovanović, 2015: 129). Okretanje ka populizmu je motivisano time da se populistički predstavlja kao snage suprotstavljene privilegovanom i korumpiranom političkom establišmentu i pozivaju na promenu trenutnog stanja i vraćanje moći odlučiva- nja *čistom* i *moralnom* narodu (Lutovac & Marković, 2017: 88).

Ovi opšti globalni trendovi su prisutni i u Srbiji. To je pokazalo istraživanje o popu- lizmu koje je tokom juna i jula 2017. godine na uzorku od 1487 ispitanika sproveo Centar za politikološka istraživanja i javno mnjenje Instituta društvenih nauka. U nastojanju da se izmere stavovi građana prema političkim elitama ispitanicima su postavljena pojedina pre- poručena pitanja iz modula 5 Komparativnih istraživanja izbornih sistema (Comparative Study of Electoral Systems /CSES) i nekolicina drugih pitanja.

Rezultati istraživanja su pokazali da čak tri četvrtine građana Srbije smatra da *većini političara nije stalo do naroda* – od toga se 38,2% građana potpuno slaže, a 37% uglavnom slaže sa navedenom tvrdnjom. Suprotnog mišljenja je tek 10% građana, od čega se 8,6% njih uglavnom, a 1,6% uopšte ne slaže sa iznetom tvrdnjom. Situacija je slična i kada je reč o (ne)poverenju u političku elitu. Naime, 65,1% (31% uopšte, 34,1% uglavnom) ispitanika nije se složilo sa tvrdnjom da se *većini političara može verovati*, dok je tek 13,2% njih iznelo da se slaže sa navedenom tvrdnjom (9,4% uglavnom, a 3,8% u potpunosti). Takođe, apso- lutna većina građana smatra da politička elita ne mari za opšte interese svih građana nego samo onih najimućnijih i najmoćnijih. Tako 70,1% građana (37,1% uglavnom, a 33% u pot- punosti) smatra da je *većini političara stalo samo do interesa onih koji su bogati i moćni*, na- suprot 8,6% onih koji se sa time ne slažu (6,9% uglavnom, a 1,7% uopšte). Situacija je do- nekle bolja kada je reč o poverenju u institucije vlasti. Poverenje u Skupštinu Srbije nema 38,1% građana (20% uglavnom, a 18,1% uopšte), dok je tek nešto više od jedne trećine ispitanika, odnosno 34,4% odgovorilo da ima poverenje u ovu instituciju. Kada je u pitanju Vlada Srbije, skoro jednak broj onih čije poverenje Vlada uživa (37,5%) i onih čije poverenje ne uživa (37,1%). Sa druge strane, predsednik Srbije uživa nešto veće poverenje građana, odnosno 40,9%, dok je onih koji nemaju poverenje u šefa države 34,9%. Svi ovi podaci jasno ukazuju da je među građanima Srbije izuzetno visoko nezadovoljstvo funkcionisanjem de- mokratije u zemlji (60,6%), nasuprot 39,4% onih koji su zadovoljni stanjem srpske demo- kratije. Zbog svega toga ne čudi da 51,8% građana Srbije smatra da bi *narod, a ne političa- ri trebalo da donosi najvažnije političke odluke*, dok tek 18,2% ispitanika ima suprotan stav (vidi više u: Lutovac, 2017a).

Na osnovu nalaza iznetih u ovom odeljku možemo zaključiti tri stvari. Prvo, da prin- cipi demokratije nalažu da moraju postojati mehanizmi koji će usklađivati prioritete širokog spektra javnih politika sa preferencijama birača. Drugo, da ti mehanizmi u Srbiji definitivno nisu dovoljno razvijeni, jer je stepen nepoverenja u predstavničke institucije na niskom nivou i uočljivo je produbljanje jaza između političke elite i građana. Treće, u ovakvoj atmosferi nepoverenja, teško je utvrditi dinamiku artikulacije interesa, a još teže je tvrditi da postoje unapred definisani interesi birača. Tako da se koncept političkog predstavljanja u Srbiji teško može sagledati i razumeti putem tradicionalne teorije političkog predstavljanja. S druge strane, ni konstruktivističko shvatanje interesa nije u potpunosti primenjivo u sluča- ju Srbije. Celokupna komunikacija između birača i biranih predstavnika je pod teretom sum- nje i izneverenih očekivanja, što veoma otežava da se stvore uslovi refleksivnosti koja je potrebna da bismo utvrdili *a posteriori* odgovornost izabranih predstavnika prema

građanima. U tom kontekstu interesantno je istražiti da li glavni pravac spoljne politike Srbije odražava stavove građana ili političara na vlasti. Kako bismo odgovorili na ovo pitanje moramo predstaviti koji su to odlike i determinante koje određuju strateške ciljeve spoljne politike Srbije.

Odlike spoljne politike Srbije

Spoljna politika jedne zemlje se često određuje kao „sveukupna delatnost države na međunarodnom planu“, a kao predmet naučnog proučavanja spoljne politike određuje aktivnost pojedinih država, njihovo delovanje u odnosima sa drugim državama, u okvirima opšteg stanja u međunarodnoj zajednici i međunarodnim odnosima, ali motivisano vlastitim interesima koji su uslovljeni nizom faktora unutrašnjeg razvoja države (Stojković, 1975: 1020–21). Slično spoljnu politiku određuje i Vojin Dimitrijević, posmatrajući je prvenstveno iz ugla političkih odnosa, u koje jedan subjekt međunarodnih odnosa stupa u kontakt sa drugim, svesno se ne ograničavajući samo na države (Dimitrijević & Stojanović, 1996: 29–35). Iz komparacije ove dve definicije se vidi da pojedini autori smatraju da je država ta koja je uporište spoljne politike, dok druga definicija polazi od uverenja da svaki subjekt međunarodnih odnosa može imati spoljnu politiku (države, međunarodne organizacije, vojni savezi, regionalne integracije, međunarodni pokreti, crkve i sl.). Autori ovog rada dele stav Dimitrijevića i smatraju da se pored države kao subjekti spoljne politike mogu naći i druge relevantne međunarodne organizacije. Drugo gledište je prihvatljivije jer obuhvata veći opseg aktera i aktivnosti, sagledava kompleksnost međunarodnih odnosa u savremenom globalizovanom svetu i dozvoljava da se kao jedinica analize uzmu subjekti koji deluju na naddržavnom i podržavnom nivou. Ova napomena je od izrazite važnosti za naš predmet istraživanja, jer se u ovom radu spoljna politika ne sagledava samo kroz odnose koje Srbija gradi sa drugim nacionalnim državama, poput Rusije, već se kao jedinica analize uzima i odnos sa Evropskom unijom, koju u duhu date definicije posmatramo kao naddržavni politički entitet.

Postavlja se pitanje koje su to determinante koje određuju, cilj, karakter i dinamiku spoljne politike jedne države. Visković predlaže sledeću definiciju: „Determinante spoljne politike su svi činioци koji utiču na kreatore spoljne politike pri izboru nekog cilja i/ili sredstva te politike, uz njihovo ubeđenje da se radi o najbolje sagledanim izvorima moći sopstvene države i njenim ograničenjima, kao i o prednostima i slabostima koji su postavljeni bilo pred partnere, bilo pred protivnike u međunarodnim odnosima“. U teoriji međunarodnih odnosa ne postoji jasna saglasnost o tome koje determinante imaju odlučujući uticaj na kreiranje spoljne politike različitih država a davanje manjeg ili većeg značaja pojedinim determinantama zavisi uglavnom od pripadnosti autora pojedinom pravcu izučavanja međunarodnih odnosa i spoljne politike. Pripadnici realističkog pravca naglašavaju značaj činilaca međunarodnog sistema, geopolitičari izdvajaju, naravno, geopolitički/geostrateški/ geoekonomski položaj zemlje, socijalne konstruktivisti i poststrukturalisti vrednosti i diskurs, pluralisti prepletenost unutrašnje i međunarodne politike (*linkage politics*), itd. (Visković, 2018: 11). Kako bismo odgovorili na postavljeno pitanje o glavnim pravcima i ciljevima spoljne politike Srbije, prvo moramo odrediti koje su to determinante koje imaju ključnu ulogu na kreiranje spoljne politike.² Za potrebe ovog rada autori su se opredelili

² Ivo Visković razvija model, studija slučaja Srbija, koji podrazumeva da se determinante spoljne politike

za gledište koje nudi Brajan Šmit (Brian Schmidt). U svom pokušaju da preko zavisne i nezavisnih varijabli predstavi ono što utiče na američku spoljnu politiku, Šmit primarnu ulogu daje među-narodnom okruženju.³ Uvažavajući ovu tezu grupa determinanti koja u velikoj meri određuju pravce spoljne politike jedne zemlje jesu odnosi sa najmoćnijim i najuticajnijim državama i organizacijama – u slučaju Srbije reč je o odnosu sa Evropskom unijom, SAD, Rusijom i Kinom.⁴ Prilikom utvrđivanja strateških pravaca i donošenja konkretnih odluka važno je imati na umu sledeće: „U spoljnopolitičkom odlučivanju mora se naći prava mera između onoga što je željeno i onoga što je moguće“ (Gavranov & Stojković, 1972: 237). Zbog ograničenosti prostora determinante spoljne politike ćemo samo pobrojati, a detaljnije ćemo obrazložiti samo one koje su relevantne za predmet istraživanja u ovom radu. Tu imamo na umu: prvo, definisanje osnovnih ciljeva i glavnih pravaca spoljne politike Srbije, drugo poseban osvrt na odnos sa Rusijom i EU.

Prema procenama Srbija se već 150 godine nalazi na raspeću između Zapada i Istoka i smatra se da će ova podela još dugo vremena biti relevantna kao faktor za kreatore spoljne politike (Visković, 2018: 27). Podeljenost, neki bi rekli neopredeljenost, između Zapada i Istoka se jasno oslikava u spoljnoj politici Srbije. Evropske integracije su kao cilj postavljene nakon promena 2000. godine, sastav koalicije na vlasti neposredno je uticao na prioritete spoljne politike, ali ne i na strateško opredeljenje – članstvo u EU (Visković, 2018: 26).⁵ Međutim, iako je članstvo u EU strateški cilj, svi kreatori spoljne politike Srbije nakon 2000. godine uvažavaju specifičnost međunarodnog položaja zemlje, koja se ogleda u tome da postoje specifični interesi i odnosi sa preostala tri vodeća aktera međunarodnih odnosa: SAD, Kine i Rusije. Prema Viskoviću, ova karakteristika je najeksplicitnije iskazana kroz koncept „četiri stuba“ naše spoljne politike i u velikoj meri utiče i usložnjava odnose sa partnerom koji je strateško opredeljenje – EU (Visković, 2018: 22). Spoljno politička doktrina „četiri stuba“ spoljne politike, kako je tadašnji predsednik Srbije Boris Tadić nazvao, ozvaničena je 2009. godine,⁶ i uz određene kozmetičke izmene na snazi je i danas. Možemo zaključiti da je ovako koncipirana spoljna politika i rezultat neujednačeno usmerene četvorostruke međuzavisnosti: 1) trgovinska usmerenost ka EU i susjedstvu; 2) finansijska ka Zapadu, Kini i nekim arapskim zemljama; 3) tehnološka ka Nemačkoj i 4) energetska zavisnost ka Rusiji (Visković, 2018: 23).

Postavlja se pitanje u kojoj meri su vladajuće elite zaista bile uspešne u pronalaženju balansa između četiri stuba spoljne politike? Stručnjaci za spoljnu politiku ističu da uprkos

---

svrstavaju u četiri grupe: međunarodno okruženje, unutrašnji i društveni sistem, istorijski i ideosinkretički činioci.

³ Šmit određuje spoljnu politiku SAD kao zavisnu varijablu, a kao nezavisne varijable izdvaja: 1) spoljašnje okruženje, 2) socijalno okruženje; 3) strukturu Vlade; 4) birokratske uloge; 5) ličnost pojedinca. Videti Brian Schmidt, „Theories of US Foreign Policy“, in: Michael Cox, Doug Stokes, Eds., *US Foreign Policy*, Oxford University Press, New York, 2012, Second Edition, pp. 5–20.

⁴ Ovde želimo samo kratko napomenuti da su pored navedenih, kao jedna od ključnih determinanti spoljne politike u slučaju Srbije, kao zemlje Zapadnog Balkana, svakako odnosi sa državama iz regiona – u prvom redu bivših republika SFRJ. Nesporno je da su dobrosusedski odnosi u vrhu prioriteta spoljnopolitičke strategije Srbije od kojih zavisi obim i sadržaj regionalne saradnje, kao i tempo napredovanja u procesu evropskih integracija. Detaljnije o ovome pogledati u Marković & Jovanović, 2018: 128.

⁵ Sporazum o stabilizaciji i pridruživanju (SSP) je potpisan 29. aprila 2008. godine u Luksemburgu, a status kandidata za članstvo dobija 2. marta 2012. godine. Do kraja 2019. godine je otvoreno je 18 poglavlja, a privremeno su zatvorena dva poglavlja. Detaljnije pogledati na: <http://eupregovori.bos.rs/hronologija-odnosa-srbije-i-eu.html> (posećeno 20.2.2020.)

⁶ Predsednik Srbije Boris Tadić obrazlaže ovu spoljnopolitičku doktrinu u intervjuu koji je dao Politici 30.8.2009. godine. Detaljnije pogledati na: <http://www.rts.rs/page/stories/sr/story/9/politika/123751/cetiri-stuba-srpske-spoljne-politike.html> (posećeno 20.2.2020.)

strategiji o „četiri stuba spoljne politike“ i pokušaja stvaranja strateških partnerstva sa vodećim državama (u slučaju prošlih vlada) ili pokušaja aktuelne vlasti da „Srbija bude Istok Zapadu, a Zapad Istoku“, naša ekonomija ostaje čvrsto vezana za Evropsku uniju i neposredno okruženje, dok u pogledu statusa Kosova i Metohije zavisimo i od Evropske unije i od Sjedinjenih Američkih Država (Živojinović & Milošević, 2013: 277–78). Uz jednu napomenu autora ovog rada, da se ova izložena jednačina dodatno komplikuje kada se tome doda da se Rusija često predstavlja kao glavni saveznik u odbrani interesa Srbije u vezi sa rešavanjem kosovskog pitanja.⁷

Odnosi Srbije i Evropske unije se moraju posmatrati kroz proces evropskih integracija i kao što je već napomenuto, sve Vlade od 2000. godine do danas ističu članstvo u EU kao strateški cilj i prioritet. Strateškopolitički odnosi Srbije sa EU su dominantno ekonomski, ali se razvijaju i drugi odnosi – trgovinski, finansijski, investicioni, humanitarni, kulturni, saobraćajni, bezbednosni, energetski, oni koji proizilaze iz „meke moći“ Unije i mnogi drugi. Odnosi Srbije sa Evropskom unijom i uopšte zapadnom stranom sveta, čine četiri petine trgovine Srbije, a čak 90% finansijskih odnosa (Đukić & Varga, 2017: 7). Iako su sve srpske Vlade iskazivale privrženost putu integracije u EU, sporost unutrašnjih reformi u Srbiji, kriza unutar Evropske unije koja se odražava i na njeno proširenje, te ekspanzija ruske „meke moći“ na Balkan – stvorili su novu paradigmu spoljne politike Beograda (Đukić & Varga, 2017: 6). To je politika koju još u medijima nazivaju „sedenje na dve stolice“, odnosno istovremeno vođenje politike dobrih odnosa i sa Briselom i sa Moskvom.⁸

Nakon promena 2000. godine, odnosi Srbije i Ruske Federacije su se kretali od korektnih do izrazito bliskih, po pravilu su se gradili na temelju stare slave srpsko–ruskih odnosa. Uprkos proklamovanoj politici da „Evropa nema alternativu“, srpska spoljna politika se nakon 2006. godine sve tešnje vezuje za Rusiju (Đukić & Varga, 2017: 6). Razlog za približavanje zvaničnog Beograda Ruskoj Federaciji najpre je bio vezan za rešavanje statusa Kosova, ali je potom, zahvaljujući zaključenju brojnih energetskih sporazuma usledilo još čvršće bilateralno vezivanje koje se ogleda u potpisivanju niza međudržavnih sporazuma, pre svega u sektoru energetike i bezbednosti (Đukanović & Lađevac, 2009: 354). Saradnju Srbije i Rusije ne možemo posmatrati kao proces koji nije uslovljen procesom evropskih integracija, jer u čvrstoj ekonomskopolitičkoj integraciji, kao što je Evropska unija, nijedna zemlja kandidat nije ostvarila članstvo sa proruskom politikom (Đukić, 2015: 31).

Nepostojanje jasno definisane spoljnopolitičke strategije Srbije će, međutim, očigledno predstavljati problem za dalje evropske/evroatlantske integracije zemlje (Đukanović & Lađevac, 2009: 347). Iz gore izloženog možemo zaključiti da zaista postoji trend da se spoljna politika Srbije dominantno posmatra samo iz dva ugla: iz ugla procesa evropskih integracija i saradnje sa EU i iz ugla saradnje sa Rusijom. Značaj ove dve determinante je potvrđen i kroz rezultate istraživanja *Predstave o EU i Rusiji u javnosti Srbije 2018*. Na političkoj sceni Srbije svaka od opcija ima jednog ili više zagovornika – jedni su za što čvršću saradnju sa Rusijom, drugi su naklonjeni Evropskoj uniji, a treći ističu značaj vođenja balansirane politike. Svaka od navedenih opcija pokušava da u biračkom telu pronađe

⁷ Ovu činjenicu ističe i predsednik Srbije Boris Tadić u intervjuu koji je dao Politici 30.8.2009. godine. Detaljnije pogledati na: <http://www.rts.rs/page/stories/sr/story/9/politika/123751/cetiri-stuba-srpske-spoljne-politike.html> (posećeno 20.2.2020).

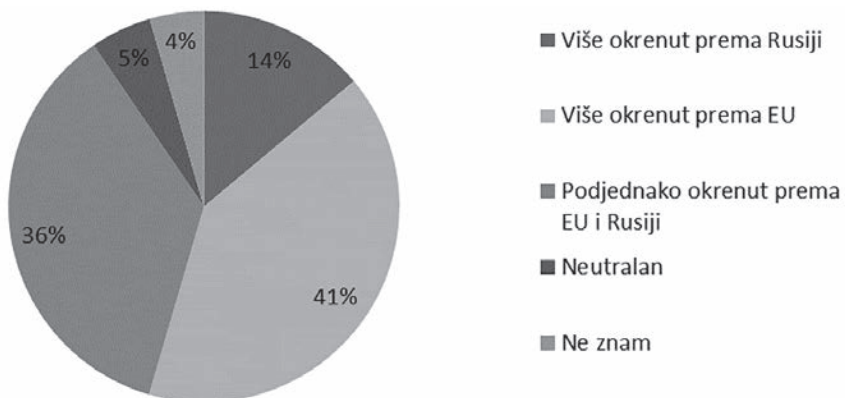
⁸ Detaljnije pogledajte na: Deutsche Welle (DW), članak Dozvola za sedenje na „dve stolice“, <https://www.dw.com/sr/dozvola-za-sedenje-na-dve-stolice/a-45807895> i na: N1, članak Srbija će još dugo sedeti na dve stolice, <http://rs.n1info.com/Vesti/a275811/Djukic-i-Varga-Srbija-ce-jos-dugo-sedeti-na-dve-stolice.html> (posećeno 20.2.2020).

podršku za svoju opciju. Međutim, koji je udeo javnog mnjenja koji podržava prvu, drugu ili treću opciju? Naredni odeljak će biti posvećen upravo odgovoru na ovo pitanje, odnosno, analiziraće se stavovi javnog mnjenja o pravcu spoljne politike Srbije, kao i uticaj prorusk/prozapadne orijentacije na te stavove. Štaviše, pokušaćemo da utvrdimo delotvornost sistema političkog predstavljanja u Srbiji, merenjem nivoa (ne)slaganja između želja birača i delovanja njihovih predstavnika.

Javno mnjenje Srbije između Istoka i Zapada – Analiza rezultata

Rezultati ovog istraživanja pokazuju da većina ispitanika smatra da je trenutna spoljna politika Srbije više okrenuta prema Evropskoj uniji (41%), potom da je podjednako okrenuta prema EU i prema Rusiji (36%) i tek manje od šestine ispitanika smatra da je glavni pravac spoljne politike više okrenut prema Rusiji (14%).

Nešto više od trećine građana Srbije ocenjuje da je politika podjednako okrenuta ka EU i Rusiji i za taj udeo javnog mnjenja možemo reći da doživljavaju doktrinu o „četiri stuba“ spoljne politike kao zvaničnu strategiju. Blaga prednost koju javno mnjenje daje EU, u odnosu na balansiranu politiku, se može objasniti kao „svesnost“ javnog mnjenja da je učlanjenje Srbije u EU jasno postavljeno kao strateški cilj zemlje. S druge strane, vidimo da približavanje Rusiji kroz potpisivanje brojnih sporazuma i njihova promocija u javnosti nije uspelo da ubedi građane Srbije da saradnja sa Rusijom ima veći značaj u odnosu na proces evropskih integracija, makar ne do momenta kad je rađeno istraživanje.

Grafikon 1 Po Vašem mišljenju, kako je usmeren glavni pravac spoljne politike Srbije danas?

U cilju dobijanja što jasnije slike o faktorima koji mogu da utiču na mišljenje građana o glavnom pravcu spoljne politike Srbije, sprovedena je binarna logistička regresija. Ovaj model omogućava ocenjivanje uticaja više faktora na verovatnoću da ispitanici smatraju da je spoljna politike Srbije više okrenuta prema Rusiji.

Binarni logistički regresioni model ima sledeći oblik:

$$\log \frac{P_i}{1-P_i} = \beta_0 + \beta_1 X_1 + \beta_2 X_2 + \beta_3 X_3 + \beta_4 X_4 + \beta_5 X_5$$

gde je: Y – zavisna dihotomna varijabla u kojoj istraživanu kategoriju čine građani koji smatraju da je glavni pravac spoljne politike Srbije više okrenut prema Rusiji, a referentnu kategoriju čine građani koji smatraju da je više okrenut prema EU;

β_0 – konstanta;

X_1 – pol ispitanika, gde je istraživana kategorija muški pol, a referentna kategorija ženski pol;

X_2 – starost ispitanika, gde se ispitanici iz najstarije (55+) i odrasle (30–54) starosne kategorije posmatraju u odnosu na ispitanike iz najmlađe kategorije (18–29), kao referentnu kategoriju;

X_3 – visina prihoda ispitanika, gde se ispitanici višeg prihoda (80000+) i ispitanici srednje visine prihoda (40000–80000 RSD) posmatraju u odnosu na ispitanike sa najmanje prihoda (ispod 40000 RSD);

X_4 – mesto stanovanja, gde se stanovnici sela i manjeg grada posmatraju u odnosu na stanovnike iz grada kao referentnu kategoriju;

X_5 – spoljnopolitička opredeljenost, koja je operacionalizovana pitanjem „Gde biste sebe postavili na sledećoj skali?“, gde 1 – predstavlja prorusku orijentaciju, a 10 – prozapadnu;

β_1 – parametar uticaja samostalnog faktora pola ispitanika;

β_2 – parametar uticaja samostalnog faktora starosti ispitanika;

β_3 – parametar uticaja samostalnog faktora prihoda ispitanika;

β_4 – parametar uticaja samostalnog faktora mesto stanovanja ispitanika;

β_5 – parametar uticaja samostalnog faktora spoljno-političke opredeljenosti ispitanika.

Tabela 1 Osnovni statistički pokazatelji za model binarne logističke regresije

	B	Sig. (p)	Količnik verovatnoće	Interval 95% poverenja za količnik verovatnoće	
				Donja granica	Gornja granica
Pol: muški	-,09	,514	,91	,66	1,16
Starost: sredovečni	1,09	,000	2,98	2,60	3,35
Starost: stariji	1,28	,000	3,60	3,19	4,01
Prihod: srednji	-,16	,337	,85	,56	1,13
Prihod: viši	-,53	,009	,59	,26	,92
Mesto: mali grad	,31	,063	1,36	1,09	1,64
Mesto: selo	,06	,842	1,06	,58	1,54
Spoljnopolitička opredeljenost	,34	,000	1,41	1,37	1,45
Konstanta	-4,32	,000	,01		

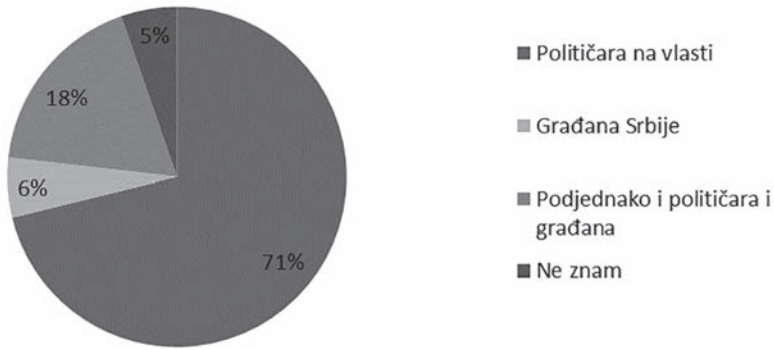
Beleška: *p < ,1; **p < ,05; *** p < ,01

Podaci iz Tabele 1 pokazuju da je većina nezavisnih promenljivih koje su uključene u model prešle test statističke značajnosti. Značajan faktor diferencijacije povodom mišljenja o spoljnoj politici Srbije predstavlja i spoljnopolitička opredeljenost ispitanika. Rezultati binarne logističke regresije pokazuju da, što su ispitanici više okrenuti ka Zapadu, veće su i šanse da smatraju da je spoljna politika Srbije okrenuta prema Rusiji. Preciznije rečeno, *građani koji su više prozapadno orijentisani smatraju da trenutna spoljna politika ne zastupa njihove stavove tj. da je više okrenuta prema Rusiji*. I obrnuto, *građani proruskije orijentacije smatraju da je spoljna politika više okrenuta ka EU*. Ovaj na prvi pogled kontradiktoran nalaz, se može objasniti sa više faktora. Prvo, nesaglasnost javnog mnjenja sa kompromisom kao tekovinom demokratije (Lutovac, 2017, str. 21). Ako tumačimo zvaničnu politiku Srbije kao pokušaj balansiranja između Istoka i Zapada, onda su ovi nalazi očekivani, svaka strana koja je jasno određena (proruski ili proevropski) u kompromisu vidi izdaju sopstvenih principa. Kao drugi faktor možemo izdvojiti da je politika balansiranja između Istoka i Zapada dovela do toga da se spoljnopolitička orijentacija Srbije ocenjuje kao nedovoljno jasno definisana, pa se u njoj ne mogu prepoznati oni građani koji su jasno profilisani ka EU ili ka Rusiji. Treće, aktuelni vršioци najviših državnih funkcija (predsednik, ministar spoljnih poslova, ministar odbrane) su tokom devedesetih godina prošlog i u prvoj deceniji 21. veka bili glasnogovornici izrazito antievropske politike i uprkos političkom zaokretu koji su napravili, u svesti jednog dela građana Srbije sećanje na njihovu raniju političku orijentaciju je i dalje veoma prisutno. Ovo je naročito izraženo kod starijih građana. Što potvrđuje naše dalje nalaze gde najjači uticaj predstavlja faktor starosti ispitanika (pogledati Tabelu 1). Količnik šansi pokazuje da tri puta veće šanse da smatraju da je glavni pravac spoljne politike Srbije okrenut ka Rusiji imaju sredovećni ispitanici u odnosu na mlade ispitanike. A šanse su još veće kada su u pitanju stariji ispitanici u odnosu na mlade (3,6).

Nakon ocene pravca spoljne politike analizirali smo mišljenje ispitanika o tome da li spoljna politika više odražava stavove političara na vlasti ili samih građana. Grafikon 2 pokazuje da *velika većina ispitanika smatra da je to stav političara na vlasti (71%)*, oko petine ispitanika (18%) smatra da podjednako odražava stavove i političara i građana i tek 6% ispitanika u spoljnoj politici vidi odraz stavova samih građana. Dominantnost stava da spoljna politika odražava pre svega interese političke elite nije iznenađujući, kada uzmemo u obzir nizak stepen poverenja koji građani ukazuju političkim elitama.⁹ Ovaj nalaz može biti odraz osećaja izneverenih očekivanja i osećaja nemoći kod birača. Isto tako ovaj nalaz može biti uslovljen i sa sledeća dva faktora: nizak stepen poverenja u Vladu, kao glavnog aktera u kreiranju spoljne politike i visoki stepen nezadovoljstva građana funkcionisanjem demokratije u Srbiji.¹⁰

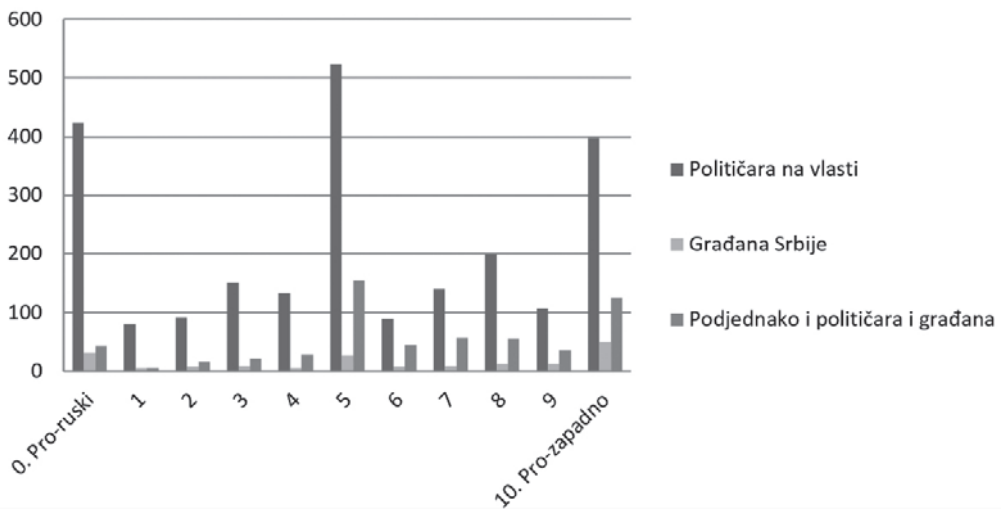
⁹ U prvom delu rada smo se osvrnuli na rezultate istraživanja o populizmu koje je sproveo Institut društvenih nauka 2017. godine: 65,1% ispitanika (31% uopšte, 34,1% uglavnom) nije se složilo sa tvrdnjom da se većini političara može verovati, dok je tek 13,2% iznelo da se slaže sa navedenom tvrdnjom (9,4% uglavnom, a 3,8% u potpunosti).

¹⁰ Poverenje u Vladu Srbije, skoro jednak broj onih čije poverenje Vlada uživa (37,5%) i onih čije poverenje ne uživa (37,1%). Sa druge strane, predsednik Srbije uživa nešto veće poverenje građana, odnosno 40,9%, dok je onih koji nemaju poverenje u šefa države 34,9%. Među građanima Srbije izuzetno visoko nezadovoljstvo funkcionisanjem demokratije u zemlji (60,6%), nasuprot 39,4% onih koji su zadovoljni stanjem srpske demokratije.

Grafikon 2 Da li ovaj pravac spoljne politike Srbije bolje odražava stavove političara na vlasti ili građana Srbije?

I pored nepostojanja jasnog društvenog konsenzusa o glavnim pravcima spoljne politike koji bi mogao da stvori jasniju sliku o strukturi interesa birača, rezultati istraživanja nedvosmisleno potvrđuju visok nivo neslaganja između političkih elita i građana.

Grafkon 3 Odnos spoljnopolitičke opredeljenosti ispitanika i njihovog stava o spoljnoj politici

Kako bismo bolje razumeli uzroke ovog neslaganja, prikazali smo strukturu odgovora ispitanika prema njihovoj spoljnopolitičkoj opredeljenosti. Rezultati ukazuju da postoji određena saglasnost ispitanika u mišljenju da trenutna orijentacija spoljne politike *predstavlja stavove političara na vlasti* i kod proruski i prozapadno orijentisanih građana. Ovde je još jednom potvrđen trend opšteg nepoverenja u političku elitu, pošto spoljnopolitička orijentacija građana ne utiče na njihovu ocenu da je spoljna politika krojena prema interesima onih koji su na vlasti.

Tabela 2 Da li ovaj pravac spoljne politike Srbije bolje odražava interese bogatijih ili siromašnijih građana Srbije?

	Frekvencija	Procenat
Bogatijih građana	2379	60,1%
Siromašnijih građana	298	7,5%
Podjednako	726	18,4%
Ne znam	554	14%
Ukupno	3957	100%

Kako bismo proverili postavljenu hipotezu da građani ne vide političke elite kao zastupnike vlastitih interesa, analizirali smo i stavove o tome da li spoljna politika bolje odražava interese bogatijih ili siromašnijih građana. Tabela 2 prikazuje distribuciju odgovora ispitanika i ukazuje da više od polovine ispitanika (60,1%) smatra da pravac spoljne politike odražava interese bogatijih građana. Ovaj rezultat potvrđuje nalaze prethodnih istraživanja da građani smatraju da je političarima stalo samo do interesa bogatih i moćnih.¹¹ Svi nalazi istraživanja jasno ukazuju na to da građani Srbije smatraju da postojeće političke elite ne predstavljaju njihove interese na adekvatan način.

Zaključak

U slučaju našeg prvog istraživačkog pitanja, rezultati pokazuju da javno mnjenje uglavnom ocenjuje spoljnu politiku Srbije kao proevropsku. Ovaj nalaz možemo tumačiti činjenicom da su sve vlasti u prethodnih dvadeset godina isticale članstvo u EU kao strateški cilj zemlje. Uprkos tendenciji približavanja Rusiji u poslednjih nekoliko godina, kod građana još nije stvorena svest da saradnja sa Rusijom ima prioritet u odnosu na proces evropskih integracija.

Regresionom analizom utvrđeno je da građani koji su prozapadno orijentisani smatraju da je trenutna spoljna politika Srbije više okrenuta prema Rusiji, a slično tome, građani koji su više orijentisani prema Rusiji smatraju da je spoljna politika više okrenuta ka EU. Moguće je da ovakvu percepciju građana podstiču sledeća tri faktora. Prvi faktor odnosi se na nesaglasnost javnog mnjenja sa kompromisom kao demokratskom praksom. Potom, sledeći faktor odnosi se na nedovoljno jasno definisanu politiku bilansiranja između Istoka i Zapada. I na kraju, trenutna politička nomenklatura ima istoriju vođenja izrazito antievropske politike, što je u svesti jednog dela građana Srbije i dalje prisutno.

Drugo istraživačko pitanje odnosilo se na to da li pravac spoljne politike odražava interese građana ili političke elite. Rezultati istraživanja jasno pokazuju da građani Srbije ne misle da politička elita predstavlja njihove interese. U uslovima opšteg nepoverenja skoro je nemoguće zadovoljiti uslov koju postavlja konstruktivistička teorija interesa, odnosno utvrditi *a posteriori* odgovornost izabranih predstavnika. Ukoliko prihvatimo tezu da se delotvornost sistema političkog predstavljanja može meriti nivoom neslaganja između želje birača i delovanja njihovih izabranih predstavnika, može se zaključiti da je sistem političkog predstavljanja u Srbiji, barem kada se radi o pravcima spoljne politike, nedelotvoran. Trend nepoverenja građana u političke elite je prisutan već duži niz godina, a uvideli smo da na ove stavove ne utiče ni spoljnopolitička orijentacija građana. Nalazi istraživanja javnog

¹¹ U već pomenutom istraživanju Instituta društvenih nauka iz 2017. godine rezultati pokazuju da: 70,1% građana (37,1% uglavnom, a 33% u potpunosti) smatra da je većini političara stalo samo do interesa onih koji su bogati i moćni, nasuprot 8,6% onih koji se sa time ne slažu (6,9% uglavnom, a 1,7% uopšte).

mnjenja jasno pokazuju da, kada se radi o spoljnoj politici, suštinskog političkog predstavljanja u Srbiji nema, pošto više od dve trećine građana ocenjuje da spoljna politika odražava interese političara, a ne samih građana. Ovaj nalaz dopunjen je podatkom da velika većina građana sadašnji pravac spoljne politike vidi kao odraz interesa bogatijih građana.

Čini se da neopredeljnost Srbije između Istoka i Zapada i nedovoljno jasno formulisani ciljevi ostavljaju otvoren prostor političkoj eliti da spoljnu politiku tumače shodno svojoj volji i da je usklađuju sa ličnim interesima ili sa interesima stranke iz koje dolaze umesto sa interesima građana, odnosno države. To bi značilo da spoljna politika više nije u službi ostvarenja državnih i nacionalnih interesa, već postaje oruđe za povećanje rejtinga političara i političkih stranaka. Jedini način da se ovaj trend spreči jeste da se omoguće mehanizmi koji će jasnije artikulirati interese građana i da se ojačaju sistemi političke odgovornosti.

LITERATURA

- Beogradska otvorena škola, Pregovori o pregovorima, Hronologija odnosa Srbije i EU, <http://eupregovori.bos.rs/hronologija-odnosa-srbije-i-eu.html> (posećeno 20. 2. 2020).
- Best, H., Lengyel, G., & Verzichel, L. (2012). *The Europe of Elites: A Study into the Europeanness of Europe's Political and Economic Elites*. Oxford: Oxford University Press.
- Dimitrijević, V., & Stojanović, R. (1996). *Međunarodni odnosi*. Beograd: Službeni list SRJ.
- Disch, L. (2011). Toward a Mobilization Conception of Democratic Representation. *American Political Science Review*, 105(1), 100–114.
- Disch, L. (2012). Democratic Representation and the Constituency Paradox. *Perspectives on Politics*, 10(3), 599–616.
- Disch, L. (2015). The „Constructivist Turn” in Democratic Representation: A Normative Dead – End? *Constellations*, 22(4), 487–499.
- Đukanović, D., & Lađevac, I. (2009). Prioriteti spoljnopolitičke strategije Srbije. *Međunarodni problemi*, 61(3), 343–364.
- Đukić, S. (2015). Odnosi Srbije sa Rusijom – osvrt na postjugoslovenski (postsovjetski) period. U J. Minić, *Izazovi spoljne politike Srbije* (str. 31–37). Beograd: Evropski pokret u Srbiji i FES Beograd.
- Đukić, S., & Varga, B. (2017). *Srbija na putu ka EU i Rusija. Spoljnopolitičke sveske*. Beograd: Evropski pokret u Srbiji.
- Gavranov, V., & Stojković, M. (1972). *Međunarodni odnosi i spoljna politika Jugoslavije*. Beograd: Savremena administracija.
- Holsti, O. R. (2004). *Public Opinion and American Foreign Policy*. Ann Arbor: The University of Michigan Press.
- Hooghe, L. (2003). 'Europe Divided? *European Union Politics*, 4(3), 281–304.
- Lončar, J. (2015). Konstruktivistički zaokret u teoriji političkog predstavljanja: problem odgovornosti. *Sociološki pregled*, 49(2), 213–228.
- Lutovac, Z. (2017a). Odnos građana prema političkoj eliti i reprezentativnoj demokratiji. U Z. Lutovac (Ur.), *Građani Srbije i populizam – javno mnjenje Srbije 2017* (str. 13–35). Beograd: Institut društvenih nauka.
- Lutovac, Z. (2017b). Populizam i demokratija u Srbiji. U Z. Lutovac (Ur.), *Populizam* (str. 49–66). Beograd: Institut društvenih nauka.
- Lutovac, Z., & Marković, K. (2017). „Opasni (neželjeni) drugi” i populizam u Srbiji. U Z. Lutovac (Ur.), *Populizam* (str. 87–103). Beograd: Institut društvenih nauka.
- Marković, K., & Jovanović, A. (2015). Novi pristupi manjinskom pitanju: decentralizacija i nacionalne manjine – slučaj Srbija. *Nacionalni interes*, 23(2), 123–150.

- Marković, K., & Jovanović, I. (2018). Uticaj procesa evropskih integracija na status nacionalnih manjina u Republici Srbiji. U L. Čičkarić, & A. Bošković (Urednici), *Ka evropskom društvu* (str. 128–150). Beograd: Institut društvenih nauka.
- McAllister, I. (1991). Party Elites, Voters and Political Attitudes: Testing Three Explanations for Mass – Elite Differences. *Canadian Journal of Political Science*, 24(2), 237–268.
- N1 Beograd (2017), Srbija će još dugo sedeti na dve stolice, <http://rs.n1info.com/Vesti/a275811/Djukic-i-Varga-Srbija-ce-jos-dugo-sedeti-na-dve-stolice.html>, 13. 6. 2017.
- Petrović, I. (2018) Dozvola za sedenje na dve stolice. *Deutsche Welle*, <https://www.dw.com/sr/dozvola-za-sedenje-na-dve-stolice/a-45807895>, 9. 10. 2018.
- Radio televizije Srbije (2009), Četiri stuba srpske spoljne politike, <http://www.rts.rs/page/stories/sr/story/9/politika/123751/cetiri-stuba-srpske-spoljne-politike.html>, 30. 8.2009.
- Rosset, J., & Stecker, C. (2019). How well are citizens represented by their governments? Issue congruence and inequality in Europe. *European Political Science Review*, 11(2), 145–160.
- Saward, M. (2003). Representative and direct democracy. U R. Axtmann (Ur.), *Understanding democratic politics: an introduction* (str. 52–60). London: SAGE Publications.
- Saward, M. (2005). Governance and the transformation of political representation. U J. Newman (Ur.), *Re-making governance: peoples, politics and the public sphere* (str. 179–196). Bristol UK: Policy Press.
- Saward, M. (2006). The representative claim. *Contemporary Political Theory*, 5(3), 297–318.
- Saward, M. (2008). Representation and democracy: revisions and possibilities. *Sociology Compass*, 2(3), 1000–1013.
- Saward, M. (2010). *The representative claim*. Oxford: Oxford University Press.
- Stojković, M. (1975). *Politička enciklopedija*. Beograd: Savremena administracija.
- Teney, C., & Helbling, M. (2017). Solidarity between the Elites and the Masses in Germany. U K. Banting, & W. Kymlicka (Urednici), *The Strains of Commitment The Political Sources of Solidarity in Diverse Societies* (str. 127–151). Oxford: Oxford University Press.
- Urbinati, N. (2006). *Representative Democracy: Principles and Genealogy*. Chicago: University of Chicago Press.
- Urbinati, N., & Warren, M. E. (2008). The Concept of Representation in Contemporary Democratic Theory. *Annual Review of Political Science*, 11, 387–412.
- Urbinati, N. (2000). Representation as Advocacy: A Study of Democratic Deliberation. *Political Theory*, 28(6), 758–786.
- Visković, I. (2018). Determinante spoljne politike Srbije: teorijski modeli i njegova primena. *Međunarodna politika*, 5–30.
- Živojinović, D, & Milošević, A. (2013). Ključne odlike međunarodnog sistema kao determinanta spoljne politike Republike Srbije. U M. Podunavac, & Ž. Paunović (Urednici) *Politika, Nauka i Profesija* (str. 265–281). Beograd: Fakultet političkih nauka i Udruženje za političke nauke Srbije.

Ksenija Marković

Marko Jovanović

Jovana Zafirović

**FOREIGN POLICY OF THE REPUBLIC OF SERBIA –
BETWEEN THE DESIRE OF CITIZENS AND THE
GOVERNMENT DECISIONS**

Abstract:

The authors' ambition is to answer two research questions: first, to identify the manner in which Serbian foreign policy is perceived by the public, and second: whether the main direction of the foreign policy reflects the views of the citizens, or those of the politicians in power? In other words, the paper aims to establish whether today's foreign policy is "tailored" for the citizens or the ruling elite, and to determine the extent to which pro-Russian or pro-European orientation influences citizens' perceptions of the foreign policy. To provide an answer to the research question, the authors turn to the data gathered in the empirical quantitative research *Perceptions of the EU and Russia among the Serbian public (JMS 2018)*, conducted by the Institute of Social Sciences from Belgrade, based on

an online questionnaire. The authors statistically analyze Serbian citizens' assessment of the main directions of Serbian foreign policy. The inclinations of public opinion towards Russia, or the EU, as the main determinants of the approach to foreign policy, as well as the relations between the pro-Russian (pro-Western) orientation and the motives behind this inclination are also analyzed. The analysis is performed on a sample of 3,200 completed questionnaires, and the results of the research indicate that the three-quarters of the citizens believe that the direction of the foreign policy of the Republic of Serbia primarily reflects the views of the politicians in power, not Serbian citizens. It is concluded that public opinion, when talking about the basic directions of the foreign policy, gives a slight advantage to the EU, i.e. the results show that 42% of the respondents believe that the current foreign policy favors the European Union more than Russia, while 38% think that foreign policy is designed to balance between the European Union and Russia.

Keywords: foreign policy, citizens' attitudes, political elites, Serbia, Russia, European Union

KSENIJA MARKOVIĆ

Istraživačica saradnica

Institut društvenih nauka, Beograd

BRANKA MATIJEVIĆ

Istraživačica pripravnica

Institut društvenih nauka, Beograd

MARKO JOVANOVIĆ

Istraživač pripravnik

Institut društvenih nauka, Beograd

Kosovo i Metohija i Evropska unija – Dilema ili očekivani izbor?¹

Apstrakt

Srbija je već petinu XXI veka provela na putu ka Evropskoj uniji. Svi predstavnici vlasti od 2000. godine do danas ističu da je članstvo u Evropskoj uniji strateško opredeljenje Republike Srbije. Podrška ulasku Srbije u EU prethodnih deset godina beleži neravnomerni pad, za razliku od prve dekade evropskih integracija kada je postojala većinska podrška. Postoji mnogo faktora koji utiču na dinamiku i ishod procesa evropskih integracija u Srbiji. Jedan od važnijih je rešavanje statusa Kosova i Metohije. Autori ovaj stav brane sa trima grupama argumenata. Prvo, sve više predstavnika Evropske unije iznosi jasan stav da je priznanje samoproglašene nezavisnosti Kosova ključan uslov za dobijanje članstva. Drugo, proces evropskih integracija i rešavanje kosovskog pitanja su direktno uslovljeni procesi, što će se u prvom delu rada i detaljno obrazložiti. Treće, javno mnjenje Srbije je već dugo rastrzano između kosovske prošlosti i evropske budućnosti. Sve navedeno je motivisalo autore da pokušaju da otkriju u kojoj meri stav o statusu Kosova i Metohije utiče na stav javnog mnjenja o članstvu Srbije u Evropskoj uniji. U nastojanju da odgovore na istraživačko pitanje autori se oslanjaju na podatke dobijene na osnovu empirijskog kvantitativnog istraživanja Predstave o EU i Rusiji u javnosti Srbije 2018, Instituta društvenih nauka iz Beograda. Rezultati istraživanja jasno ukazuju na to da postoji većinska podrška ulasku Srbije u EU ali i da način rešavanja pitanja Kosova i Metohije ima jak uticaj na stav javnog mnjenja o članstvu Srbije u EU.

Ključne reči: Evropska unija, evropske integracije, politika uslovljavanja, Kosovo i Metohija, javno mnjenje Srbije.

Uvod

Nakon promena 2000. godine Republika Srbija je zajedno sa promenom režima utvrdila i put ka Evropskoj uniji kao svoje strateško opredeljenje, iako je zvanično prvi korak ka tom putu učinjen tek 2008. godine kada je potpisan Sporazum o stabilizaciji i pridruživanju, dok je 2012. godine postala i kandidat za članstvo, a 2014. godine započela pregovore. Podrška procesu evropskih integracije je u nekoliko navrata tokom proteklih dvadeset godina bila na ispitu, u javnosti su se često mogle čuti optužbe na račun institucija Evropske unije kako se vode dvostrukim pravilima i kako je politika uslovljavanja prema Srbiji nepravedna. Dva pitanja su najviše potresla javnost Srbije i nagnala građane da dožive evropske integracije kao nepravedan proces: izručivanje optuženih za ratne zločine Haškom tribunalu i rešavanje statusa Kosova i Metohije.

---

¹ Rad je napisan u okviru Programa istraživanja Instituta društvenih nauka za 2021. godinu koji podržava Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja.

Objektivnosti radi, u proceni postavljenih zahteva moraju se pomenuti i primedbe upućene na račun institucija Evropske unije, koje nisu prvi put izrečene tokom procesa pridruživanja Srbije ili drugih zemalja Zapadnog Balkana, jer je svaki krug proširenja donosio nove dileme i iznova ispitivao postavljene kriterijume. Odgovor predstavnika vlasti u Briselu na iznete primedbe je bio kratak i jasan: radi se o procesu dobrovoljne ekonomske i političke integracije i niko se ne prisiljava na članstvo. Isto tako moramo biti svesni činjenice da se i Evropska unija sa svakim krugom proširenja menja, kao što se menjaju i politički i društveni konteksti zemalja članica i zemalja kandidata. Kako bismo utvrdili da li je politika uslovljavanja prema Srbiji zaista bila nepravedna, kako je često i percipirana u javnom mnjenju, neophodno je da ispitamo dinamiku procesa evropskih integracija, kao i utvrđene kriterijume za dobijanje članstvu u Evropskoj uniji. Navedeno je upravo i tema prvog dela rada. Drugi deo rada je posvećen prikazu dinamike procesa evropskih integracija u slučaju Srbije sa ciljem da se dokaže da su proces evropskih integracija i rešavanje statusa Kosova i Metohije direktno uslovljeni procesi. U trećem delu rada se analiziraju rezultati empirijskog istraživanja sa namerom da se utvrdi da li je javno mnjenje svesno ove veze i da li je dilema Kosovo ili EU i dalje jedno od glavnih retoričkih pitanja u političkom diskursu Srbije.

Evropska unija i politika uslovljavanja

Istorija Evropske unije počinje pedesetih godina, tačnije 1951. godine kada je potpisan ugovor o Evropskoj zajednici za uglj i čelik, koja je i preteča Evropske ekonomske zajednice, iz koje je proistekla Evropska unija. Od tada do danas Evropska unija (EU) je evoluirala u ekonomsku, socijalnu i političku uniju, dok je proces evropskih integracija proizveo određene institucije vlasti na evropskim nivou sa značajnim ovlašćenjima u brojnim oblastima različitih javnih politika.² Evropska unija je rezultat procesa dobrovoljne ekonomske i političke integracije između nacionalnih država Evrope (Hiks, 2007). U prvoj fazi razvoja EU udružilo se samo šest država,³ da bi devedesetih godina broj članica porastao na 15,⁴ a najveće proširenje se dogodilo 2004. godine kada je priključeno novih deset članica (od toga osam iz redova bivših komunističkih zemalja sa područja Centralne i Istočne Evrope).⁵ Danas Evropska unija broji 27 članica, a procene su da, nakon prijema Bugarske i Rumunije, 2007. godine i Hrvatske 2013. godine, neće biti novih proširenja u skorijoj budućnosti (Đukanović & Lađevac, 2009; Jelisavljević, 2019). Bez obzira da li je neko „evroskeptik“ ili „evrofanatik“, ne može se osporiti činjenica da je proces evropskih integracija ostavio trajan trag u istoriji cele Evrope. Nesporno je i da ishodi procesa koji se odvijaju unutar EU određuju „ko dobija šta, kada i kako“ u evropskom društvu (Hiks, 2007: 25). Jednostavno rečeno Evropa i svet više nisu isti nakon osnivanja Evropske unije. Procesu

² Osnovni institucionalni kvartet Evropske unije čine: Evropska komisija, Savet Evrope, Evropski parlament i Evropski sud pravde.

³ Ugovor o Evropskoj zajednici za uglj i čelik su u Parizu, 1951. godine potpisale: prvo Nemačka (tada Savezna Republika Nemačka, tzv. Zapadna Nemačka) i Francuska, zatim se priključuju: Belgija, Italija, Luksemburg i Holandija.

⁴ Prvo proširenje Evropske unije se dešava 1973. godine, kada Evropskoj zajednici pristupaju: Danska, Irska i Ujedinjeno kraljevstvo; drugo proširenje je 1981. godine kada pristupa Grčka; 1986. godine se priključuju i Portugal i Španija; 1990. godine nakon pada Berlinskog zida se ujedinjuje Nemačka, pa automatski članica postaje i tzv. Istočna Nemačka. Četvrti krug proširenja se desio 1995. godine, kada članice postaju Austrija, Finska i Švedska.

⁵ To su bili: Estonija, Kipar, Litvanija, Letonija, Mađarska, Malta, Poljska, Slovačka, Slovenija i Češka.

evrointegracija se Srbija, kao država, interesno okrenula nakon promena 2000. godine, kada članstvo u Evropskoj uniji postaje glavno strateško opredeljenje. Srbija je poput drugih postkomunističkih država dobrovoljno ušla u proces evropskih integracija i time zakoračila sa deset godina zakašnjenja u proces pregovora sa institucijama Evropske unije. Proces pregovora podrazumeva da se vodi usklađivanje politika zemlje kandidata sa politikom Evropske unije.

Politika uslovljavanja je sastavni deo politike proširenja Evropske unije. Politika proširenja spada u „najmlađe“ politike Evropske unije, potreba za definisanjem posebne politike koja bi se bavila prijemom novih članica se rodila nakon okončanja *hladnog rata* kada su zemlje Centralne i Istočne Evrope izrazile želju da postanu članice Evropske unije (Mišćević, 2016: 134). Politiku uslovljavanja možemo definisati kao upotrebu političkih instrumenata koje jedan akter koristi da bi obezbedio prihvatanje i oblikovao akcije drugog aktera, ili po Smitu, uslovljavanje podrazumeva povezivanje koristi koje druga država želi postići ispunjenjem određenih uslova, što podrazumeva da su partneri u neravnomernom položaju (Little & Smith, 2006: 7). Često se politika uslovljavanja opisuje kao politika „štapa i šargarepe“ i zasniva se na upotrebi zahteva kao preduslova za dobijanje ekonomske pomoći i finansijske podrške, za odbijanje dugova, za pristup članstvima u različitim regionalnim i međunarodnim organizacijama i sl. Proces pregovora o članstvu u Evropskoj uniji nije nikada bio jednostavan zadatak i često je imao različit karakter i dinamiku, ne bismo pogrešili kada bismo rekli da je to *politika stalnog uobličavanja* (Mišćević, 2016). Prvi set uslova za članstvo, poznati pod nazivom *Kopenhagenski kriterijumi*, su definisani 1993. godine i bili su namenjeni kandidatima iz redova postkomunističkih zemalja. Izdvojene su tri grupe kriterijuma: *politički* – stabilnost institucija koja garantuje demokratski poredak, vladavinu prava, ljudska prava i zaštitu manjina; *ekonomski* – funkcionalna tržišna privreda koja ima kapaciteta da izdrži pritisak konkurencije u okviru ukupnog tržišta EU; *acquis kriterijumi* – sposobnost da se pravila, standardi i politike EU primene, ali i prihvate ciljevi političke, ekonomske i monetarne unije. Ovim dokumentom su konačno, makar načelno, definisani kriterijumi koje zemlje koje pretenduju na članstvo moraju ispuniti. Međutim, primena ovih kriterijuma tokom pregovora je pokazala da mnoge zemlje kandidati imaju ozbiljne poteškoće da navedene zahteve i ispune, zbog toga je upravo politika uslovljavanja na meti kritika i izaziva najviše kontroverzi (Blauberger, 2009; Šošić, 2008). Države Srednje i Istočne Evrope su smatrale da su prilikom procesa pridruživanja bile izložene primeni dvostrukih standarda, odnosno da su se prilikom učlanjenja u EU ispred njih postavili uslovi koji bi za mnoge zemlje Zapadne Evrope bili neprihvatljivi (Sadurski, 2008, 209–231). S druge strane, nije ni svaka zemlja kandidat bila podjednako pod „budnim okom“ Evropske komisije, pa se nekim postkomunističkim državama progledalo kroz prste prilikom rešavanja spornih pitanja (Sadurski, 2008, 209–231). Kako smatraju neki autori, države Centralne i Istočne Evrope u momentu učlanjenja poseduju čak slabije administrativne kapacitete nego što su to imale mediteranske države jednu deceniju ranije (Dinan, 2004). Isto se tvrdi za Bugarsku, Rumuniju i kasnije Hrvatsku u poređenju sa deset članica koje su ušle u prethodnom krugu. Svaki krug proširenja je sa sobom donosio i nove uslove. Mišćević ističe da se tokom procesa pregovora Hrvatske za članstvo EU, prvi put u praksu pregovora uvode merila (*benchmarks*) koja moraju biti ispunjena za otvaranje, odnosno zatvaranje poglavlja. Zapravo, time su mnogo više u pregovarački proces uvedene države članice, koje su svako poglavlje dvostruko ocenjivale – ispunjenje uslova da pregovori u njima i započnu i da se privremeno završe (Mišćević, 2016). Uslovi za pristupanje zemalja Zapadnog Balkana EU, iznova su promenjeni u martu 2020. godine kada je Evropska komisija usvojila predlog Francuske o reorganizaciji procesa proširenja EU. Do nove striktnije metodologije pristupanja je došlo zbog unutrašnje krize u EU, ali i neodgovarajućeg zalaganja zemalja koje pretenduju na članstvo. Nova metodologija počiva na

četiri postulata, a to su (1) postepeno pristupanje kroz pregovaračka poglavlja grupisana u klaster; (2) prelazak sa dosadašnjeg fleksibilnog na rigoroznije poštovanje kriterijuma za članstvo koje podrazumeva i nove mehanizme za praćenje reformi; (3) direktna materijalna korist za zemlje Zapadnog Balkana koja se ostvaruje putem postepenog pristupa finansijskim fondovima EU u skladu sa napredovanjem u etapama pregovaračkog procesa; i (4) reverzibilnost tj. dvosmernost procesa pristupanja što podrazumeva veću dinamičnost i političko usmeravanje. Važno je istaći da je nova metodologija pristupanja EU kreirana prvenstveno za Albaniju i Severnu Makedoniju koje još nisu započele pregovore o članstvu, a Srbiji i Crnoj Gori je data mogućnost da same odluče hoće li prihvatiti novi način pristupanja EU. Vlada Crne Gore u maju 2020. godine prihvatila je novu metodologiju pristupanja. Vlada Republike Srbije takvu odluku još uvek nije donela, ali je zato predsednik Srbije, uprkos činjenici da je pristupanje međunarodnim organizacijama u ustavnoj nadležnosti Vlade, tokom posete francuskom predsedniku Emanuelu Makronu istakao da i Srbija prihvata novi način pristupanja EU (Radifković & Ranković, 2020; European Western Balkans, 2021).

Danas kada se govori o krizi politike proširenja na delu je nov pristup u pregovorima u članstvu. Novina se ogleda u tome da se uporedo sa uvođenjem merila za otvaranje i zatvaranje poglavlja izdvajaju poglavlja 23 i 24 kao primarna, koja se otvaraju na samom početku pregovora i poslednja se zatvaraju. Ovim poglavljima se daje uloga „kontrolora“ pregovora, jer se uvodi klauzula o balansu (*imbalance clause*), kojom se definiše da svaki zastoj u sprovođenju obaveza iz tih poglavlja vodi pokretanju mehanizma zaustavljanja celokupnih pregovora o članstvu. Za ta poglavlja se definišu ne samo merila za otvaranje i zatvaranje već i prelazna merila, prolazno vreme kojim se ocenjuje konzistentnost u postizanju obaveza usklađivanja u oblasti vladavine prava (Mišćević, 2016). Ovim se povećao ne samo broj obaveza koje preuzimaju zemlje kandidati, zadatak koji stoji pred njima je definitivno mnogo teži u odnosu na krug proširenja iz 2004. godine, već se dala i veća uloga zemljama članicama u procesu pregovaranja, jer svaka članica ima pravo da izrazi svoje nezadovoljstvo procesom napretka i da blokira dalji proces pregovora. Konačno, kada je Srbija započela pregovore o članstvu, uvodi se još jedan dodatan uslov, koji je bio presedan u svakom smislu, jer deo poglavlja postaje mehanizam za praćenje sprovođenja pregovora koji primarno uopšte nisu vezani za institucije ili pravo Evropske unije. Reč je poglavlju 35 u koji je ugrađen mehanizam za praćenje pregovora o procesu normalizacije odnosa između Beograda i Prištine. Nakon uvođenja poglavlja 35, postalo je jasno da je proces evropskih integracija, odnosno pregovaranje o članstvu i rešavanje statusa Kosova i Metohije direktno uslovljeni procesi, otuda i motivacija autora da analiziraju dinamiku politike uslovljavanja, kao i da ispituju da li je javno mnjenje Srbije svesno ove uslovljenosti i kako reaguje na politiku ili Kosovo ili Evropska unija.

„Evropski put“ Srbije – Od Haškog tribunala do rešavanja kosovskog pitanja

Srbija je kao i druge zemlje Zapadnog Balkana započela svoj put u Evropsku uniju sa kašnjenjem u poređenju sa drugim zemljama Centralne i Istočne Evrope koje su tokom devedesetih godina prošlog veka radile na ispunjavanju uslova za članstvo u EU, dok su bivše jugoslovenske republike bile zahvaćene ratom i nemirima. Srbija je, dakle, zaostajala u samom startu. Njenu situaciju je otežalo to što su za svoje pristupanje EU, pored uobičajenog skupa kriterijuma koje zemlje kandidati treba da ispune, zemlje Zapadnog Balkana morale da ispune niz dopunskih

uslova, a Srbija je čak i među njima imala najnepovoljniju poziciju. Ovi dopunski kriterijumi podrazumevali su unapređenje regionalne saradnje i stabilnosti, suočavanje sa ratnim nasleđem iz prethodne decenije, punu saradnju sa Međunarodnim krivičnim tribunalom za bivšu Jugoslaviju, rešavanje pitanja statusa Kosova i Metohije, itd. (Milenković & Milenković, 2013).

S obzirom da je od samog početka procesa pristupanja Srbije Evropskoj uniji saradnja sa Haškim tribunalom istaknuta kao prvi i osnovni uslov napredovanja procesa, negativni stavovi prema radu Haškog tribunala i obavezi da se sa njim uspostavi puna saradnja uticali su na opšti stav javnosti prema Evropskoj uniji. Činjenica je da je Haški tribunal svojim radom podstakao nemali deo srpske javnosti da stekne i očuva percepciju svog naroda kao žrtve, nezasluženo najvećeg gubitnika i objekta nepravične politike zapadnih sila. Očekivanja da će opšta populacija biti sposobna da napravi diferencijaciju između individualne i kolektivne odgovornosti i da neće doći do samoidentifikacije, saosećanja i solidarnosti sa optuženim sunarodnicima pokazala su se kao previsoka (Stojić, 2006). Umesto da podstakne promenu društvene svesti i pomogne dostizanju tranzicione pravde, po mišljenju značajnog dela srpske javnosti, Međunarodni krivični tribunal za bivšu Jugoslaviju pokazao se kao instrument kojim su zapadne sile uslovljavale Srbiju kako bi oblikovali njenu spoljnu i unutrašnju politiku prema sopstvenim preferencijama (Đurković, 2018). Dakle, veliki udeo javnosti smatrao je da se nepravde koje su učinjene srpskom narodu u prethodnoj deceniji nastavljaju pred sudom u Hagu i da se dupli standardi međunarodne zajednice njegovim delovanjem samo potvrđuju.⁶

Uslovljenost procesa evropskih integracija Srbije saradnjom sa Haškim tribunalom viđena je kao nepravična, a kao još veća nepravda se doživela činjenica da je većina zemalja Evropske unije priznala jednostrano proglašenu nezavisnost Kosova nakon njegovog proglašenja 2008. godine. Iako je Srbija samo nekoliko meseci nakon toga potpisala Sporazum o stabilizaciji i pridruživanju,⁷ tadašnja konzervativna opozicija istakla je Evropsku uniju kao jednog od glavnih krivaca za napad na suverenitet i teritorijalni integritet Srbije, a svi oni proevropske orijentacije bili su označeni kao izdajnici koji su spremni da se odreknu svete srpske zemlje zarad dalje integracije u EU koja donosi neizvesan benefit (Milenković & Milenković, 2013). Takvi stavovi reprodukovani su i u narednim godinama kroz opozicioni diskurs, čak i posle 2012. godine kada je Srbija dobila status kandidata za članstvo u EU, koji je usledilo kao nagrada nakon više od decenije sprovođenja politike uslovljavanja koja je, između ostalog, primorala srpske vlasti da 2011. godine pod pokroviteljstvom EU započne pregovore sa Prištinom. Naredne strane će biti posvećene upravo analizi uticaja rešavanja kosovskog pitanja na dinamiku pregovora o članstvu Srbije u Evropskoj uniji.

Nakon jednostranog proglašenja nezavisnosti samoupravnih organa na Kosovu i Metohiji, javno mnjenje je moralo da se suoči sa dve stvari. Prvo, sa traumatičnim iskustvom gubitka

⁶ To pokazuju i brojna istraživanja javnog mnjenja koja su zabeležila negativan stav javnosti prema Haškom tribunalu koji je percipiran kao pristrasan protiv optuženih Srba (Belgrade Centre for Human Rights & SMMRI, 2003); (Beogradski centar za ljudska prava & Strategic Marketing Research, 2004); (Beogradski centar za ljudska prava & Strategic Marketing Research, 2005); (OEBS, Beogradski centar za ljudska prava, & Strategic Marketing Research, 2006); (OSCE, Beogradski centar za ljudska prava, & IPSOS, 2011); (Mihailović & Lazarević, 2017); (Biro, 2017).

⁷ Sporazum o stabilizaciji i pridruživanju (SSP) potpisan je u Luksemburgu, 29. aprila 2008. godine, a samo dva meseca ranije, 17. februara 2008. godine, organi privremene samouprave na Kosovu i Metohiji, uz podršku velikih sila, u prvom redu SAD i najvećeg broja zemalja EU, donose Deklaraciju o nezavisnosti Kosova*, Deklaracija o nezavisnosti Kosova* <http://www.assembly-kosova.org/?-cid=3,128,1635>. (posećeno: 01. 8. 2019.)

dela teritorije koja je kroz vekove predstavljana kao „kolevka srpskog naroda“ i uz to da prihvati da će se ubuduće proces pregovora o članstvu Srbije u EU odvijati paralelno sa rešavanjem kosovskog pitanja (Marković i dr., 2019). Nakon proglašenja nezavisnosti, vlasti u Beogradu insistiraju na tome da je Kosovo i dalje autonomna pokrajina Republike Srbije, međutim, činjenica je da se sa novim statusom Kosovo *de facto* izuzima iz političkog života Srbije (Janjić, 2007). U novim okolnostima Srbija biva primorana da prihvati uslove Evropske unije da se postigne napredak u dijalogu sa vlastima u Prištini. Tako je Srbija dobila status kandidata za članstvo u EU 2. marta 2012. godine, tek nakon što su 8. marta 2011. godine otpočeli pregovori Beograda i Prištine.⁸ Posredovanje u procesu pregovora je preuzela Evropska unija što je bilo i očekivano rešenje, pošto obe strane pretenduju da postanu članice EU. Tada je konačno i razjašnjena dilema, ako je ikada i postojala, da zapadne sile imaju nameru da se pregovori između Beograda i Prištine izmeste iz okvira Ujedinjenih nacija. Prvi dijalog je počeo na tehničkom nivou, ali je 2012. godine podignut na viši nivo pod pokroviteljstvom Visoke predstavnice EU za spoljne poslove i bezbednost i potpredsednice Evropske komisije. Nacrt sporazuma u 15 tačaka, poznat kao Briselski sporazum, potpisan tokom devete runde dijaloga održane 19. aprila 2013. godine u Briselu, imao je za cilj potpunu normalizaciju odnosa između Beograda i Prištine i prema ocenama zvaničnika iz Brisela, ali i Beograda i Prištine predstavljao je ključan korak napred. Potpisivanjem Briselskog sporazuma 2013. godine dve strane su se obavezale da neće sabotirati jedna drugu tokom procesa evropskih integracija.

Model dijaloga u Briselu prvobitno je osmišljen tako da se izbegne i zamagli pitanje statusa kako bi se razgovori vodili u rasterećenijoj atmosferi i olakšalo postizanje dogovora i sprovođenje dogovorenog.⁹ Upravo je to razlog zašto je Briselski dijalog započeo sa tehničkim pregovorima, koji su bili jedna vrsta zagrevanja pred glavnu trku, a to su politički pregovori između najviših političkih predstavnika Srbije i samoproglašene institucije Kosova i Metohije. Rezultat političkih pregovora je potpisivanje Briselskih sporazuma. Kao glavne ciljeve sporazuma možemo izdvojiti sledeće: ukidanje paralelnih institucija na severu Kosova i integrisanje zaposlenih u institucije Kosova i Metohije i ponuda određenog nivoa samouprave kosovskim Srbima kroz formiranje zajednice opština sa srpskom većinom.¹⁰ Međutim, čim je na red došla implementacija sporazuma o Zajednici srpskih opština, uvidelo se da se pregovori ne mogu uspešno nastaviti po predviđenom modelu koji podrazumeva primenu strategije za izbegavanje statusnih pitanja, jer preduslov implementacije dogovorenog podrazumeva rešavanje pojedinih statusnih pitanja, poput statusa severa Kosova i statusa srpske zajednice na Kosovu i Metohiji.

Sporan status Kosova i Metohije predstavlja glavnu prepreku stabilnosti i prosperiteta ovog dela Evrope. Rešavanje kosovskog pitanja je izuzetno težak zadatak za vlasti u Beogradu, a čini se i ništa lakši za predstavnike međunarodne zajednice, u prvom redu EU. Predstavnici EU nastoje da rešenje za problem statusa Kosova i Metohije, kao i za odnose Beograda i Prištine,

⁸ U mišljenju Evropske komisije o kandidaturi Srbije kojim se Evropskom savetu preporučuje da Srbiji dodeli status kandidata se navodi sledeće: „Srbija je na putu ka zadovoljavajućem ispunjavanju političkih kriterijuma koji su postavljeni na sastanku Evropskog saveta u Kopenhagenu 1993. godine kao i uslovima Procesu stabilizacije i pridruživanja, pod uslovom da se nastavi napredak i pronađu praktična rešenja problema sa Kosovom.“ https://euinfo.rs/files/Publikacije-srp/35_koraka_za_web.pdf. (posećeno 27. 8. 2019).

⁹ „U Briselskom sporazumu govori se o dve strane, a nigde se ne spominju dve države. Tako se kaže da dve strane neće jedna drugu blokirati, niti podsticati druge da blokiraju napredak neke od strane na njenom evropskom putu.“ (Petrović, 2013: 27)

¹⁰ Tekst sporazuma u celosti je dostupan na: (<http://kim.gov.rs/p03.php>).

nađu unutar „zajedničke evropske budućnosti“, što su obe strane postavile kao strateški cilj i opredeljenje. Postoje dva objašnjenja zašto su se donosioci odluka u Briselu opredelili za ovaj pristup. Prvo, EU ulaže maksimalne napore da tokom procesa pridruživanja spreči „uvoz“ etničkih konflikata koji mogu ugroziti regionalnu stabilnost, a samim tim i stabilnost same Evropske unije. Iskorišćemo priliku da ukratko podsetimo da Evropska unija insistira da države kandidati tokom procesa pregovora reše sva sporna pitanja i međusobne nesporazume, uz poseban apostrof na sukobe oko granica. Posmatrajući iz ovog ugla dodatni izazov je to što se pitanje statusa Kosova tiče teritorijalnog okvira Srbije i kao takvo je od izuzetne važnosti za državnu izgradnju Srbije (Janjić, 2007). Ako uzmemo u obzir ovu činjenicu, put Srbije do statusa članice će biti duži nego u slučaju drugih postkomunističkih zemalja. Odnosno, proces evropskih integracija je u slučaju Srbije dodatno opterećen i traumatičnim iskustvom gubitka dela teritorije. Drugo, pored brojnih razlika i sukoba – srpska i albanska strana se slažu da Evropska unija nema alternativu, makar tako stalno ističu najviši zvaničnici obe strane u svojim obraćanjima javnosti. Čini se da je procena evropskih zvaničnika da će obe strane biti više motivisane da uzmu učešće i postignu što bolje rezultate ukoliko se ova dva procesa uslove. Koliko je ova procena tačna vreme će pokazati, ali je nesporno da i pored brojnih uspeha politike uslovljavanja tokom pregovora o članstvu, približavanje Evropskoj uniji i nema tako magičnu moć u slučaju rešavanja statusa Kosova*. U literaturi su prisutna brojna tumačenja cilja dijaloga, odnosno pregovora koji se vode, a većina se slaže da je to postizanje normalizacija odnosa Beograda i Prištine. Postizanjem „pune normalizacije odnosa između dve strane, koja se ostvaruje kroz pregovore o članstvu u EU, u slučaju Srbije i kroz pregovore o Sporazumu o stabilizaciji i pridruživanju (SSP), a kasnije o članstvu, u slučaju Kosova i Metohije – doseže se krajnji cilj koji je isti i za Beograd i za Prištinu: članstvo u EU“ (Janjić, 2015: 11). Prema proceni koju Janjić iznosi, napredovanje ka članstvu u EU se pokazalo kao efikasno sredstvo za stvaranje povoljnih okolnosti za nastavak dijaloga i pregovora (Janjić, 2015). Druga grupa autora smatra da se ceo proces normalizacije odnosa, naročito ako se uzme u obzir držanje i angažovanje međunarodne zajednice i EU, odvija na štetu Srbije i zaključuju „da je na delu puzeće priznanje otcepljenje pokrajine kroz proces pregovaranja za pristupanje EU“ (Jovanović, 2018: 8).

Politika uslovljavanja tokom procesa pregovora o članstvu u EU nije novost, međutim pozicija Srbije jeste specifična jer je u jedno od pregovaračkih poglavlja utkan i mehanizam za praćenje sprovedenih dogovora u okviru dijaloga Beograda i Prištine u okviru poglavlja 35. Moramo naglasiti da je poglavlje novina, kako za institucije EU koje vode pregovore, tako i za zemlje članice, tako i za Srbiju kao kandidata. Poglavlje 35 je uvedeno 2014. godine, kada je Srbija započela svoje pregovore o članstvu i ima isti status kao poglavlja koja se odnose na vladavinu prava (poglavlje 23 i 24). Ovo je značajno jer sva tri poglavlja imaju prelazna pravila i klauzulu o balansu koja podrazumeva da, ako institucije EU ocene da nema napretka u implementaciji dogovorenog, može da se pokrene mehanizam zaustavljanja pregovora za ona poglavlja koja još nisu zatvorena, čime se ceo proces pregovora dovodi u pitanje. Jako je važno naglasiti da primena prelaznih merila u okviru poglavlja 23, 24 i/ili 35 ne zahteva pregovaračku poziciju Srbije. Drugi problem vezan za poglavlje 35 je to što u ovom poglavlju nisu definisana nikakva pravila, samim tim nije ni najjasnije na kojim kriterijumima bi trebalo da bude zasnovana ocena o napretku i ispunjavanju obaveza iz tog poglavlja, zapravo o ovom poglavlju se ne vode pregovori, već se radi samo o praćenju sprovedenja onoga što je dogovoreno (Mišćević, 2016: 140). Sve navedeno jasno govori da će ovo poglavlje biti verovatno jedno od najizazovnijih i najkontraverznijih za pregovaranje.

Prihvatanjem nametnutog uslova da mehanizam za praćenje pregovora o dijalogu Beograda i Prištine postane deo pregovaračkog poglavlja, predstavnici vlasti u Srbiji su dali i zvaničnu potvrdu da su proces evropskih integracija i rešavanje statusa Kosova i Metohije direktno uslovljeni procesi (Marković i dr., 2019). S druge strane, ne može se osporiti da se građani Srbije danas suočeni, prema procenama pojedinih autora, sa jednom pogrešnom i opasnom dilemom „Kosovo ili Evropa“ (Eberg & Mitić, 2005). Trenutna politika uslovljavanja kojoj je izložena Srbija ne pomaže da se umanjí značaj povezanosti ova dva procesa. Odnosno, ukoliko želimo da se smanji uticaj rešavanja pitanja statusa Kosova na percepciju javnog mnjenja o procesa pridruživanja potrebno je da se promeni slika o akterima, u ovom slučaju EU i to uvođenjem pristupa koji bi imao više razumevanja sa potrebe i specifične okolnosti Srbije kao društva, a uporno insistiranje na uslovljavanju svakako ne doprinosi tome. Naprotiv, onima koji ne veruju da će Srbija u skorijoj budućnosti postati član EU olakšava da zauzmu ekstremniji stav i da u potpunosti otpišu EU kao ishod (Todosijević, 2018). Konačno, pojedini autori tvrde da javno mnjenje Srbije oseća svojevrsni zamor od pitanja Kosova i Metohije, da je široko rasprostranjeno uverenje da su Kosovo i Metohija izgubljeni u ratu i da se neće moći reintegrirati u Srbiju (Janjić, 2007; Mojsilović, 2010). Ukoliko uvažimo iznetu pretpostavku, onda možemo očekivati da rešavanje statusa Kosova i Metohije neće imati velikog uticaja na podršku javnog mnjenja procesu evropskih integracija. Prisutnost različitih stavova i ponovna aktuelizacija pitanja statusa Kosova i Metohije nakon poziva predsednika Srbije, Aleksandra Vučića, za otvaranje unutrašnjeg dijaloga o Kosovu i Metohiji je motivisalo autore ovog rada da postave istraživačko pitanje: U kojoj meri stav o statusu Kosova i Metohije utiče na stav javnog mnjenja o članstvu Srbije u EU? Naredne strane rada biće posvećene odgovoru na ovo pitanje.

Metodološki okvir

Za potrebe rada, korišćeni su podaci koji se oslanjaju na istraživanje *Predstave o EU i Rusiji u javnosti Srbije (Javno mnjenje Srbije 2018 – JMS 2018)*, koje je sproveo Centar za politikološka istraživanja i javno mnjenje Instituta društvenih nauka iz Beograda. Navedeno istraživanje se oslanja na kvantitativnu metodologiju, a za potrebe rada korišćeni su sledeći statistički postupci – deskriptivna statistika, Hi-kvadrat test (o nezavisnosti obeležja) i binarna logistička regresiona analiza. Urađen je Hi-kvadrat test kako bi se testirala hipoteza o postojanju veze između dve kategorijske promenljive (članstva Srbije u EU i priznavanja nezavisnosti Kosova i Metohije, u daljem tekstu KiM). Pri daljoj analizi, kako bi se kvantitativno istraživale varijacije između dveju ili više pojava primenjen je metod regresione analize. Kako bi se bolje razumela povezanost između članstva Srbije u EU i priznavanja nezavisnosti KiM i kako bi se ocenio uticaj više faktora na verovatnoću da će ispitanici odustati od glasanja za ulazak Srbije u EU ukoliko je uslov priznanje kosovske nezavisnosti KiM, sprovedena je binarna regresiona analiza, samo nad onim ispitanicima koji bi, ukoliko bi se održao referendum, glasali za ulazak Srbije u EU (N= 1796). Kako je u radu primenjena binarna logistička regresija, korišćena je sledeća zavisna promenljiva sa dve kategorije – oni koji bi pristupili Evropskoj uniji, iako je uslov priznanje kosovske nezavisnosti KiM i oni koji ne bi, ukoliko su suočeni sa istim uslovom. Dodatno, model sadrži 10 nezavisnih promenljivih: *mesto stanovanja* (gde je referentna kategorija grad), *starost* (mladi), *pol* (žene), *vezanost za Srbiju*, *spoljopolitička opredeljenost*, *skala autoritarnosti*, *religioznost*, *obrazovanje*, *demokratija* i *vezanost za Evropu*.

Pre formiranja skale autoritarnosti, koja sadrži šest stavova,¹¹ urađena je analiza njene pouzdanosti. Ukupna vrednost Kronbahove alfe iznosi 0,781 što ukazuje na njenu pouzdanost. Dodatno, vrednosti pojedinačnih Kronbahovih alfi su manje od ukupne, te nije potrebno izbaciti nijedan stav.

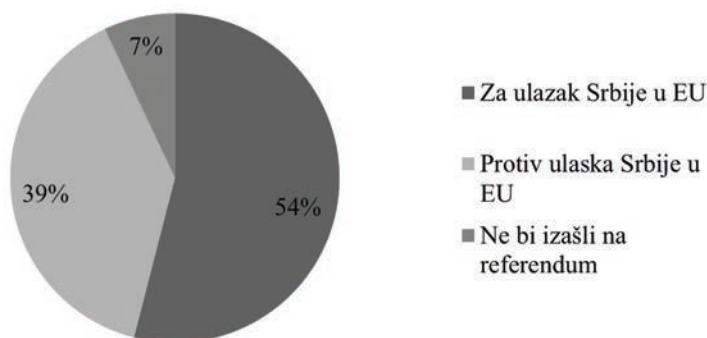
Osnovna hipoteza od koje se polazi u ovom radu jeste da pitanje Kosova i Metohije utiče na stav javnog mnjenja o članstvu Srbije u Evropskoj uniji. Iz tog razloga se u radu polazi od sledećih pretpostavki:

1. Preovlađujući stav javnog mnjenja je da Srbija želi da se priključi EU.
2. Rešavanje kosovskog pitanja utiče na stav javnog mnjenja o članstvu Srbije u EU.
3. Proces evropskih integracija i rešavanje kosovskog pitanja su direktno povezani procesi.

Podaci su prikazani grafički i grupisani prema početnim pretpostavkama.

Analiza javnog mnjenja

Rezultati istraživanja pokazuju da, ukoliko bi se održao referendum o ulasku Srbije u Evropsku uniju, nešto više od polovine ispitanika (54%) bi glasalo za ulazak Srbije u EU, dok bi 39% glasalo protiv ulaska. Na referendum ne bi izašlo svega 7% ispitanika (Grafikon 1).

Grafikon 1 Stav javnog mnjenja o članstvu Srbije u EU, ukoliko bi se sutra održao referendum

Nezavisno od izlaska na referendum i glasanja za (ili protiv) ulaska u EU, čak 79% ispitanika smatra da politika EU prema pitanju nezavisnosti KiM ima značaja za formiranje njihovog stava o EU, od čega više od polovine (55%) smatra da ima veliki značaj. Petina ispitanika (21%) smatra da politika EU prema pitanju nezavisnosti KiM nema nikakav značaj na formiranje njihovog stava o EU.

¹¹ Stav 1 – Većina naših društvenih problema bi se rešila kada bismo se nekako otarasili nemoralnih i degenerisanih pojedinaca.

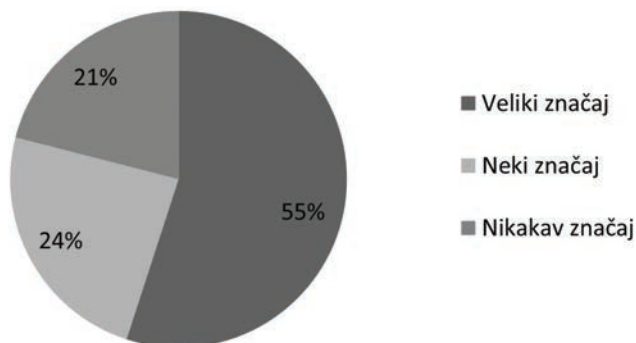
Stav 2 – Najvažnije vrline koje deca treba da nauče jesu poslušnost i poštovanje autoriteta.

Stav 3 – Mladi ponekad imaju buntovničke ideje, ali kako odrastaju treba da ih prevaziđu i da se smire.

Stav 4 – Stanje nemorala u našem društvu je delom posledica i toga što su učitelji i roditelji zaboravili da je fizičko kažnjavanje ipak najbolji način vaspitavanja.

Stav 5 – Bilo bi bolje za sve kada bi vlasti cenzurisale štampu, filmove, druge medije, tako da se smeće drži podalje od mladih.

Stav 6 – Ljude je moguće podeliti u dve grupe: na jake i slabe.

Grafikon 2 Značaj pitanja nezavisnosti KiM na formiranje stava javnog mnjenja o EU

Međutim, ukoliko bi se pred ispitanike stavio uslov priznavanja nezavisnosti KiM, podržavanje članstva Srbije u EU bi se smanjilo. Ukoliko je postavljen pomenuti uslov, 58% javnog mnjenja ne bi podržao članstvo u EU, u odnosu na prethodnih 54% koji bi glasali za ulazak Srbije u EU ukoliko bi se sutra održao referendum, Grafikon 3.

Grafikon 3 Stav javnog mnjenja o članstvu Srbije u EU ukoliko je uslov priznavanje nezavisnosti KiM

Primenom neparametarskog metoda, Chi-square testa (o nezavisnosti obeležja), utvrđena je jaka povezanost između pitanja nezavisnosti KiM i članstva u EU ($\Phi=0,682$).

Tabela 1 Povezanost stava o članstvu Srbije u EU i stava o nezavisnosti KiM

Članstvo Srbije u EU	Priznanje nezavisnosti Kosova		Ukupno
	Da	Ne	
Za ulazak u EU	68%	32%	100%
Protiv ulaska u EU	97%	27%	54%
Protiv ulaska u EU	2%	98%	100%
Ukupno:	3%	73%	46%
	37%	63%	100%
	100%	100%	100%

Kada se izostave ispitanici koji su odgovorili sa „ne znam“, situacija se menja, jer se procenat onih koji su protiv ulaska u EU penje na 63%. Nešto više od trećine ispitanika (37%) bi podržalo ulazak Srbije u EU i pored priznavanja nezavisnosti KiM. Trećina ispitanika koja bi glasala za ulazak Srbije u EU (njih 32%) bi odustala od glasanja na referendumu, u slučaju da je uslov priznavanje nezavisnosti KiM, dok dve trećine (68%) ne bi promenilo mišljenje čak i u slučaju da ulazak podrazumeva priznavanje Kosova i Metohije.

Do sada je utvrđeno da bi neznatno više od trećine ispitanika (32%) odustalo ukoliko je uslov KiM. Dalja analiza pomaže detaljnijem objašnjenju i razumevanju veze članstva u EU i priznavanja nezavisnosti KiM. Stoga se, primenom binarne regresione analize, utvrđuje koja su to sociodemografska obeležja (u daljem radu prediktori) koji utiču da se javno mnjenje odrekne glasanja za ulazak Srbije u EU, ukoliko je uslov priznavanje nezavisnosti KiM. Na osnovu koeficijenta determinacije (R^2), može se zaključiti da odabrani skup promenljivih (model) objašnjava između 41,6 i 58,7 procenata varijanse.

Kao što je već pomenuto, regresioni model sadrži 10 nezavisnih promenljivih: *mesto stanovanja* (gde je referentna kategorija grad), *starost* (mladi), *pol* (žene), *vezanost za Srbiju*, *spoljnopolitička opredeljenost*, *skala autoritarnosti*, *religioznost*, *obrazovanje*, *demokratija* i *vezanost za Evropu*, čiji se prikaz nalazi u Tabeli 2.

Tabela 2 Prikaz statistički značajnih prediktora, količnika verovatnoće i njihovog 95 procentnog intervala poverenja (donja i gornja granica). Zavisna varijabla: Glasanje za ulazak Srbije u EU, ukoliko je uslov prihvatanje nezavisnosti KiM

Prediktori	B	Sig.	Količnik verovatnoće	Interval 95% poverenja za količnik verovatnoće	
				Gornja granica	Donja granica
Mesto stanovanja: grad* ¹²		,461			
Mesto stanovanja: prigradska naselja	-,004	,985	1,00	,65	1,52
Mesto stanovanja: selo	-,507	,223	,60	,27	1,36
Pol: muški*	,355	,054	1,43	,99	2,05
Starost: mladi*		,406			
Starost: sredovečni	,334	,245	1,40	,79	2,45
Starost: stariji	,135	,653	1,14	,63	2,05
Vezanost za Srbiju	,322	,000	1,38	1,29	1,48
Vezanost za Evropu	-,071	,028	,93	,87	,99
Obrazovanje	-,165	,027	,85	,73	,98
Demokratija	-,069	,435	,93	,78	1,11
Spoljnopolitička opredeljenost	-,614	,000	,54	,49	,6
Religioznost	,319	,001	1,38	1,14	1,66
Autoritarnost	,197	,027	1,22	1,02	1,45

U slučaju *spoljnopolitičke opredeljenosti, obrazovanja i vezanosti za Evropu* reč je o inverznoj vezi. Što je ispitanik više proevropski orijentisan i što je više vezan za Evropu manja je šansa da će odustati od glasanja za ulazak u EU ukoliko je uslov priznavanje nezavisnosti KiM. Isto važi i za obrazovanje, sa svakim dodatnim stepenom obrazovanja smanjuje se mogućnost da će osoba odgovoriti sa ne. Najjači prediktor odustajanja od glasanja za ulazak Srbije u EU, ukoliko je uslov KiM, je spoljnopolitička opredeljenost. Pokazuje se i da što je osoba više proevropski orijentisana to bi ,46 puta ređe odustala od ulaska od proruski orijentisanih ispitanika. Iako su količnici verovatnoće manji od 1 i u slučaju obrazovanja i vezanosti za Evropu, njihova značajnost je manja.

S druge strane, što je osoba religioznija, više vezana za Srbiju i sklonija autoritarnosti, veća je verovatnoća da će odustati od ulaska u EU ukoliko je uslov priznavanje nezavisnosti KiM. Što su ispitanici religiozniji 1,38 puta češće odgovaraju sa ne (odustaju od ulaska u EU), od onih koji su manje religiozni, uz sve ostale jednake faktore u modelu.

Zaključak

Nakon prijema Hrvatske 2013. godine, definitivno je na delu jedan zamor od procesa proširenja, koji dele obe zainteresovane strane i zemlje članice EU i zemlje kandidati koji su sve više umorni od politike uslovljavanja i koje se često percipiraju kao nepravedne. Međutim, činjenica je da je proces evropskih integracija najznačajniji okvir kroz koji Evropska unija održava odnose s državama Zapadnog Balkana i kroz koji usmerava svoju celokupnu politiku proširenja u ovom delu Evrope. Isto tako „evropski put“ je još uvek strateško opredeljenje i prioritet vlasti u Republici Srbiji, iako se sve češće raspravlja o mogućim alternativama i o realnim benefitima i ceni koje će građani Srbije morati da plate tokom pregovora o članstvu. Analize javnog mnjenja pokazuje da postoji većinska podrška učlanjenju Srbije u EU, ali isto tako entuzijizam opada i kritike na račun EU kao kredibilnog partnera sve više dolaze do izražaja.

Rezultati istraživanja su potvrdili sve tri iznete pretpostavke. Prva pretpostavka, da je preovlađujući stav javnog mnjenja priključenje Srbije EU je potvrđena, s obzirom na to da bi više od polovine ispitanika glasalo za njen ulazak, kao i time da većina smatra da je članstvo Srbije u EU bolje nego zadržavanje postojećeg stanja. Druga pretpostavka o povezanosti pitanja nezavisnosti KiM i članstva Srbije u EU je takođe potvrđena, budući da postoji jaka veza između ova dva stava. Treća pretpostavka da pitanje nezavisnosti KiM utiče na stav javnog mnjenja o članstvu Srbije u EU, potvrđena je činjenicom da kada se javno mnjenje suoči sa stavom da ulazak u Evropsku uniju podrazumeva i priznavanje Kosova i Metohije dolazi do značajnog opadanja podrške članstvu Srbije u EU. U prilog ovoj tvrdnji je i nalaz da bi trećina javnog mnjenja, koja bi glasala za ulazak u EU, odustala od glasanja, ukoliko bi zahtev bio priznavanje nezavisnosti KiM, što ujedno i pokazuje da podrška EU otcepljenju KiM negativno utiče na stav građana Srbije o članstvu Srbije u EU.

Sve navedeno sugerise da je status KiM i dalje važan faktor za formiranje stava javnog mnjenja o članstvu Srbije u EU. Analiza rezultata istraživanja je potvrdila osnovnu hipotezu da rešavanje kosovskog pitanja i danas figurira kao determinanta političkog ponašanja građana Srbije, naročito u kontekstu pristupanja Evropskoj uniji i činjenice da se rešavanje konačnog statusa Kosova i Metohije i priznanje jednostrano proglašene nezavisnosti navodi kao glavni uslov za dugo čekano članstvo Srbije. Ovaj nalaz jasno upućuje da politika direktnog uslovljavanja: EU ili Kosovo i Metohija, neće ubrzati proces evropskih integracija, izvesnije je da će taj proces biti značajno otežan.

¹² Grad (mesto stanovanja), ženski pol i mladi kao starosna kategorija, su bile referentne kategorije u analizi.

LITERATURA

- Assembly of the Republic of Kosovo (2008). *Kosovo Declaration of Independence*, Prishtinë: Assembly of the Republic of Kosovo. <http://www.assembly-kosova.org/?cid=3,128,1635> (February 2008).
- Belgrade Centre for Human Rights, & SMMRI. (2003). *Javno mnjenje Srbije – stavovi prema haškom sudu*. Beograd: Beogradski centar za ljudska prava. <http://bgcentar.org.rs/bgcentar/wp-content/uploads/2013/10/Javno-mnjenje-u-Srbiji-i-stavovi-prema-Me%C4%91unarodnom-krivi%C4%8Dnom-tribunalu-za-biv%C5%A1u-Jugoslaviju-u-Hagu-ICTY-2003.pdf> (jul 2003).
- Beogradski centar za ljudska prava, & Strategic Marketing Research. (2004). *Javno mnjenje u Srbiji – stavovi prema Međunarodnom krivičnom tribunal za bivšu Jugoslaviju u Hagu*. Beograd: Beogradski centar za ljudska prava.: <http://bgcentar.org.rs/bgcentar/wp-content/uploads/2013/10/Javno-mnjenje-u-Srbiji-i-stavovi-prema-Me%C4%91unarodnom-krivi%C4%8Dnom-tribunalu-za-biv%C5%A1u-Jugoslaviju-u-Hagu-ICTY-2004.ppt> (avgust 2004).
- Beogradski centar za ljudska prava, & Strategic Marketing Research. (2005). *Javno mnjenje u Srbiji – stavovi prema domaćem pravosuđu za ratne zločine i Haškom tribunal*. Beograd: Beogradski centar za ljudska prava: <http://bgcentar.org.rs/bgcentar/wp-content/uploads/2013/10/Javno-mnjenje-u-Srbiji-i-stavovi-prema-Me%C4%91unarodnom-krivi%C4%8Dnom-tribunalu-za-biv%C5%A1u-Jugoslaviju-u-Hagu-ICTY-2005.ppt> (april 2005).
- Biro, M. (2017). Public Opinion in Serbia on ICTY: A Chicken or an Egg?. *Primenjena psihologija*, 10(4), 463–475.
- Blauberger, M. (2009). Compliance with rules of negative integration: European state aid control in the new member states. *Journal of European Public Policy*, 16(7), 1030–1046.
- Dinan, D. (2004). *Europe Recast – A History of European Union*. London: Palgrave Macmillan.
- Janjić, D. (2015). Izazovi normalizacije: Analiza pregovora i primena Briselskog sporazuma. *FORUM: Policy Paper*, 5–116.
- Đukanović, D., & Lađevac, I. (2009). Prioriteti spoljnopolitičke strategije Republike Srbije. *Međunarodni problemi*, 61(3), 343–364.
- Đurković, M. (2018). The Political Dimension in the Work of the International Tribunal for the Former Yugoslavia: ICTY as a Form of Political Justice. *Serbian Political Thought*, 18(2), 33–51.
- Eberg, J., & Mitić, A. (2005). Kosovo i Metohija – peti čin drame. *Nacionalni interes*, 1(1), 131–148.
- European Commission(2011). *European Commission Opinion on Serbia's application for the membership of the European Union*. Brussels: European Commission. http://www.mei.gov.rs/upload/documents/eu_dokumenta/misljenje_kandidatura/sr_rapport_2011_en.pdf (12 October 2011).
- European Western Balkans. (2021, februar 5). *Srbija i nova metodologija: Umesto Vlade, prihvatio predsednik*. Beograd: European Western Balkans. <https://europeanwesternbalkans.rs/srbija-i-nova-metodologija-umesto-vlade-prihvatio-predsednik/>.
- Hiks, S. (2007). *Politički sistem Evropske unije*. Beograd: Službeni glasnik.
- Informacioni centar EU (2015). *Pregovaračka poglavlja – 35 koraka ka Evropskoj Uniji*, Beograd: Informacioni centar EU. https://euinfo.rs/files/Publikacije-srp/35_koraka_za_web.pdf (jul 2015).
- Janjić, D. (2007). *Ogledi o Kosovu*. Beograd: Draslar partner.
- Jelisavljević, A. (2019). Uslovljeno članstvo Srbije u Evropskoj uniji već zamorenoj od proširenja – koliko je daleko 2025. godina? *Vajno delo*, 71(7), 9–27.
- Jovanović, M. (2018). Podela Kosova i Metohije iznuđeno rešenje nasilne i jednostrane secesije. U V. Kljajić (Ur.), *Kosovo i Metohija kao nacionalno i državno pitanje Republike Srbije* (str. 7–31). Beograd: Fakultet političkih nauka Univerziteta u Beogradu
- Little, R., & Smith, M. (2006). *Perspectives on World Politics*. New York: Routledge.

- Marković, K., Jovanović, M., & Matijević, B. (2019). Kosovo and Metohija or the European Union – a rhetorical dilemma in the Serbian political discourse. *Serbian Political Thought*, 66(4), 173–192.
- Mihailović, S., & Lazarević, S. (2017). *Obaveštenost građana Srbije o ratovima '90-ih godina, ratnim zločinima i suđenjima optuženima za ratne zločine*. Beograd: Demostat. http://www.hlc-rdc.org/wp-content/uploads/2018/01/Istrazivanje_javnog_mnjenja_Sudjenja_za_ratne_zlocine_Demostat.pdf (avgust 2017).
- Milenković, M., & Milenković, M. (2013). Is Additional Conditionality Preventing EU Accession? Serbian Democratic "Step Back". *Социолошки преглед*, XLVII(2), 189–210.
- Miščević, T. (2016). Savremeni izazovi politike proširenja Evropske unije na Zapadni Balkan. *Politička misao*, 53(2), 133–150.
- Mojsilović, M. (2010). Percepcija problema Kosova i Metohije. U S. Mihajlović (Ur.), *Kako građani Srbije vide tranziciju: istraživanje javnog mnjenja* (str. 166–174). Beograd: Friedrich Ebert Stiftung.
- OEBS, Beogradski centar za ljudska prava, & Strategic Marketing Research. (2006). *Javno mnjenje u Srbiji – stavovi prema domaćem pravosuđu za ratne zločine i Haškom tribunal*. Preuzeto sa OSCE. <https://www.osce.org/files/f/documents/b/8/24242.pdf> (decembar 2006).
- OSCE, Beogradski centar za ljudska prava, & IPSOS. (2011). *Attitudes towards war crimes issues, ICTY and the national judiciary*. Beograd: OSCE. <https://www.osce.org/files/f/documents/4/2/90422.pdf> (October 2011).
- Petrović, D. (2013). Briselski sporazum: jedno viđenje. *Međunarodna politika*, LXIV(1152), 20–35.
- Prvi sporazum o principima koji regulišu normalizaciju odnosa*, Beograd: Kancelarija za Kosovo i Metohiju <http://kim.gov.rs/p03.php> (accessed 28 January 2021).
- Radifković, D., & Ranković, M. (2020). Non Paper Diplomacy – New EU Enlargement Methodology for the Western Balkans. *Knowledge International Journal*, 38(5), 1101–1105.
- Sadurski, W. (2008). Minority Protection in Central Europe and Accession to the EU. In M. Weller, D. Blacklock, & K. Nobbs (Ed.), *The Protection of Minorities in the Wider Europe* (pp. 209–231). London: Palgrave Macmillan.
- Stojić, M. (2006). Between Europhobia and Europhilia: Party and popular attitudes towards membership of the European union in Serbia and Croatia. *Perspectives on European Politics and Society*, 7(3), 312–335.
- Šošić, M. (2008). Integracijski potencijal Mađarske, Češke, Slovačke, Poljske: komparativna analiza. *Politička misao*, 45(3–4), 137–160.
- Todosijević, B. & Pavlović, Z. (2018). Arrested future in post-conflict societies: Serbian citizens between Kosovo and the EU. Paper presented to „Relational Studies on Global Conflicts: Toward a New Approach to Contemporary Crises“, Belgrade, Serbia, December 21–22. http://idn.org.rs/wp-content/uploads/2019/08/IDN_Books_of_abstracts_Relational_studies_web.pdf.

Ksenija Marković

Branka Matijević

Marko Jovanović

KOSOVO AND METOHİJA AND THE EUROPEAN UNION – DILEMMA OR PREDICTABLE CHOICE?

Abstract:

Serbia has already spent a fifth of the 21st century on its road to the European Union. All the government officials since 2000 have pointed out the EU membership as the strategic goal of the Republic of Serbia. Public support for Serbia's EU membership has seen an uneven decline in the last ten years, unlike the first decade of the European integrations when there was majority support for the EU membership. Many different factors influence the dynamics and the outcome of European integrations in Serbia. One of the most important is certainly the resolution of the status of Kosovo and Metohija. Authors defend this stance with three groups of arguments. Firstly, an increasing number of EU officials has a clear position that the recognition of unilaterally declared independence of Kosovo is the key

precondition for gaining the EU membership. Secondly, the process of European integrations and resolving the question of Kosovo are directly mutually determined processes, which we elaborate in detail in the first part of the paper. Thirdly, Serbian public has long been torn between their past tightly related to Kosovo and their European future. All of these has motivated the authors to explore to which degree the attitude towards the status of Kosovo and Metohija determines public opinion on Serbia's EU membership. In order to provide an answer to this question, authors turn to the data gathered by the empirical quantitative research *Perceptions of the EU and Russia among the Serbian public (JMS 2018)*, conducted by the Institute of Social Sciences, Belgrade. The results of the research clearly indicate that the majority of the population supports Serbia joining the EU, but also that the manner in which the question of Kosovo and Metohija might be solved strongly determines public attitudes on Serbia's EU membership.

Keywords: European Union, European integrations, political conditionality, Kosovo and Metohija, Serbian public opinion

ZORAN PAVLOVIĆ

Vanredni profesor

Odeljenje za psihologiju,

Filozofski fakultet Univerziteta u Beogradu

„Napravljeno po narudžbini?“ Javno mnjenje o istraživanju javnog mnjenja u kontekstu proruskih i prozapadnih stavova¹

Apstrakt

U ovom radu testira se pretpostavka da je specifično poimanje javnomnjenjskog ispitivanja, vidljivo na nivou datih komentara o studiji, povezano sa razlikama u stavovima i relevantnim orijentacijama ispitanika ispoljenim u odgovorima. Empirijsku osnovu rada čini anketno istraživanje *Predstave o EU i Rusiji u javnosti Srbije 2018. godine* (N = 5.240) sprovedeno putem interneta. Predmet istraživanja odnosio se na širok spektar tema, s glavnim fokusom na odnosima Srbije sa Rusijom i Evropskom unijom. Komentari na anketu koje su ispitanici imali mogućnost da daju analizirani su kombinacijom kvalitativne i kvantitativne analize sadržaja. Analiza je pokazala da manjina ispitanika ostavlja komentar (17%), kao i da, među onima koji komentar daju, preovlađuju komentari negativnog tipa. Njih čine uopštene primedbe, metodološko – sadržinski prigovori na upitnik i procedure ispitivanja (nejasna pitanja, predug upitnik i sl.), ali i negativne reakcije koje ukazuju na specifične konceptualizacije anketnog istraživanja: istraživanje se shvata kao *prosistemska*, u korist vladajuće elite, delatnost; kao *ideološki obojena praksa*; kao *instrument zloupotrebe* građana. Pokazuje se da negativne komentare češće daju ispitanici koji imaju izraženije (proruske ili prozapadne) stavove. Dobijeni nalazi ukazuju na to da percepcija javnomnjenjskog istraživanja može biti sistematski izvor varijabiliteta u odgovorima, ali i važan pokazatelj odnosa građana prema bitnim aspektima države i društva. Diskutovane su i metodološke implikacije dobijenih nalaza u pogledu realizacije anketnih istraživanja putem interneta.

Ključne reči: anketno istraživanje, internet istraživanje, ideologija, stavovi, analiza sadržaja.

Uvod

Pored toga što je prevashodno aktivnost koja se može opisati kao proces rešavanja problema, svako naučno istraživanje istovremeno je i proces komunikacije između različitih aktera istraživačkog procesa. U najopštijem smislu, u tom procesu bismo mogli razlikovati uloge ispitanika², ispitivača/intervjuera, istraživača i naručioca (Popadić, Pavlović & Žeželj, 2018). U idealno tipskom slučaju, naručilac naručuje, tj. plaća istraživanje koje je dogovoreno sa istraživačem koji radi stručni posao metodološke organizacije studije, angažuje potreban broj saradnika ispitivača, koji ispituju određeni broj ispitanika. Komunikacija se primarno odvija među susednim parovima

---

¹ Tekst je deo rada na projektu br. 47010 koji finansira Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije.

² Kako bismo izbegli rogoibatne rodno senzitivne formulacije, a sačuvali jezičku korektnost, ne implicirajući nikakvu hijerarhiju među polovima/rodovima, otprilike u polovini slučajeva koristićemo muški rod (npr. ispitanik, ispitivač), a u polovini ženski rod (npr. ispitanica, ispitivačica) i u oba slučaja će on imati generičko značenje ljudi uopšte.

u ovom procesu, ali je u suštini dvosmerna i što je od posebne važnosti, može biti i indirektna (npr. između naručioca i ispitanika).

Kao i u svim drugim komunikacijskim situacijama i u onim tokom kojih se prikupljaju podaci u nekom istraživanju, moguće su različite vrste „nesporazuma”. Pitanja u upitniku mogu biti loše formulisana, ispitanik namerno može težiti da se prikaže u socijalno poželjnom svetlu (Paulhus, 1991; Tourangeau & Yan, 2007), dok ga, recimo, o važnim aspektima istraživanja može propitivati „eksperimentator” upoznat sa ciljevima i hipotezama ispitivanja, time dovodeći do tzv. „efekta eksperimentatora”³ (Rosenthal & Jacobson, 1968). Sve to, tj. upitnik, način prikupljanja podataka i sam ispitanik, kao tri glavna izvora grešaka merenja, za rezultat mogu imati sistemske varijacije u odgovorima ispitanika koje nisu posledica razlika u merama o kojima ispitanici na taj način izveštavaju (de Leeuw, Hox & Dillman, 2008; Popadić i dr., 2018). Postoje, međutim, i drugi izvori sistematskih varijacija u odgovorima koji su daleko suptilnije prirode i budući da ih je teže kontrolisati, predstavljaju veći metodološki problem, a tiču se nekih specifičnih aspekata interakcije između ispitivačice/intervjuerke i ispitanice, kao i (in)direktna komunikacije između naručioca ispitivanja i ispitanika.

Dobro su, recimo, opisani i specifični efekti intervjuera na odgovore ispitanice, koji nemaju veze s njegovom umešnošću ili pridržavanjem procedura, već se jednostavno tiču njegovih ili njenih ličnih karakteristika. Tako se, recimo, javljaju nezanemarljive i sistematske razlike u odgovorima ispitanika koje se mogu pripisati (ne)poklapanju pola intervjuera i ispitanika. To je, opet, posebno izraženo pri istraživanju nekih osetljivih pitanja poput seksualnog ponašanja ili rodni uloga. Na primer, muški ispitanici skloniji su pozitivnijem stavu prema abortusu ili pitanjima ženskih prava kada ih intervjuišu žene, nego kada ih anketiraju muški intervjueri (Flores-Maica & Laswon, 2008). Pokazuje se, takođe, da će Afroamerikanci u većem stepenu glasati na dolazećim izborima ukoliko su o toj temi intervjuisani od strane belaca (Anderson, Silver & Abramson, 1988), dok se u interrasnoj situaciji uticaj na odgovore ogleda u tome što oni idu u prilog rasi kojoj ispitivač pripada (Campbell, 1981).

Takozvana pretnja stereotipom, kao i činjenica da u takvoj situaciji neki socijalni identiteti postaju salijentniji, uobičajeni su načini interpretacije ovakvih nalaza. Intervjuisanje u istraživačke svrhe je jedna konverzacijska situacija koja se odvija u specifičnom kontekstu; ispitanici pitanjima koja im se postavljaju prilaze sa idejom o tome da ih neko nešto pita sa nekim ciljem. Razni kontekstualni „znakovi” u komunikacijskoj situaciji mogu neke uloge ili aspekte ličnog i/ili socijalnog identiteta učiniti izraženijim, čineći ga standardom prema kome se odgovori na pitanja sameravaju i daju. Sve ove opisane situacije nepoklapanja pola ili rase između intervjuerke i ispitanice podrazumevaju da u takvoj situaciji polni ili rasni identitet postaju posebno istaknuti, utičući na odgovore. Osoba muškog roda na pitanja koja im postavlja žena, posebno ona koja su rodno relevantna ili osetljiva, odgovara pre svega kao muškarac, što ne bi nužno morao biti slučaj da mu isto pitanje postavlja muškarac. (Rešenje za ovaj problem je, ukoliko mogućnosti to dozvoljavaju, nasumično dodeljivanje intervjuera ispitanicima.)

Slično, istraživačima u praksi dobro je poznato da odnos ispitanika prema *naručiocu* istraživanja može predstavljati bitan faktor (ne)pristanja na učešće ili motivisanosti za davanje iskrenih odgovora (npr. odbijanje da se učestvuje u anketi koju finansira institucija prema kojoj se gaje negativna osećanja). Ispitivač koji prikuplja podatke se, drugim rečima, pojavljuje pred ispitanikom

³ Pod pojmom „eksperimentator” u vidu imamo ne nužno saradnika ili ispitivača u eksperimentalnom dizajnu, već bilo koju osobu u istraživanju bilo kog tipa koja prikuplja podatke, a upoznata je sa ciljevima i hipotezama istraživanja, što je može činiti nenamerno pristrasnom.

i u svojstvu posrednika između onih koji se nalaze na krajevima komunikacionog procesa – naručioca i ispitanice. A da naručilica utiče na rezultate ispitivanja i na razne volšebne načine, mimo one regularne i formalne procedure, veoma je dobro poznato. U istraživanjima u prehrambenoj industriji opisan je tzv. *efekat naručioca* (engl. *funding effect hypothesis*), koji se odnosi na činjenicu da je rezultate istraživanja – u terminima toga da li će ići u korist naručilice ili ne – moguće predvideti na osnovu informacije o tome ko finansira studiju. Tako je, na primer, jedna pregledna studija pokazala da je od 168 studija koje su sponzorisanе od strane kompanija za proizvodnju hrane, 156 došlo do nalaza koji favorizuju interese sponzora (Nestle, 2018)⁴. Sve ovo zapravo ukazuje nam na to da su odgovori ispitanika u istraživačkoj situaciji „zasićeni“ raznoraznim faktorima konteksta u kojima se do tih odgovora dolazi, što istraživači često previđaju ili ne uzimaju u obzir.

Sprovođenje istraživanja putem interneta ni u kom smislu ove probleme ne umanjuje. U nekom smislu, istraživačka situacija je poboljšana jer su otklonjene ili minimizovane one teškoće koje postoje sa studijama u realnom vremenu. Upitnik može biti automatski zadat, nema saradnice/eksperimentatorke, pa ni time izazvanih pristrasnosti (Birnbaum, 2004). Takođe, budući da je lakoća odustajanja od učešća u istraživanju samo na jedan „klik“ daleko, tipično se smatra da su ispitanici u onlajn studijama daleko motivisaniji za učešće (Reips, 2002).

Međutim, bitni aspekti komunikacijske situacije su praktično neizmenjeni. I učesnici internet istraživanja, u odsustvu ispitivača, predstave o čemu se u istraživanju radi i kakva vrsta odgovora se od njih očekuje mogu formirati na osnovu raznih elemenata studije, uključujući i one tako „minorne“ poput afilijacije istraživača (Norenzayan & Schwartz, 1999) ili (pretpostavki) o naručiocima studije. Možemo pretpostaviti da se takva vrsta generalizovanih očekivanja formira na samom početku ili tokom popunjavanja upitnika i da sistematski varira sa nekim faktorima.

U ovom radu testira se pretpostavka da će specifično poimanje javnomnjenjskog ispitivanja, kao posledica aktivacije relevantnih socijalnih identiteta, biti vidljiva na nivou datih komentara o studiji, a povezano sa razlikama u stavovima i relevantnim orijentacijama ispitanika ispoljenim u odgovorima. Anketa s brojnim pitanjima koja se tiču tema od velikog simboličkog i identitetskog značaja za građanke Srbije (poput tema Kosova, EU itd.) potencijalno bi ideološki, prozapadni ili prorусki identitet učinila posebno istaknutim. To bi moglo provocirati komentare o samom istraživanju koji su dati iz tog okvira. Dodatno, ne samo da bi odgovori na pitanja u studiji onda mogli biti davani iz perspektive preuzete/aktivirane uloge, već bi suočavanje sa nekim temama ili tezama u upitniku moglo predstavljati određenu vrstu pretnje usvojenom socijalnom identitetu.

Teorija socijalnog identiteta (Tajfel & Turner, 1979) pretpostavlja da ljudi teže da održe pozitivnu sliku o svojoj grupi. Ukoliko je ta pozitivna slika ugrožena, npr. kada neki događaj kompromituje uverenja i norme grupe ili kolektiva (Ellemers, Spears, & Doosje, 2002), ili su aktivirani negativni stereotipi, članovi grupe uniženi i stigmatizovani (Steele,

---

⁴ Važno je skrenuti pažnju na to da se u ovim situacijama ni u kom smislu ne misli niti podrazumeva da istraživači *namerno* (čitaj: neprofesionalno) pristupaju organizaciji istraživanja i krivotvorenju nalaza, a ispitanici svesno daju odgovore koji idu *pro* ili *contra* naručioca istraživanja (izuzev, naravno, ukoliko to nisu eksplicitno pitani). Naprotiv, radi se o nenamernim ili suptilnim putevima (npr. u načinima na koja se definišu istraživačka pitanja i slično) kojima se dolazi do rezultata koji ta očekivanja potvrđuju i za koja sami istraživači ne bi nikada prihvatili da su posledica bilo kakvih neregularnosti u istraživačkoj proceduri.

Spencer & Aronson, 2002)⁵, osoba doživljava osećaj pretnje koji se manifestuje u vidu negativnih emocija ili ponašanja koja za cilj imaju pojačano pristajanje uz grupne norme (Walton & Cohen, 2007). Neka od njih su razni pokušaji osnaživanja socijalnog identiteta, što se, recimo, može postići tako što će se uniziti rival (Branscombe & Wann, 1994). Intenzitet pretnje socijalnom identitetu, kao i vrsta posledičnog odgovora veoma zavise od posvećenosti grupi i njenim preovlađujućim normama (Nadler, Harpaz-Gorodeisky, & Ben-David, 2009).

Da sasvim konkretizujemo ova načelna sociopsihološka teoretisanja. Ispitanik određene i razvijene proruske ili prozapadne orijentacije (što je dobra aproksimacija analognog socijalnog identiteta) suočen sa temama koje ga se direktno ili indirektno tiču (npr. Kosovo, Rusija, Zapad, EU), počinje sebe da percipira u tim terminima više nego u nekim drugim identitetskim odrednicama (npr. rodnim). Međutim, izložen konstatacijama i pitanjima koje su antiteze onome što osoba intimno zagovara (npr. „zapadnjak” u susretu sa tezama da Srbija treba da se okrene Rusiji ili proruski orijentisana osoba sa tezama o neophodnosti pridruženja EU i slično) može doživeti pretnju identitetu. To za rezultat može imati određenu defanzivnu reakciju koja se može ogledati u datim komentarima kojima se derogira ideološki „drugi” (u najopštijem smislu negativnog odnosa prema temama koje imaju jasne ideološke reference) ili grade hvalospevi koji idu u korist sopstvene ideološke pozicije. Sve ovo je daleko verovatnije kod ispitanica čije pozicije na ideološkoj dimenziji su ekstremne, a time, pretpostavljamo, i identitetska pripadnost važnija, odakle i naša očekivanja koja se za njih vezuju.

Slično bi se moglo pretpostaviti i za ispitanike koji opažaju veći nesklad između sopstvene ideološke pozicije i ideološke pozicije političkog aktera koji, u ovom trenutku, najviše utiče na pravac unutrašnje i spoljne politike Srbije – vladajuće Srpske napredne stranke (SNS), time u manjoj ili većoj meri ugrožavajući ideološki socijalni identitet građanki. Budući da su ideološke pozicije te grupe građanki zvaničnom politikom devalvirane, one su u nekom smislu grupa niskog statusa (što u teoriji socijalnog identiteta ima poseban značaj), a istraživanja pokazuju da nizak status pojačava efekte pretnje socijalnog identiteta (npr. Scheepers & Ellemers, 2005).

Metod istraživanja

Uzorak

Anketno istraživanje JMS 2018, koje je krajem 2018. godine sproveo Institut društvenih nauka iz Beograda čini empirijsku osnovu ove analize. Istraživanje je sprovedeno putem interneta, na dva poduzorka – imejl poduzorku, u kom slučaju su ispitanicima na lične imejl adrese slati pozivi za učešće u anketi; drugi poduzorak, prikupljen metodom tzv. „snežne grudve” (*engl.* snowball), realizovan je ili javnim oglašavanjem ankete na internetu (npr. na društvenim mrežama) ili sugestijama onima koji su učestvovali u istraživanju da poziv prolede dalje. Ukupno posmatrano, u oba uzorka pristiglo je 5202 odgovora.

⁵ Pretnja socijalnom identitetu srodan je fenomen pojavi pretnje stereotipom, ali radi se o distinktivnim pojavama, što su detalji u koje ovde nećemo ulaziti.

Podaci i varijable

Pitanja u upitniku bila su grupisana u 27 grupa i bilo je približno 120 pitanja u anketi. U ovoj analizi korišćeno je nekoliko varijabli.

1. *Proruska/prozapadna pozicija političkih partija i koalicija.* Ispitnicima je predočeno sledeće pitanje: "Često se čuje da veliki značaj u Srbiji ima politička podela između "PRORUSKE" i "PROZAPADNE" strane. Gde biste pozicionirali svaku od sledećih partija na skali od 0 do 10, pri čemu 0 znači da je ta partija potpuno "PRORUSKI", a 10 potpuno "PROZAPADNO" orijentisana?". Od ispitanika je traženo da pozicionira deset relevantnih političkih partija i koalicija. U ovoj analizi je pozicioniranje SNS, kao vodećeg kreatora unutrašnje i spoljne politike, imalo poseban značaj.

2. *Prorusko/prozapadno samopozicioniranje.* Nakon što bi ocenili poziciju deset partija, od ispitanika je traženo da se pozicioniraju na istoj skali pitanjem: "A gde biste sebe svrstali na istoj skali?".

3. *Komentar o anketi.* Nakon svih pitanja, ispitanik je dobijao sugestiju/mogućnost da prokomentariše istraživanje u kome je učestvovao. Tekst pitanja je glasio: "Ovde se anketa završava. U polju ispod možete da navedete svoje komentare i sugestije u vezi sa ovom anketom". U analizi su korišćeni doslovno formulisani odgovori ispitanika.

Obrada podataka

Glavni deo obrade podataka sastojao se u kvantitativnoj analizi sadržaja komentara ispitanika. Primenjena je procedura tematske analize u kojoj su u odgovorima ispitanika identifikovane specifične teme koje su potom grupisane u induktivno formirane iscrpne i isključive kategorije odgovora. Odgovori ispitanika analizirani su klasičnim redosledom koraka u tematskoj analizi (Braun & Clarke, 2006; Popadić i dr., 2018). Najpre je celokupan materijal dobro iščitao, potom su generisane inicijalni kodovi koji bi mogli biti od značaja za analizu, generisane su teme koje su potom revidirane, da bi na kraju bile definisane sadržinski i imenovane. Na taj način identifikovano je ukupno četiri glavne vrste tema (koje su u operacionalnom smislu predstavljene vrednostima četiri novokonstruisane binarne varijable) sa nekoliko bitnih potcelina unutar njih. Teme su u najopštijem smislu opisane u terminima valence, negativnosti ili pozitivnosti, što je kako relevantno sa stanovišta predmeta analize, tako i najmanji zajednički sadržalac nekoliko sadržinski raznovrsnih podtema unutar četiri opšte teme. U delu o rezultatima istraživanja ove varijable i kategorije biće detaljnije opisane i konkretno ilustrovane.

Definisane kategorije pokrivaju čitav semantički sadržaj odgovora ispitanika i svaki komentar ispitanika svrstan je u makar jednu kategoriju. U odgovorima ispitanika registrovano je/kodirano prisustvo *makar jedne* teme, što znači da je jedan isti odgovor mogao sadržavati više definisanih tema koje su nezavisno kodirane. Pojavljivanje jedne iste teme nekoliko puta unutar istog odgovora *nije* registrovano više puta. To sasvim konkretno znači da je maksimalno N na svakoj temi/varijabli jednako ukupnom broju ispitanika, tj. kreće se od 0 do, hipotetički, ukupnog broja ispitanika.

Podaci koji se odnose na pozicioniranje i samopozicioniranje na skali proruske/prozapadne orijentacije obrađivani su klasičnim metodama kvantitativne statistike.

Rezultati istraživanja

Opšti pokazatelji

Od ukupnog broja započelih ili popunjenih anketa, 879 sadrži komentar na za to predviđenom pitanju. Približno petina odgovora (17%) na ovo pitanje sadrži neki komentar, koji, kao što smo već naveli, spada u bar jednu od četiri glavne vrste tema: „pozitivne“, „negativne“, „neutralne“ i komentare tipa: „drugo/ostalo“. U daljem opisu posebnu pažnju posvetićemo onim temama koje su sa stanovišta problema ove analize od posebne relevantnosti. Najpre ćemo načelno opisati identifikovane vrste tema, a u drugom delu prikaza rezultata pozabavićemo se vezom datih komentara sa ideološkim orijentacijama ispitanica.

Pozitivni komentari

Deo ispitanika je na učešće u anketnom istraživanju na ovu temu pozitivno reagovao i te reakcije su dvojakog tipa. Tu najpre spada (1) *načelno odobravanje* koje se odnosi na različite uopštene pohvale ili čestitanja na kvalitetu ankete i njenom sadržaju, iskaze zahvalnosti na pozivu za učešće, pokazivanje zainteresovanosti za rezultate itd. Ukupno smo dobili 172 takva odgovora (3% ukupnog broja ispitanika)⁶:

“Anketa je vrlo zanimljiva. Rado sam ucestvovao u anketi. Ako ih budete imali jos rado cu se odazvati.”⁷

“Jako zanimljiva anketa.”

“Moje poštovanje za ovu zanimljivu inicijativu. Pozdrav!”

“Svaka cast. Odlicno sondiranje javnog mnjenja!”

“Zanimljiva i sveobuhvatna anketa čija će analiza doneti još zanimljivije rezultate.”

“Bravo”

“Usrećilo bi me da podatke o ovom istraživanju mogu da vidim na nekom od sredstava javnog informisanja nakon obrade istih.Pozdrav :)”

Drugu vrstu reakcija ispoljava manji broj ispitanika (39 takvih odgovora, ispod 1% uzorka), često u kombinaciji sa opisanim uopštenim odobravanjem. Radi se o (2) *percepciji ispitivanja javnog mnjenja kao instrumenta za korekciju praksi političkih elita*. U ovom slučaju radi se o pomalo romanesknoj predstavi o *vox populi = vox dei* u doslovnom smislu te reči – glas naroda trebalo bi da ima presudnu ulogu u političkom procesu jedne zajednice. Anketno istraživanje populacije shvaćeno je kao oblik izražavanja subjektiviteta, opozitno nametanju mišljenja „odozgo“ i građanskom konformiranju i povodljivosti (što je, usput, blisko nekim određenjima samog pojma javnog mnjenja, videti Pantić & Pavlović, 2007). U takvim komentarima ističe se uverenost u važnost dolaska do podataka koji se mogu iskoristiti za kreiranje *evidence-based* politika, promenu nezadovoljavajućih političkih praksi ili, najbanalnije, načina saznavanja preovlađujućeg zadovoljstva građana i građanki na koje bi

⁶ Još jednom je važno da naglasimo da ukupno N u odnosu na koje su računati procenti nije ukupan broj odgovora, već ukupan broj ispitanika. Prikazane frekvence i procenete bi stoga trebalo interpretirati kao broj ispitanika koji konkretnu temu (makar jednom ili više puta) spominje u svojim komentarima, što ne implicira da spominju samo i jedino tu temu.

⁷ Svi komentari koji će biti navođeni kao ilustracije će biti preneti u doslovnoj formi, uključiv i gramatičke i slovne greške koje oni povremeno sadrže, kao i vrstu korišćenog pisma, tj. ćirilicu ili latinicu.

odgovorne političke elite trebalo da adekvatno reaguju. Anketno istraživanje viđeno je i kao vid borbe protiv cenzure, kao slobodna, necenzurisana zona u kojoj svako može iskreno reći šta misli:

“Drago mi je ukoliko sam doprineo objektivnom uvidu u socijalne i političke stavove građana Srbije.”

“Srećan sam što nas neko i dalje pita za mišljenje, narodu znači ovo istraživanje.”

“Bilo mi je zadovoljstvo što sam učestvovala u ovoj anketi, posto mi veoma nedostaju debate, rasprave i suceljavanja različitih stavova o najvažnijim pitanjima i samo slusamo monologe vladara koji se do podne svadja sa samim sobom, a od podne sa citavim svetom.”

“Ankete, ovakvog “tipa” jesu dobre. Ali...trebali bi, nekako...dostavljati na “uvid” vlasti, kako bi saznali, pravo mišljenje šire javnosti, a...ne, kao što “prave” svoje ankete, od (primer) 100 ispitanika.”

“Hvala vam na tome što ispituje stavove građana, bilo bi dobro da se oni uzmu u obzir i u rukovodjenju spoljnom politikom Srbije.”

“Добро би било да се резултати анкете јавно објаве, јер “доста је било” цензуре. Хвала Вам што бринете о обичним грађанима.”

“drago mi je da barem u internet anketi mogu slobodno, nadam se da je tako, izrazim svoje mišljenje.”

Negativni komentari

Drugu veliku, u poređenju s pozitivnim komentarima, daleko brojniju skupinu odgovora čine teme kojima je zajednička neka vrsta negativnog odnosa prema anketnom istraživanju u kome se učestvovalo. Različite vrste nezadovoljstva i negodovanja zbog učešća ili sadržaja anketa možemo u najgrubljim crtama grupisati u tri glavne celine.

Prva se tiče *načelnog neodobravanja* realizovanog anketnog istraživanja, pod čime mislimo na iskazano nezadovoljstvo, kritiku ili prigovor koji ni na koji način nisu specifikovani niti konkretizovani. Najčešće se javlja u formi kratkih negativnih poruka. Bilo je ukupno 36 takvih reakcija (ispod 1% uzorka):

“Očajna”

“Moglo je i bolje”

“Anketa je malo suplja”

“Loša anketa.”

“Глупа су ти питања.”

“ne vidim poentu ankete”

“Ништа спектакуларно.”

“sve su ovo gluposti”

Druga vrsta negativnih reakcija odnosi se na specifične *metodološko-sadržinske zamerke*. Pod tim podrazumevamo kritikovanje ili ukazivanje na sadržinske „propuste” u samom upitniku ili na problematičnost nekog aspekta primenjene procedure tokom realizacije istraživanja. Ova vrsta komentara nije u fokusu trenutne analize, ali nosi velike i važne metodološke pouke u pogledu realizacije anketnog istraživanja putem interneta. Ovakvu vrstu primedbi mogli bismo smatrati nekom vrstom konstruktivne kritike ili informacija iz prve ruke sa „terena”. Takvi komentari su makar jednim delom opravdani i smisleni i ukazuju na probleme na koje su ispitanici nailazili tokom odgovaranja na pitanja u anketi⁸. Zamerke se uglavnom odnose na *sadržaj i formu upitnika* (nejasne formulacije;

⁸ U klasičnim anketnim istraživanjima tipa „lice u lice” ovakva vrsta povratne informacije od strane ispi-

nepotpune ponuđene odgovore; izostavljanje, po mišljenju ispitanika, bitnih alternativa; previše pitanja i slično) i pitanja *selekcije* ispitanika (pitanja anonimnosti ispitivanja, reprezentativnosti uzorka, specifičnog izbora konkretnog pojedinca itd.). Ovakvih komentara bilo je ukupno 251 (5%)⁹, što je ujedno i najbrojnija kategorija odgovora:

“Možda je posle pitanja trebalo dati mogućnost nekog komentara. Mnoga pitanja ostavljaju dilemu, jer odgovor ne mora biti baš kako je ponuđen. Veliki broj pitanja je pravi, ali dužina ankete će možda uticati da mnogi odustanu od ankete.”

“Pitanja su mogla da budu i bolje osmišljena, u nekim segmentima konkretnija, u nekim sa više ponuđenih opcija, ili bar preciznija. Poslednja grupa pitanja (koja valjda ima za cilj da da psihološki profil “onoga ko je pristao na anketu”) je vrlo nekorektna, tendenciozna i nepotpuna”

“Ima nejasnih pitanja tj ponudjenih odgovora”

“Nadam sa da će anonimnost anketiranih biti sačuvana.”

“Setite se nas koji smo deca iz mesanih brakova, imamo dve nacionalnosti i dve religije.”

“Niste ostavili opciju za sopstveni stav u određenim pitanjima već samo varijantu „ili-ili” na temelju čega ćete dobiti kvantitativan, ali ne i kvantitativan rezultat ankete.”

“Anketa bi imala smisla kada bi bila radjena na pijaci ili ulici. Oni koji koriste internet nisu presek stanja u društvu.pozdrav”

“Nije mi jasno odakle vam moja adresa a samim tim ova anketa nije anonimna”

“Neka pitanja/izjave je trebalo jasnije formulisati.Niste koristili rodno senzitivni jezik uopšte.”

“Anketa je veoma opsirna (smanjite broj pitanja). ”

“Kako planirate da obezbedite reprezentativnost uzorka”

“neka od pitanja navode me na sumnju da ste zaboravili da nam zatražite I foto kopiju licne karte”

Naposletku, registrovana je i još jedna vrsta negativnih reakcija koja je, međutim, daleko relevantnija sa stanovišta predmeta ove analize i predstavlja neke od glavnih podataka kojima ćemo u nastavku baratati. Za razliku od prethodnih zamerki koje se mogu prihvatiti kao „laičke” procene različitih aspekata realizacije anketnog istraživanja onlajn o kojima se može diskutovati, jedan skup reakcija predstavlja neku vrstu generalizovano negativnog stava prema smislu i svrsi anketnog istraživanja. Takva vrsta negativne ocene nije potkrepljena pozivanjem na neki sadržinski ili metodološki „propust” (ili on predstavlja samo povod), već sadrži razna „učitavanja”, „iščitavanja” sadržaja upitnika u novom, uglavnom ideološkom ključu. Ispitivanje javnog mnjenja viđeno je negativno, ali na vrlo specifičan način, kao aktivnost sa sasvim konkretnim ciljevima i svrhom koji su, po mišljenju ispitanica, prikriveni i sporni. Takve situacije ovde ćemo označavati sintagmom *negativna konceptualizacija*. Takvih odgovora bilo je ukupno 205 (4%). Teme koje su na taj način identifikovane zapravo ukazuju na to da se istraživanje javnog mnjenja konceptualizovalo kroz tri relativno koherentna narativa. Budući da ćemo o njima detaljnije govoriti u narednom odeljku, oni će tamo biti i detaljnije opisani i ilustrovani.

---

tanika veoma je retko dostupna ili se svodi na usputna zapažanja anketara o tome kako je situacija intervjuisanja protekla, te odatle i dodatna važnost ovih zapažanja.

⁹ Ovde je važno skrenuti pažnju da su komentari često samo delom opravdani i to je pitanje koje ovde nećemo detaljnije pretresati. Ilustracije radi, dosta komentara ticalo se formulacije nekih pitanja iz skale autoritarnosti koja su ispitanici ocenili kao veoma neprimerena ili „loše” formulisana, a radi se zapravo o standardnim, proverenim i prihvaćenim načinima ispitivanja ovog sociopsihološkog koncepta.

Načelni/neutralni komentari

Deo ispitanika daje komentar koji se ne tiče specifično samog istraživanja, što je u fokusu ove analize. U takvim situacijama iznose se izvesna načelna promišljanja koja su zapravo (dodatni) pokazatelj stavova iskazanih na ostatku ranijih pitanja u upitniku. Takva vrsta odgovora je stoga smatrana *neutralnim komentarima* i oni su to samo u pogledu odsustva iskazanog odnosa prema samom *anketnom* istraživanju. Ma koliko detaljna i obimna zapažanja ispitanika bila, ona ništa ili gotovo ništa ne govore o odnosu ispitanika prema samom istraživanju (iako mnogo mogu govoriti o njegovim političkim stavovima i njihovoj valenci). Ova grupa odgovora obuhvata razne vrste političkih filozofiranja, iskazivanja zabrinutosti zbog stanja u društvu, generalno ukazivanje na problematično stanje u društvu, upitanost nad daljim pravcima ličnog i društvenog razvoja i slično. Bilo je ukupno 190 takvih odgovora (4%).

“Naša zemlja jeste demokratska i jeste republika ali sitem i običaji koji se primenjuju u pozadini tih definicija odavno su prevaziđeni.Sa ovakvim stepenom funkcionalne obrazovanosti,krize morala i sistema vrednosti nisam začuđen da još uvek daju rezultate.I nisam protiv toga jer “demokratija je volja većine,pa i kada Aristotela i Sokrata nadglasaju tri pastira”.Zabrinut sam jedino što sa takvim shvatanjem demokratije sve više postajemo zavisni i nekonkurentni čak i u okruženju,a nek-moli u odnosu na razvijeni svet.”

“Zdravstvo je i dalje užasno - doktore ne interesuje uošte zdravlje pacijenata samo novac - ne posvećuju se uopšte, 3 godine mi nije došlo rešenje da mi je stan uknjižen - znači katastrofa u sistemu rada Katastra, Hoću da SBB ubaci arena sport na TV-u, da se u Beogradu vrati brzina do 60 km na sat jer će da poginemo sa 50km - udariće me neko jer vozim presporo, mora kompletan sistem da se promeni da bismo živeli bolje - sitne male stvari koje olakšavaju život građana, nije sve u parama. Mora neko da se posveti unutrašnjim svakodnevnim stvarima a ova Brnabička pojma nema”

“Srbija je zemlja beznađa, kao i sve zemlje u regionu. Možda je bolje jedino u Sloveniji?”

“Ova anketa mi je dala potreban predah od rada, ali me je opet bacila u anksioznost oko toga u kakvoj ce zemlji moja deca da zive kad odrastu, a svojski se trudim da o tome ne mislim jos uvek.”

“Državna uređenja : robovlasništvo, feudalizam, kapitalizam, socijalizam, ponovo kapitalizam i sada KRIMINALIZAM”

Ostali komentari

Najzad, kategorija *ostali komentari* bila je rezervisana za preostale komentare koji su uglavnom uključivali pozdravne uzrečice ili konstataciju da nema nikakvih komentara. U ovu kategoriju svrstano je i nekoliko po smislu nejasnih konstatacija. Ukupno obuhvata 130 odgovora (2,5%).

“Nemam komentara!”

“Pozdrav iz Paraćina onome ko čita!”

“mislim da je ovo dovoljno od mene”

“Srećno!”

“HVALA ! “

“:)”

“NO comment”

“Hvala na pažnji.Laku noć”

“da te,..... pitaj.”

“x Još uvek smo živi!!! ;)”

“Nemam nikakvo mišljenje o tome, ali pitanje imam. Šta dobijate time, a šta mi? :).”

“И шта сад???”

Vidovi negativne konceptualizacije anketnog istraživanja

Kao što smo napomenuli, u fokusu ovog rada je jedna specifična grupa komentara koja je negativna po valenci, a sadržinski predstavlja specifične konceptualizacije istraživanja javnog mnjenja. Upravo ova vrsta odgovora mogla bi da bude pokazatelj ili strategija odbrane potencijalno ugroženog socijalnog identiteta. U odgovorima ispitanika identifikovana su tri glavna narativa o anketnom istraživanju:

1. *Anketno ispitivanje kao prosistemska delatnost.* Ispitivanje javnog mnjenja od strane jednog dela učesnika percipirano je kao oruđe u rukama vladajuće strukture kojima ona „opipava puls“ javnosti pred neke važne političke odluke (npr. kao neformalni referendum o pitanju Kosova i Metohije); viđeno je kao deo već započete kampanje za naredne izbore, u skladu s čim je i ispitivanje pristrasno, „preskakanjem“ pitanja o samom Aleksandru Vučiću ili neispitivanjem mišljenja o najvažnijim takmacima vladajućeg SNS. Fakat je da bi ispitivanje javnog mnjenja, kao što su to neki građani i sami primetili (u pozitivnom smislu), trebalo da bude osnova za donošenje nekih važnih političkih odluka i u tome, da tako kažemo, nema ništa sporno. Ovde se, međutim, radi o tome da je takva orijentacija, po mišljenju ispitanika, prikrivena – neki i konstatuju da su istraživači „provaljeni“, da im je „sve jasno“, da su neka pitanja „podmetnuta“, rečju, da se do mišljenja građana želi doći „na kvarno“:

“Ispituje AV AV da li sme da izda Kosovo? ”

“Opipavate puls za referendum o otcepljenju i priznavanju Kosova Ako....ako. . . .jako me zanima kako ce se to završiti na kraju”

“Lici mi na pripremu za referendum o KiM. ”

“Verujem da ovo opipavanje pulsa naciji je politicki motivisano a ne cisto istrazivacki,nadam se da ce anketa dati prave smernice vladajucoj koaliciji,gde bi mogli da poprave greske koje su nacinjene ovom napacenom narodu u suprotnom lose vam se pise izdajnici SRPSKOG naroda!!!! Srdacan pozdrav ZIVELA SRBIJA”

“Iako je ovo namenjeno za spremanje propagande za buduće izbore, dobili ste odgovore, j****a vas i EU i Rusija i NATO i kompletna politička scena napravljena od raznih službi bezbednosti... Želim vam prijatan dan! ”

“Anketa je pogranično debilna. Izbor je obojen stranački i pitanja su donekle nepismena. Izostavili ste stranku Vuka Jeremića, verovatno namerno, jer je jedini ozbiljni konkurent Vučiću. Neću vas preporučiti dalje. ”

2. *Anketno ispitivanje kao instrument manipulacije i zamajavanja građana.* Kao što je gore već spomenuto, nema inherentno ničeg lošeg u sondazi raspoloženja građanki jedne zajednice koja bi poslužila kao osnov za kreiranje politika. Neki ispitanici su, u gornjem slučaju, u tome videli skrivene namere, ali čak i kada identifikuju da javno mnjenje može/treba da služi za korektiv političke prakse, to je po njima sporno i upitno jer stanje koje će biti prikazano nije ono koje je realno, već su odgovori unapred poznati. U takvoj koncepciji, ispitivanje javnog mnjenja posmatra se kao delatnost koja za rezultat ima legitimaciju već unapred definisanih odluka. Situacija je pomalo „kao da“ prirode (kao da nekog stvarno zanima šta narod misli), jer će podaci ionako biti tendenciozno i pristrasno

analizirani; onaj ko je poručio anketu (što je, usput, pitanje koje ispitanici često postavljaju), „poručio“ je i odgovore koje želi da dobije i koje će, po uverenju građanki i dobiti. Sve i da nije tako, radi se o zamajavanju (pa i dodatnoj polarizaciji ili, paradoksalno, po rečima jedne ispitanice „politizaciji građana“), jer su ankete ovog tipa nekorisna stvar, s „promašenim temama“ i bez pitanja o stvarima koja su zaista bitna, uludo trošenje sredstava itd. Ovakva vrsta promišljanja antiteza je ranije spomenutoj pozitivnoj percepciji javnomnjenjskog ispitivanja kao vida ispoljavanja građanske i političke agensnosti i *de facto* produžena ruka rezonovanja u terminima anketiranja kao prosistemске delatnosti:

“Anketa je sugerirala određene stavove, kao da želite potvrditi neke postojeće (mozda vase, ili partijske) tvdnje. Neki stavovi nisu crno-beli, nego za razgovor.”

“Nadam se da rezultate ankete nećete izvrnuti tako da opravdavaju neki vaš stav.”

“Anketa je očigledno poručena. Na mestima gde ne želim da odgovorim nema polje “nešto drugo” što je vrlo bitno u ovakvoj anketi ukoliko se želi zaista sagledati pravo stanje u zemlji. Ukoliko služi samo da bi sutra glavnokomadujući objavio neki rezultat, anketa nije ni trebala.”

“Objavite STVARNE rezultate, mooolim Vas, bez obzira šta kome odgovara. Ili makar nekako naznačite da je izvesnim strukturama naređeno (uz pripadajući, dabome, sendvič) da isklikću šta već treba da bude rezultat.”

“Neka pitanja imaju “built in” pretpostavke. Da citiram jednog sumnjivog politicara “Da li vasi roditelji znaju da ste peder?”

“Neke pitanja nisu dovoljno dobro odmerena, ili nije dato dovoljno mogućnosti za izbor odgovora. Negde je dato više mogućnosti za izbor, čak i da se odgovori drugačije od ponuđenih mogućnosti, što je dobro. Negde ne, ito kod važnih pitanja, ili obaveznih. To znači da se nije se želeo dobiti drugačiji odgovor od ponuđenih, to nije za pohvalu.”

“Ova anketa je očigledno tendenciozna, politička i vidi se da nije vezana za realnu kritiku sistema u Srbiji, čak ni za realna očekivanja, već više za realnu procenu javnog mnjenja u Srbiji i eventualno za donošenje nekih budućih odluka ili procena realnosti istorijske situacije.”

3. *Anketa kao ideološki obojena delatnost.* Najzad, mogle su se čuti i konstatacije o tome da je čitava postavka ankete ideološki obojena, i na jedan i na drugi način: i kao proruska, ali i sa snažnim EU pretenzijama. Još jednom, samo u nekom drugom smislu, javnomnjenjsko ispitivanje percipirano je gotovo kao subverzivna delatnost koja, eto, retkima, nije promakla, pa su „provalili o čemu se radi“, „odala su Vas neka pitanja“ itd. Ovde smo uključili i odgovore koji nisu eksplicitne konstatacije o ideološkoj pristrasnosti kreatora ankete, već više indirektnе reakcije na neke aspekte sadržaja ili forme upitnika koji su provocirali određenu vrstu „kontra“ ili „odbrambeno“ ideološkog odgovora. U takvim situacijama, radi se o nekoj vrsti patriotskog, antiglobalističkog ili antiimperijalističkog prigovora (ili pak antirusko/antiistočnjačkog komentara) koji su sadržajem upitnika provocirani. Nije nam, dakle, bio cilj da generalno identifikujemo stavove ili ideološke orijentacije ispitanika (koji, ponovimo, ne moraju nužno ništa govoriti o odnosu prema samom istraživanju i uključeni su u ranije opisanu grupu *neutralnih komentara*), već da registrujemo one slučajeve koji imaju jasne proruske ili prozapadne reference ili su reakcija na upitnik ili neki njegov deo koji je jasno dat iz neke od tih pozicija. U takvom referentnom okviru, načini formatiranja upitnika nisu ideološki neutralne, „zanatske“, pa i arbitrarne istraživačke odluke, a korišćenje tvrdnje i pitanja nisu standardni načini ispitivanja određenih koncepata i varijabli. Ništa nije slučajno, za one koji to umeju da vide i pročitaju između redova. Naprotiv, korišćenje latiničnog pisma

je „podmetnuto podržavanje“ nečega i ugrožavanje nacionalnog identiteta, a evaluativne tvrdnje namenjene ispitivanju stavova prema ovome ili onome, s kojima se neko može u manjem ili većem stepenu slagati, postaju „tačne“ ili „netačne“ (što nikako ne mogu biti):

“Nekako sam stekao utisak da je autor ankete eu lobista. “

“На почетку анкете мислила сам да је тема однос ЕУ и Русије, али касније се видело да опипавате пулс јавог мњења везано за нато и ЕУ. ЕУ - можда, нато - НИКАДА. “

“Неке тврдње у анкети су потпуно нетачне, попут “ЕУ је данас савезник и пријатељ Србије” па је тешко одговорити од колике је то важности за наклоненост према ЕУ. То може бити важно само онима који су, заведени пропагандом, убеђени да је то тачно. “

“Анкета је “онако” - “еу- ропска”. Налетае на “њу” случајно. Има и “добрих места” - али и оних која су “шупља”. Али, дадо “допринос”. “

“Neprecizna i uopstena anketa sa ociglednim naglaskom ka simpatijama za Rusiju.”

“Puno pitanja gde ne može da se da adekvatan odgovor. Nikoga nisam ubio a eu I angloamerički zlikovci, su ubili Srbiju Zato im želim što brži kraj!!!!”

“Protivustavno i sramotno je pitanje da li Kosovo treba da ostane deo Srbije! Uvek je bilo i ostace srbsko! Dace Bog da tako ostane! Veliki pozdrav i svako dobro od Boga!”

“За поспруће Србије је крив лош систем, он мора да се дубински реформише, па криве у друштву могу да крену у правом правцу. Потребно је фундаментално увођење реда. Србија треба да се угледа на успешне државе на Западу, не на треле системе на Истоку.”

“Никад у ЕУ и НАТО! Срби и Руси браћа заувек!”

“Sami smo krivi za svoje nedaće, a ne EU ili NATO!!!!”

“Rusija je primitivna nacionalistična državna tvorevina koja stvara ratne sukobe na osnovu etničke pripadnosti, nemamo čemu da se nadamo od nje sem rata. Evropska Unija i NATO su veliki deo razloga zašto u Evropi nema više rata posle Drugog Svetskog. Mir i miran suživot su preduslovi za napredak i blagostanje. Zarad bolje budućnosti ili zapravo bilo kakve budućnosti treba da se odrekemo politike nacionalizma i identiteta i da budemo deo ujedinjene Evrope. Jugoslavija je raspala zbog nacionalizma, što više se vežemo za nacionalizma to ćemo se više cepati i rasipati. Identitet ne može biti sam po sebi cilj.”

“Питајте се шта ви са овом анкетом подметнуто подржавате постављајући је на писму које није српско, а питања се односе на Србију. “

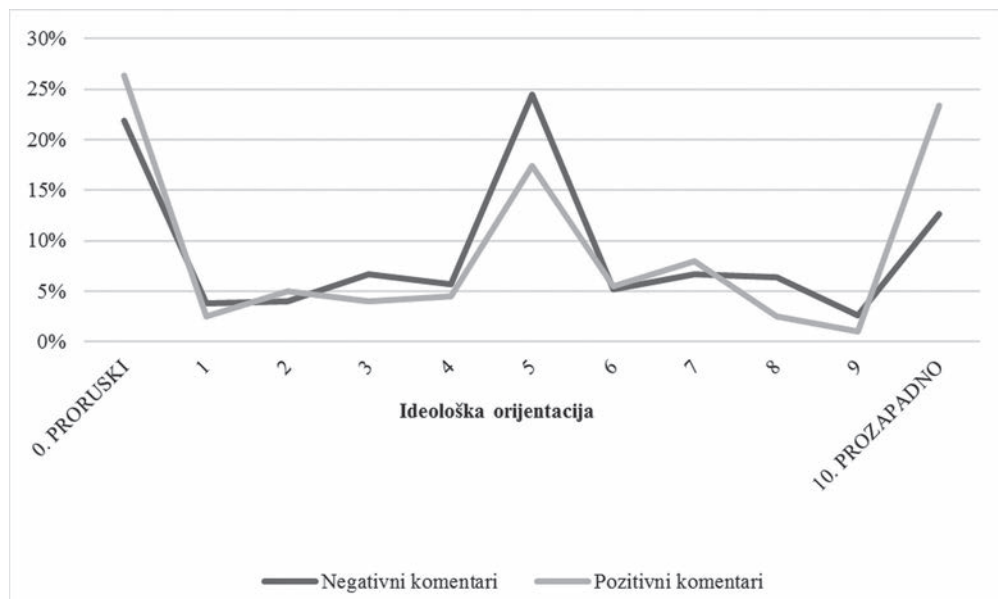
“Зашто сам учествовала? Волим да се зна да волим Србију, браћу Русе и презирем сатанистички запад...”

Povezanost proruskih i prozapadnih stavova i percepcije javnomnjenjskog istraživanja

U više navrata spomenuli smo da je kvantifikacija podataka dobijenih analizom sadržaja samo uslovna. Ovde ćemo to još jednom ponoviti, ali i pokušati da podatke dobijene na nivou analize sadržaja komentara dovedemo u vezu sa proruskom ili prozapadnom orijentacijom ispitanice. Najpre ćemo se pozabaviti odnosom ideološke orijentacije ispitanika i valence komentara, a potom ćemo komentare dovesti u vezu sa opaženom distancom sopstvene ideološke pozicije od pozicije trenutno vodeće političke stranke, SNS.

Valenca komentara i ideološka pozicija

Podsetimo da smo krenuli od pretpostavke da će među onima koji komentarišu biti više ispitanica koje imaju izraženije stavove, tj. nalaze se na krajevima skale proruske ili prozapadne orijentacije. Drugim rečima, među onima koji su na različite načine bili negativno nastrojeni prema istraživanju trebalo bi da bude više onih sa ekstremnim ideološkim orijentacijama. Trend je jednim delom sasvim u skladu sa tim očekivanjima. Grafikon 1 prikazuje procenat pozitivnih i negativnih komentara¹⁰ koje daju ispitanici na različitim tačkama ideološke dimenzije.

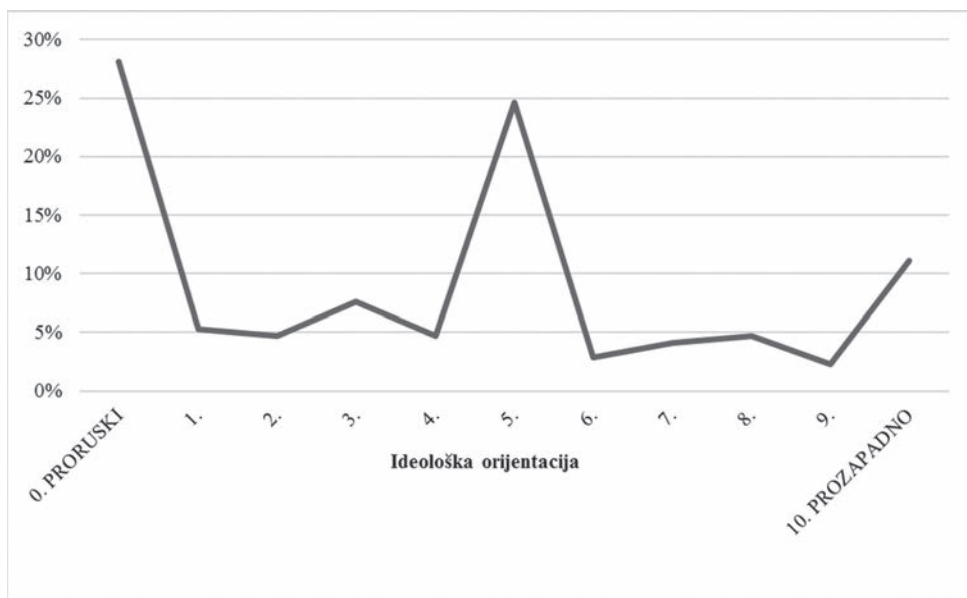
Grafikon 1 Procenat negativnih i pozitivnih komentara koje daju ispitanici različite ideološke orijentacije

Ukoliko se podaci prikazani na grafikonu tek i ovlaš pogledaju, jasno je da su među onima koji obe vrste komentara najčešće daju upravo najvatreniji zagovornici proruske (na njih otpada 26% pozitivnih; 22% negativnih komentara¹¹) ili prozapadne ideološke pozicije (23% pozitivnih; 13% negativnih). Ono gde prikazani podaci postaju složeniji jeste činjenica da su oni koji se pozicioniraju na sredini skale jednako rečiti (17% pozitivnih; 24% negativnih) kao i njihovi ideološki investirani sugrađani. Dimenzija putem koje je ova ideološka orijentacija operacionalizovana je s neparnim brojem podeljaka i to bipolarna, što otvara pitanja razumevanja pozicioniranja na toj središnjoj, „nultoju“ tački. Vratićemo se ovom pitanju u diskusiji, ali valja odmah skrenuti pažnju na to da bi ovu tačku pre trebalo shvatiti ne kao umerenu poziciju između ekstrema, već kao neutralnu/neodređenu, „ni tamo, ni amo“ poziciju.

¹⁰ Pozitivni komentari uključuju ranije opisane kategorije načelnog odobravanja i percepcije javnog mnjenja kao mehanizma za korekciju praksi političkih elita; negativni komentari uključuju kategorije načelno neodobravanje, metodološko-sadržinske zamerke i negativne konceptualizacije.

¹¹ I u ovom, kao i u svim kasnijim slučajevima, procenti su računati u odnosu na ukupan broj komentara.

Grafikon 2 Procenat negativnih narativnih komentara koje daju ispitanici različite ideološke orijentacije

Veza ideološke orijentacije i komentara trebalo bi da je posebno izražena u vezi sa onom vrstom komentara koju smo nazvali negativnim konceptualizacijama. Takva vrsta komentara mogla bi biti neka vrsta strategija odbrane ugroženog socijalnog identiteta i pokušaj da se očuva ili osnaži njegova pozitivna priroda, što se, između ostalog, može postići ispoljavanjem animoziteta prema onim ideološkim „drugima“, ili ponavljanjem zapaljivih parola kojima se favorizuje sopstvena ideološka grupa/pozicija. Na Grafikonu 2 prikazani su podaci o tome kakva je ideološka pozicija onih koji daju neki od odgovora ovog tipa (pre mali broj slučajeva u svakoj od tri grupe nije dozvoljavao mogućnost njihove odvojene analize).

Iznova vidimo isti trend. Krivulja distribucije ima tri vrhuške – jednu na krajnjem levom kraju dimenzije, drugu na sredini i treću, ovog puta nešto „nižu“, na desnom kraju. To nam govori da su od ukupnog broja negativnih konceptualizacija najveći broj dale tri grupe ispitanika: oni koji su izrazito proruski orijentisani (28%), oni koji su neutralni (25%) i oni koji su izrazito prozapadni orijentisani (11%). Možda je najrečitija ilustracija ove preraspodele komentara podatak da dve trećine komentara koji odražavaju negativnu konceptualizaciju javnomnjenjskog istraživanja daje mali broj ispitanica (onih na krajevima dimenzije i na središnjoj tački ukupno je malo više od trećine uzorka, 37%).

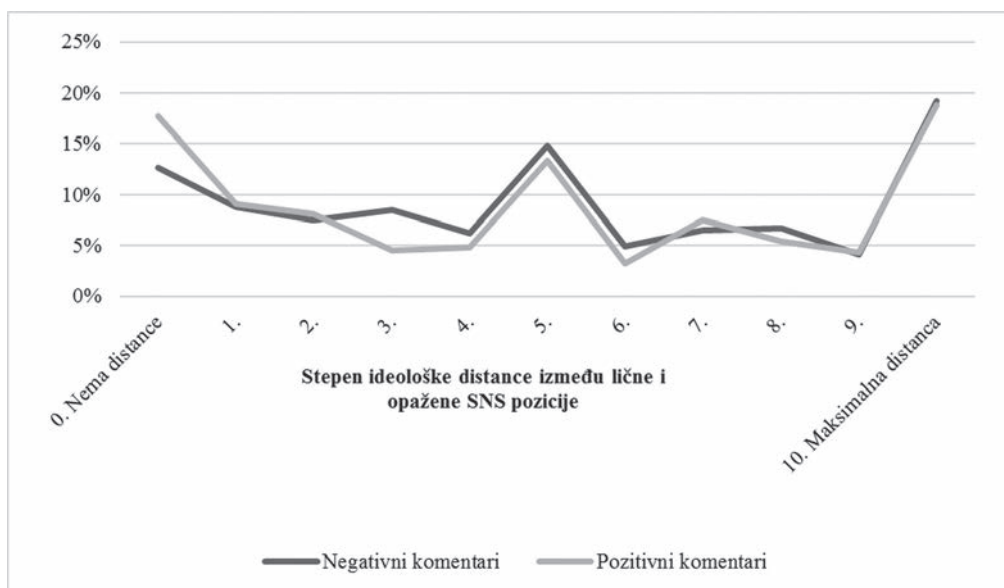
Valenca komentara i ideološka distanca od vladajuće partije

Drugi element za koji smo pretpostavili da bi mogao igrati sistematsku ulogu jeste opaženi nesklad između lične ideološke pozicije i one pripisane trenutno vladajućem SNS-u. Pretpostavka je da bi ispitanice koje opažaju veliku distancu u tom smislu mogle biti posebno izložene ugrožavanjima ideološke identifikacije u jednom hroničnom smislu, budući da su građanke zajednice na čijem čelu je politička partija koja deluje u skladu sa opozitnim

ideološkim uverenjima i normama. Iako bi i pitanje smeru, a ne samo apsolutne razlike između sopstvene i SNS ideološke pozicije imale teorijsku relevantnost, ovde smo se pozabavili distribucijama pozitivnih i negativnih odgovora i negativnih konceptualizacija, samo s obzirom na distancu u apsolutnom smislu.

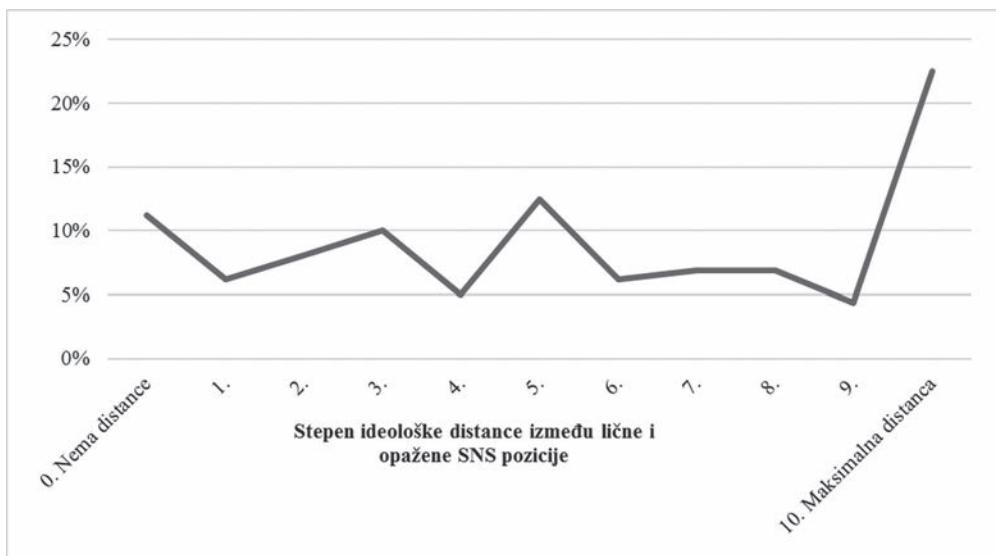
Trend koji se može uočiti donekle je sličan onom već opisanom na prethodna dva grafikona. Procenat i negativnih i pozitivnih komentara u celini „štrči“ na tri mesta na ideološkoj dimenziji – na krajevima distribucije i na nultoj tački (Grafikon 3). Levi kraj distribucije je nešto savršeniji nego inače, ali je multimodalni oblik distribucije i dalje lako identifikovati.

U vezi sa negativnim konceptualizacijama (Grafikon 4), tipični vrhovi distribucija nisu tako izraženi kao u prethodnim slučajevima, ali je glavni zaključak svakako taj da je među onima koji daju makar jednu negativnu konceptualizaciju daleko najviše onih koji opažaju maksimalnu razliku između sopstvene i SNS ideološke pozicije.¹²

Grafikon 3 Procenat pozitivnih i negativnih komentara koje daju ispitanici s obzirom na ideološku distancu od vladajuće SNS

¹² Dok u analizi veze lične ideološke pozicije i datih komentara nije bilo osnova da se pretpostavlja neki tip linearne veze, u vezi sa opaženom distancom takve pretpostavke mogu imati opravdanje. Mogli bismo, recimo, pretpostaviti da negativne komentare generalno ili negativne konceptualizacije češće daju oni koji su, po sopstvenim procenama, ideološki udaljeniji od vladajuće partije, mada su takve kalkulacije i dalje otežane usled ranije opisanih procedura kvantifikacije. U svakom slučaju, pokazuje se da je veza stepena ideološke distance i davanja negativnih komentara generalno neznčajna ($r = .03, p = .08$), a sa negativnim konceptualizacijama značajna, ali vrlo niska ($r = .05, p < .05$).

Grafikon 4 Procenat negativnih narativnih komentara koje daju ispitanice različitog stepena ideološke udaljenosti od SNS

Zaključna razmatranja: ispitivanje stavova ili njihova (dodatna) polarizacija?

Analizom slobodno formulisanih komentara ispitanica o anketnom istraživanju u kome su učestvovalе, izdvojena su četiri tipa komentara: *pozitivni*, *negativni*, *neutralni* i *ostali* komentari. Unutar grupe pozitivnih i negativnih komentara, izdvojeno je nekoliko bitnih podtema, a poseban značaj pridat je jednoj grupi negativnih komentara koji su definisani kao negativne konceptualizacije anketnog istraživanja. U analizu se krenulo od pretpostavke da bi ovakve vrste reakcija mogle biti manifestacije pretnje identitetu kod ispitanika s izraženim proruskim i prozapadnim identitetom. Rezultati su ukazali na to da su, zaista, među onima koji daju negativne komentare, posebno one iz grupe negativnih konceptualizacija, disproportionalno češće zastupljeni ispitanici „ekstremnih“ ideoloških gledišta; ujedno i oni koji svoju ideološku poziciju na ovoj dimenziji opažaju kao bitno udaljenu od trenutno vladajuće SNS.

Izložene analize ukazuju nam na nekoliko važnih zaključaka.

Pre svega, iako to nije u fokusu ove studije, vredi skrenuti pažnju na onu vrstu komentara koju smo ovde zvali metodološko – sadržinskim primedbama na upitnik. Ta vrsta komentara retko se u anketnim istraživanjima od ovako velike skupine ispitanika može čuti i stoga nudi vrlo korisne metodološke pouke za realizaciju internet istraživanja, pa i anketnog istraživanja u celini. Čini se da se one mogu sažeti u tri glavne preporuke.

Prva se tiče *forme upitnika*. Budući da su takve stvari relativno lako izvodljive, a od strane ispitanica često zamerane, upitnici bi mogli biti nuđeni u dvojezičnom (latinica ili ćirilica formatu), u muškoj i ženskoj varijanti. Na taj način bi odluka o korišćenju ove ili one verzije upitnika bila na samoj ispitanici, čime bi se prevenirao bilo kakav negativan sentiment tim povodom.

Druga stvar tiče se, uopšteno rečeno, *sadržaja upitnika*. Koliko realizacija anketnog istraživanja onlajn ima prednosti, toliko veliki problem jeste odsustvo bilo kakve uvremenjene

povratne informacije za same ispitanike u pogledu pitanja koja bi eventualno mogao imati, a koja se rutinski rešavaju u situaciji uživo (npr. Šta znači neka reč? Zašto su neke formulacije ovakve ili onakve?). Iz tog razloga, važno je biti maksimalno jednostavan u formulacijama, izbegavati bilo koju vrstu stručnjačke greške (Popadić et al. 2018) – pretpostavljati da ispitanica zna nešto što ne zna – a gde god je to smisljeno dati mogućnost komentarisanja odgovora ili biranje više odgovora među ponuđenim. To bi ispitanicima dalo mogućnost ne samo da adekvatno izraze svoj stav, nego i da u nekim situacijama ukažu na fenomene koji mogu imati izraziti teorijski značaj, poput postojanja višestrukih nacionalnih ili partijskih vezanosti na koje su ukazali neki učesnici studije, a koja tipično nije moguće iskazati pitanjima s definisanim brojem mogućih odgovora.

Treće i poslednje tiče se *garancija anonimnosti* u koje su neki ispitanici imali sumnje. Dobar deo ispitanika biran je tako što je njihova imejl adresa nasumično odabrana iz skupine velikog broja adresa. To zaista može pobuditi sumnju u anonimnost sprovedene procedure, što implicira potrebu da se detalji selekcije ispitanika (nasumičan izbor) i baratanja podacima (poverljivi i anonimizovani + grupno analizirani) detaljno pojašne, poželjno i na početku i na kraju ankete.

Sve navedeno svakako je povezano i sa onim, sa stanovišta ove studije, važnijim zaključcima. Među ispitanicima koji su davali negativne komentare, daleko učestalije javljali su se ispitanici s krajeva dimenzije prorуска/prozapadna orijentacija. U ovu analizu krenuli smo sa idejom da će to biti slučaj, pretpostavljajući da se radi o manifestaciji pretnje socijalnom identitetu izazvanoj izlaganjem konstatacijama koje preispituju usvojena rusofilna ili evrofilna gledišta. Pažljivoj čitateljki neće sigurno promaći opasnost od cirkularnosti u zaključivanju – pretnja identitetu vodi češćem davanju (negativnih) komentara, a o pretnji identitetu zaključujemo upravo na osnovu istih tih komentara. U idealnom slučaju bismo pretnju identitetu registrovali na neki drugi način, iz nezavisnog izvora, pa o tome sudili, ali takva razmatranja idu van okvira ove analize. Ovde ćemo se zadržati na, čini se, nespornoj konstataciji da izraženost ideološke orijentacije ima veze sa sklonošću da se istraživanje u kome se učestvovalo komentariše pretežno negativno i da se percipira na sasvim specifičan način. Zašto bi to bio slučaj? Jedna moguća pretpostavka je da se radi o spomenutoj pretnji identitetu i to nam u ovom slučaju izgleda kao sasvim razumna pretpostavka. Ako se za trenutak zapitamo zašto bi neka osoba koja je svojevolejno pristala da petnaestak minuta svog života žrtvuje za nauku tako što će odgovoriti na onlajn upitnik, u polje za komentar upisala zapaljive patriotske parole („Dogodine u Prizrenu!“ ili „Smrt NATO“), ova linija rezonovanja o „povređenom“ identitetu i potrebi da se on pozitivno osnaži ima svoju logiku. Ako je ta situacija pritom češća kod onih koji su intenzivno na jednom ili drugom kraju ideološkog spektra, tim pre. Ili, sa druge strane, sasvim je razumljivo da neko kome proruska ili prozapadna pripadnost nije od prevelikog značaja nema potrebu da se tako ponaša¹³.

Šta god da je posredi, postavlja se pitanje zašto je to sa stanovišta ispitivanja percepcija EU i Rusije u javnosti Srbije uopšte bitno? Ako pretpostavimo da su na delu opisani fenomeni, s pravom možemo postaviti pitanje da li ispitivanjem stavova prema temama od velikog simboličkog značaja stavove ispitujemo ili dodatno polarizujemo. Ispitanica izložena pitanjima koja, kako su neki i sami isticali, smatraju „netačnim“ (čitaj: sa kojima se duboko ne slaže), može biti isprovocirana da reaguje i da bude još čvršće na pozicijama na kojima inače stoji, tj. da iskaže intenzivnije stavove od onih koje bi iskazala u manje „pretećoj“ situaciji. Za sada možemo samo pretpostaviti da bi se u toj polarizaciji stavova ogledao sistematski uticaj preispitivanjem simboličkih tema izazvane pretnje. Detaljnija provera ove teze zahtevala bi dodatne analize koje na

¹³ Kao što bi komentari poput navedenih kod ispitanica koje su jednako „ekstremne“ u svojim ideološkim pozicijama bili malo verovatni u anketnom istraživanju drugačijeg sadržaja (npr. o reformi zdravstva), tj. onom u čijem središtu su teme irelevantne za identitetska određenja u ovom, ideološkom smislu.

postojećim podacima nisu moguće, te čeka neka buduća istraživanja. Posledična metodološka pouka mogla bi se ogledati u strategiji randomizacije relevantnih skupina tvrdnji ili pojačavanja legitimacije drugačijih gledišta u instrukcijama koje ispitanici tipično dobijaju kod osetljive skupine pitanja. Utisak je i da je davanje mogućnosti ispitanicima da se osvrnu na istraživanje od velike važnosti jer je to idealna prilika da kažu sve ono što im je na umu i da se taj proces učešća u anketi na pravi način zaokruži i završi.

Dobijeni podaci bitni su i u još jednom smislu. Činjenica da, najopštije govoreći, proruske i prozapadne teme, istočnjački i zapadnjački diskurs, izazivaju povremeno i veoma intenzivne emotivne reakcije, ukazuje da to da je kod dobrog dela građanki Srbije ova tema prepoznata kao (i dalje) relevantna, da su građani diferencirano pozicionirani, a izvesne razlike među političkih partijama u tom pogledu percipirane. Sve to govori da ova tema i dalje ima veliki potencijal da bude određujući faktor izbornog ponašanja, što je donekle u neskladu sa, čini se, preovlađujućim mišljenjem u javnosti i među analitičarima.

Prikazani podaci imaju i neke opštije implikacije. Kao što citat iz naslova ovog poglavlja konstatuje, među dobrim delom ispitanika preovladava ubeđenje da je istraživanje koje je neko naručio *ipso facto* pristrasno u korist naručioca. Iako su čudni putevi naručiočevi kojim se takva očekivanja mogu i ostvariti, takav stav ukazuje na krizu nepoverenja koja, inače hronično prisutna u odnosu prema gotovo svim bitnim institucijama države i društva, svoje pipke sada širi i na naučne institucije. (Nepoverenje svakako podgreva i izražena antiintelektualistička klima, ne samo kod nas, već i šire.) Moguće je, dakle, da su negativni komentari delom posledica i generalnog trenda depolitizacije i privatizacije života koji je na našim prostorima čest nalaz empirijskih istraživanja (videti npr. Spasić, 2013; Fiket, Pavlović & Pudar Draško, 2017). Drugim rečima, negativne reakcije dela građana mogle bi biti izazvane opštim sadržajem ankete, tj. političkim temama koje su im mrske. U tome možda leži i potencijalno objašnjenje govornosti građanki koje nisu ni za Istok, ni za Zapad (onih na centralnoj tački ove ideološke dimenzije), te samim tim njihov negativitet nije manifestacija pretnje identitetu, već *deideologizovanog* (bar u ovim terminima) negativnog odnosa prema politici generalno i/ili prema preovlađujućim političkim elitama u Srbiji i na rejtingu zasnovanim politikama.

U jednom sasvim praktičnom smislu, ovakva gledišta građane mogu demotivisati da u anketnim istraživanjima učestvuju, a da, kada učestvuju, u svojim odgovorima budu neiskreni i površni, te da samim tim potvrde ono što sami o anketnom istraživanju u startu misle. Čini se da ima i više od toga. Građani po panoptičarskom modelu počinju da se ponašaju onako kako u bitnim aspektima nedemokratski režim od njih očekuje da se ponašaju i pretpostavljaju da su pod stalnom prismotrom koja, iz te perspektive, uključuje i javnomnjenjska sondažna propitivanja, što ih čini dodatno nepoverljivim i pasivnim.

Naposletku, ne bi trebalo izgubiti iz vida da sve rečeno primarno važi za *manjinu* onih koji su u ovom anketnom istraživanju učestvovali; podsetimo da je analiza bazirana na približno petini građanki koji su dali bilo kakav komentar na za to predviđenom pitanju. To delom može ublažiti pesimističnost istraživačke perspektive kada se nalazi koji su ovde izloženi uzmu u obzir. Ipak, manjinsko gledište nikako ne umanjuje značaj nekih vrlo bitnih trendova i fenomena koji su u javnom mnjenju identifikovani. Ako makar i među manjinskim, ali i dalje značajnim brojem građana preovlađuje uverenje da *vox populi* nije *vox dei* već *servorum dei*, ne samo da će anketna istraživanja postati manjkava, već će takva biti i demokratska zajednica građana i građanki koji su lišeni ili sami sebe lišavaju jednog važnog kanala za iskazivanje agensnosti i subjektiviteta, čime sami sebe guraju u ulogu podanika.

LITERATURA

- Anderson, B. A., Silver, B. D., & Abramson, P. R. (1988). The effect of race of the interviewer on race-related attitudes of black respondents in SRC/CPS National Election Studies. *Public Opinion Quarterly*, 52(3), 289–324.
- Birnbaum, M. H. (2004). Methodological and ethical issues in conducting social psychology research via the Internet. In C. Sansone, C. C. Morf, & A. T. Panter (Eds.), *Handbook of methods in social psychology* (pp. 359–382). Thousand Oaks, CA: SAGE.
- Branscombe, N. R., & Wann, D. L. (1994). Collective self-esteem consequences of outgroup derogation when a valued social identity is on trial. *European Journal of Social Psychology*, 24(6), 641–657. DOI: 10.1002/ejsp.2420240603
- Braun, V., & Clarke, V. (2006) Using thematic analysis in psychology. *Qualitative Research in Psychology*, 3, 77–101. DOI: 10.1191/1478088706qp0630a
- Campbell, B. (1981). Race-of-interviewer effects among southern adolescents. *Public Opinion Quarterly*, 45, 231–244. DOI: 10.1086/268654
- de Leeuw, E., Hox, J., & Dillman, D. (Eds.) (2008). *International handbook of survey methodology*. New York: Lawrence Erlbaum.
- Ellemers, N., Spears, R., & Doosje, B. (2002). Self and social identity. *Annual Review of Psychology*, 53, 161–186. DOI: 10.1146/annurev.psych.53.100901.135228
- Fiket, I., Pavlović, Z., & Pudar Draško, G. (2017). *Političke orijentacije građana Srbije: kartografija nemoći*. Beograd: Friedrich Ebert Stiftung.
- Flores-Macias, F., & Lawson, C. (2008). Effects of interviewer gender on survey responses: Findings from a household survey in Mexico. *International Journal of Public Opinion Research*, 20(1), 100–110. DOI: 10.1093/ijpor/edn007
- Nadler, A., Harpaz-Gorodeisky, G., & Ben-David, Y. (2009). Defensive helping: Threat to group identity, ingroup identification, status stability, and common group identity as determinants of intergroup help-giving. *Journal of personality and social psychology*, 97(5), 823–834. DOI: 10.1037/a0015968
- Nestle, M. (2018). *Unsavory truth: How food companies skew the science of what we eat*. New York: Basic Books.
- Norenzayan, A. & Schwarz, N. (1999). Telling what they want to know: participants tailor causal attributions to researchers' interests. *European Journal of Social Psychology*, 29(8), 1011–1020. DOI: 10.1002/(SICI)1099-0992(199912)29:8<1011::AID-EJSP974>3.0.CO;2-A
- Pantić, D., & Pavlović, Z. (2007). *Javno mnjenje – koncept i komparativna istraživanja*. Beograd: Friedrich Ebert Stifutng i Institut društvenih nauka.
- Paulhus, D. L. (1991). Measurement and control of response bias. In J. P. Robinson, P. R. Shaver, & L. S. Wrightsman (Eds.), *Measures of personality and social psychology attitudes* (pp. 17–59). San Diego, CA: Academic Press.
- Popadić, D., Pavlović, Z., & Žeželj, I. (2018). *Alatke istraživača: metodi i tehnike istraživanja u društvenim naukama*. Beograd: Clío i Institut za psihologiju.
- Reips, U. D. (2002). Standards for Internet-based experimenting. *Experimental Psychology*, 49, 243–256. DOI: 10.1026/1618-3169.49.4.243
- Rosenthal, R., & Jacobson, L. (1968). *Pygmalion in the classroom: Teacher expectation and pupils' intellectual development*. New York: Holt, Rinehart and Winston.
- Scheepers, D., & Ellemers, N. (2005). When the pressure is up: The assessment of social identity threat in low and high-status groups. *Journal of Experimental Social Psychology*, 41(2), 192–200. DOI: 10.1016/j.jesp.2004.06.002

- Spasić, I. (2013). *Kultura na delu*. Beograd: Fabrika knjiga.
- Steele, C. M., Spencer, S. J., & Aronson, J. (2002). Contending with group image: The psychology of stereotype and social identity threat. *Advances in Experimental Social Psychology*, 34, 379–440. DOI:10.1016/S0065-2601(02)80009-0
- Tajfel, H., & Turner, J. C. (1979). An integrative theory of intergroup conflict. *The social psychology of intergroup relations*, 33, 47–56.
- Tourangeau, R., & Yan, T. (2007). Sensitive questions in surveys. *Psychological Bulletin*, 133, 859–883. DOI: 10.1037/0033-2909.133.5.859
- Walton, G. M., & Cohen, G. L. (2007). A question of belonging: race, social fit, and achievement. *Journal of personality and social psychology*, 92(1), 82–96. DOI: 10.1037/0022-3514.92.1.82

Zoran Pavlović

**“CUSTOM MADE” ? PUBLIC OPINION ON THE PUBLIC
OPINION SURVEY IN THE CONTEXT OF PRO-RUSSIAN
AND PRO-WESTERN ATTITUDES**

Abstract:

The paper tests the assumption that the respondents' specific conceptualization of a survey, evident in the comments on the survey itself, is related to the differences in their attitudes and relevant orientations expressed in the survey. The empirical basis of the paper is the *Perceptions of the EU and Russia among the Serbian public (JMS 2018)* survey, conducted online. The survey covered a wide range of topics, with the focus on Serbia's relations with Russia and the European Union. Comments on the survey that the respondents provided were analyzed by a combination of qualitative and quantitative content analysis. The analysis has shown that a minority of respondents gave a comment (17%), as well as that negative

comments were dominant. They included general objections, objections to the methodological procedures and questionnaire content (ambiguous questions, long questionnaire etc.), but also negative reactions that indicate specific conceptualizations of the survey: the survey was perceived as a *pro-systemic* activity, i.e. in favor of the ruling elite, as an *ideologically driven* practice, and an *instrument of citizens' misuse*. Negative comments were more likely to be given by the respondents who had more intense (pro-Russian or pro-Western) attitudes. The findings indicate that the perception of the survey can be a systematic source of variability in the respondents' responses, but also an important indicator of the citizens' attitudes towards significant aspects of the state and society. The methodological implications of the obtained findings pertaining to conducting surveys online are also discussed.

Keywords: survey, internet research, ideology, attitudes, content analysis

MARKO MANDIĆ

Istraživač pripravnik

Institut društvenih nauka, Beograd

Spoljnopolitički prioriteti Republike Srbije – (Ne)održivo balansiranje?¹

Apstrakt

U ovom radu autor analizira spoljnopolitičke prioritete Republike Srbije sa posebnim osvrtom na proces evrointegracija i bliske odnose sa Ruskom Federacijom oličene u strateškom partnerstvu između dve zemlje potpisanom 2013. godine. Autor u tekstu prikazuje spoljnopolitičko pozicioniranje Srbije od faze međunarodne izolacije (1992–2000) preko faze reintegracije i spoljnopolitičkog opredeljenja za evropski put države (2000–2008) do aktuelne faze koja predstavlja fokus istraživanja. Fokus istraživanja jeste deskripcija odnosa Republike Srbije sa Evropskom unijom i Ruskom Federacijom sa kritičkim osvrtom na to da li je politika balansiranja između ova dva aktera poznatija kao politika „sedenja na dve stolice“ održiva. Republika Srbija je status kandidata za članstvo u EU dobila 2012. godine da bi pregovore o pristupanju započela 2014. godine. Paralelno sa početkom pregovora o pristupanju Republike Srbije EU dolazi do izbijanja Ukrajinske krize i aneksije Krima, što dovodi do zahlađenja odnosa na relaciji EU – Rusija i uvođenja sankcija Ruskoj Federaciji od strane EU. Bez obzira na zvaničnu opredeljenost Republike Srbije za evrointegracije, nedostatak koherentne i zvanično proklamovane spoljnopolitičke strategije, nerešen status Kosova, sporost unutrašnjih reformi, zastoj EU u politici proširenja uticali su na spoljnopolitičko pozicioniranje Republike Srbije ka sve intezivnijoj saradnji sa Ruskom Federacijom. Takva saradnja najvidljivija je u oblastima energetike, trgovine, vojne saradnje i oko statusa Kosova. Međutim, upravo ove oblasti mogu biti kamen spoticanja ako Republika Srbija nastoji da ostvari spoljnopolitički cilj punopravnog članstva u EU. Takođe, rad analizira i stavove građana prema odnosu Srbije sa EU i Rusijom.

Ključne reči: spoljna politika, Srbija, Evropska unija, Rusija, stavovi građana.

Uvod

Od raspada Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije (SFRJ) Srbija je u različitim državnim tvorevinama (Savezna Republika Jugoslavija, Državna zajednica Srbije i Crne Gore, Republika Srbija) vodila spoljnu politiku sa nejasnim i neusklađenim prioritetima, menjanim u skladu sa nacionalnim interesima, unutrašnjim potrebama i međunarodnim okolnostima (Bazić i dr., 2019: 50). Nakon petooktobarskih promena 2000. godine i okončanja perioda provedenog u međunarodnoj izolaciji tokom devedesetih godina XX veka, saradnja sa drugim državama i pronalaženje novih saveznika i partnera postali su jedan od prioriteta novih vladajućih struktura (Đukanović & Živojinović, 2011: 299). Članstvo Srbije u EU bila je tačka oko koje je postojao konsenzus svih vlasti nakon 2000. godine. Međutim, unutrašnji problemi i okolnosti, pre svega jednostrano proglašena nezavisnost Kosova 2008. godine, kao i kriza EU i „zamor od proširenja“,

---

¹ Rad je napisan u okviru Programa istraživanja Instituta društvenih nauka za 2021. godinu koji podržava Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja.

naterali su Srbiju da razvija odnose i sa drugim partnerima (Đukanović & Živojinović, 2011; O'Brennan, 2014). Tu se pre svega misli na odnose Srbije sa Rusijom. U vrlo teškoj spoljnopolitičkoj situaciji u kojoj se istovremeno sa procesom evrointegracija vodi borba za očuvanje teritorijalnog integriteta Republike Srbije, zvanični Beograd nastoji da gradi dobre odnose i sa Briselom i sa Moskvom. Postavlja se pitanje koliko je balansiranje između ova dva aktera međunarodnih odnosa održivo i koliko dugo će Srbija biti u mogućnosti da sprovedi politiku „sedenja na dve stolice“?

Rad je podeljen na četiri dela. U prvom odeljku daje se opšti pregled i geneza spoljnopolitičkih prioriteta Srbije kroz tri faze. Prva faza (1992–2000) obeležena je međunarodnom izolacijom Savezne Republike Jugoslavije. Druga faza (2000–2008) postavila je temelje za novu spoljnu politiku i reintegraciju u međunarodnu zajednicu i aktuelna treća faza (2008–?) koju obeležavaju „četiri stuba spoljne politike“ i balansiranje između evrointegracija i dobrih odnosa sa Rusijom. Drugi deo rada opisuje detalje saradnje Srbije sa Rusijom, stavljajući akcenat na odnose u oblasti energetike, ekonomije, odbrane i saradnje oko rešavanja statusa Kosova. Treći deo rada analizira kako saradnja Srbije sa Rusijom u pomenutim oblastima utiče na proces pristupanja Srbije EU. U četvrtom delu rada autor se osvrće na podatke iz istraživanja *Predstave o EU i Rusiji u javnosti Srbije (Javno mnjenje Srbije 2018 – JMS 2018)*, u čijem je središtu pitanje kako građani gledaju na politiku „sedenja na dve stolice“ Republike Srbije.

Faze spoljne politike Srbije

Prva faza (1992–2000) – Međunarodna izolacija Savezne Republike Jugoslavije

Nakon raspada SFRJ Srbija je zajedno sa Crnom Gorom činila Saveznu Republiku Jugoslaviju. Period obeležen ratovima na ovim prostorima rezultirao je izolovanosti i sankcijama od strane međunarodne zajednice. Spoljna politika Srbije u takvim okolnostima bila je najviše usmerena prema zaštiti srpske manjine u ostalim zemljama koje su nastale raspadom bivše Jugoslavije (Mladenov, 2014: 149). SRJ u ovom periodu nije bila članica Organizacije ujedinjenih nacija (OUN). Rešavanje srpskog nacionalnog pitanja u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini predstavljalo je glavnu političku preokupaciju državnih struktura na saveznom i republičkom nivou, dok je koherentnija spoljnopolitička strategija izostala. Ozbiljnije nastojanje da se zemlja poput velike većine država Centralne i Istočne Evrope uključi u evropske i evroatlantske strukture nije postojalo (Đukanović, 2015: 116). Vazдушna intervencija NATO saveza 1999. godine na području SRJ u kontekstu kosovske krize osnažila je skeptičnost javnog mnjenja prema evroatlantskim integracijama i članstvu u EU i NATO. Zaokret u spoljnoj politici zvaničnog Beograda dogodio se nakon političkih promena 5. oktobra 2000. godine i odlaska Slobodana Miloševića sa mesta predsednika SRJ kao *de facto* najmoćnije političke figure srpske političke scene.

Druga faza (2000–2008) – Nova spoljna politika

Promena vlasti nakon petooktobarskih promena 2000. godine označila je preokret u spoljnoj politici i to kroz postepenu reintegraciju u međunarodne tokove kao i stremljenje ka članstvu u Evropskoj uniji i NATO savezu (Đukanović & Lađevac, 2009). Na vlast je došla koalicija okupljena u Demokratskoj opoziciji Srbije – DOS, sačinjena od velikog broja stranaka koje

međusobno nisu bile ideološki usklađene. Za razliku od prethodnog perioda tokom kojeg nije postojao konkretan cilj i plan sprovođenja spoljne politike, u ovom periodu plan je bio usmeren ka članstvu u evropskim političkim i vojnobezbednosnim strukturama. Neposredno nakon promene vlasti, SRJ je reintegrirana u brojne međunarodne organizacije. Tako već u novembru 2000. godine postaje punopравни član OUN i velikog broja njenih specijalizovanih agencija. Krajem iste godine postaje i članica Organizacije za evropsku bezbednost i saradnju – OEBS.

Spoljnopolitičke prioritete u ovom periodu najcelishodnije je odrediti na osnovu sadržaja zvaničnog ekspozea Gorana Svilanovića, tadašnjeg saveznog ministra za inostrane poslove, iz oktobra 2001. godine. U ovom dokumentu naglašeno je da država ne sme da ponovi grešku i da zanemari velike promene u međunarodnom sistemu koje su nastale nakon pada Berlinskog zida, te da shodno tome treba da formuliše svoju spoljnu politiku. Novoformulisani spoljnopolitički put trebalo je da kao svoj glavni cilj promovise punopravno članstvo u Evropskoj uniji i NATO, uz podsticanje regionalne saradnje i politiku pomirenja sa neposrednim susedima, ali i dobrih odnosa sa Sjedinjenim Američkim Državama i Ruskom Federacijom (Svilanović, 2011: 278–303).

Proklamovane ciljeve nije bilo lako ostvariti, pogotovo u situaciji kada u okviru vladajuće koalicije ne postoji jasna ideja na koji način ostvariti te ciljeve. Dve politički najjače stranke u okviru DOS – Demokratska stranka (DS) na čelu sa Zoranom Đinđićem i Demokratska stranka Srbije (DSS) predvođena Vojislavom Koštunicom – nisu bile saglasne o mnogim pitanjima, između ostalog i o pitanju saradnje sa Haškim tribunalom i članstvu u NATO savezu, koji zbog svog delovanja tokom rata na Kosovu nije uživao popularnost među većinskim delom stanovništva (Mladenov, 2014: 154–155). Nakon formiranja nove vlade početkom 2004. godine na čelu sa novim premijerom Vojislavom Koštunicom iz DSS, „atlantska dimenzija“ srpske spoljne politike počinje da slabi. Bez obzira na pomeranje prioriteta sa integracija u evropske političke i vojnobezbednosne strukture prema rešavanju kosovskog pitanja usvojena su dva dokumenta koja potvrđuju evropsku orijentaciju države – Rezolucija o pridruživanju Evropskoj uniji (2004) i Nacionalna strategija Srbije za pristupanje Srbije i Crne Gore Evropskoj uniji (2005). Međutim, bez obzira na jasno istaknut stav da Srbija ne želi članstvo u NATO, to nije značilo i prekid svih oblika odnosa sa Savezom. Tako 2006. godine Srbija postaje deo NATO programa Partnerstvo za mir. Napuštanje ambicije članstva u vojnim savezima na određen način potvrđeno je usvajanjem Rezolucije Narodne skupštine Republike Srbije „O zaštiti suvereniteta, teritorijalnog integriteta i međunarodnog poretka“ u kojoj stoji da Narodna skupština donosi odluku o proglašenju vojne neutralnosti u odnosu na postojeće vojne saveze do raspisivanja eventualnog referenduma o tom pitanju. Skeptičnost prema nastavku evrointegracija postala je najizraženija nakon jednostrano proglašene nezavisnosti Kosova sredinom februara 2008. godine. Razlog za takav stav jeste priznanje kosovske nezavisnosti od većine država članica EU. Uprkos tome, u ovom periodu načinjen je do tada najznačajniji korak u evrointegracijama Srbije, a to je potpisivanje Sporazuma o stabilizaciji i pridruživanju i Prelazni trgovinski sporazum (Đukanović & Lađevac, 2009: 349).

Period od petooktobarskih promena 2000. godine do parlamentarnih izbora 2008. godine obeležen je nizom velikih unutardržavnih problema kao što su ubistvo premijera Zorana Đinđića 2003. godine, definitivni kraj procesa disolucije bivše Jugoslavije (SRJ prelazi zvanično u Državnu zajednicu Srbije i Crne Gore 2003. godine, koja je opstala do referenduma u maju 2006. godine na kom su se građani Crne Gore opredelili za izlazak iz iste) i već pomenuta jednostrano proglašena nezavisnost Kosova februara 2008. godine. Iste godine na parlamentarnim izborima pobedu odnosi koalicija „Za evropsku Srbiju“ predvođena Demokratskom strankom i njenim

liderom, ujedno i predsednikom Republike Srbije Borisom Tadićem. Sva ova dešavanja zasigurno su uticala na otežano spoljnopolitičko pozicioniranje Srbije u prvim godinama novog milenijuma.

Treća faza (2008–?) – Evrointegracije ili balansiranje

Dvostruka izborna pobeda Demokratske stranke 2008. godine, na predsedničkim i na parlamentarnim izborima, profilisala je stranku i njenog lidera i predsednika države Borisa Tadića u politički najmoćniju figuru u Srbiji koja se zalagala za nastavak evrointegracija, pomirenje sa susedima, ali i nastavak politike neučlanjenja u vojne saveze (Mladenov, 2014: 156–157). Nakon formiranja nove vlade članstvo u Evropskoj uniji potvrđeno je kao glavni strateški cilj zemlje, kojem su podređene sve aktivnosti na spoljašnjem i unutrašnjem planu. Stoga je ubrzo Vlada Republike Srbije usvojila Nacionalni program za integraciju Republike Srbije u Evropsku Uniju, u cilju preciziranja okvira za usklađivanje domaćeg zakonodavstva sa *acquis communautaire* (Đukanović & Lađevac, 2009: 349).

U svetlu gorućeg problema srpske politike – rešavanja pitanja statusa Kosova – rukovodstvo Srbije nastojalo je da obezbedi dobre odnose sa svim velikim silama. U tom svetlu predsednik Republike Boris Tadić početkom 2009. godine izjavio je da su spoljnopolitički prioriteti zemlje: odbrana Kosova, evropske integracije i regionalna saradnja. U svetlu takvih prioriteta koji su često označavani kao „i EU i Kosovo“ predsednik Tadić je istakao da spoljna politika Srbije mora biti utemeljena na što boljim odnosima sa EU, SAD, Rusijom i Kinom, koje je označio kao „četiri stuba srpske spoljne politike“ (RTS, 2009). U nedostatku spoljnopolitičke strategije ove izjave su uzete kao najkarakterističniji primer spoljnopolitičke doktrine Republike Srbije. Tadašnji ministar spoljnih poslova Vuk Jeremić isticao je i neophodnost održavanja dobrih odnosa sa nesvrstanim zemljama (Mondo, 2009). Ovakva formulacija spoljne politike i njenih prioriteta ukazuje da je ona prilagođena situaciji u kojoj se zemlja zatekla i da hijerarhizacija spoljnopolitičkih prioriteta počiva na *ad hoc* bazi (Lišanin, 2012: 206–207).

Srbija je pred kraj sam kraj vladavine Demokratske stranke i predsednikovanja Borisa Tadića postala zvanični kandidat za članstvo u EU, marta 2012. godine, što predstavlja do tada ključni korak države na njenom putu ka evrointegracijama. Nakon istovremeno održanih parlamentarnih i predsedničkih izbora, iste godine na vlast dolazi Srpska napredna stranka predvođena novim predsednikom Republike Srbije Tomislavom Nikolićem i Aleksandrom Vučićem. Ova promena vlasti nije rezultirala promenom spoljnopolitičkog kursa, već je održala kontinuitet prethodnih vladajućih struktura. Isti problemi su nasleđeni, ali evrointegracije nisu dovedene u pitanje i konstatovano je da je članstvo u EU cilj koji se mora ostvariti (RTS, 2012). Intezivan dijalog Beograda sa Prištinom i potpisivanje Briselskog sporazuma u cilju rešavanja kosovskog problema potvrdilo je ovakve najave, da bi 2014. godine Srbija zvanično započela pregovarački proces sa Briselom o pristupanju EU.

Međutim, Srbija očigledno zaostaje u usklađivanju svoje spoljne politike sa Zajedničkom spoljnom i bezbednosnom politikom EU. Najevidentniji primer predstavlja odluka Srbije da ne uvede sankcije Ruskoj Federaciji 2014. godine povodom njene uloge u Ukrajinskoj krizi kao što su uradile sve države članice EU. Ovakvi postupci nikad nisu nailazili na oštrije protivljenje EU, ali mnogi smatraju da ovo ostaje otvoreno pitanje i da je pitanje vremena kada će se ozbiljnije pokrenuti (Novaković, 2012; Đukanović, 2014). Odnosi sa Rusijom, oličeni u strateškom partnerstvu potpisanom 2013. godine, sve više dobijaju na značaju, paralelno sa procesom evrointegracija.

Srbija vodi politiku „sedenja na dve stolice“ jer smatra da od Rusije može da dobije ono što od EU ne može. U prilog tome svedoči pomenuto strateško partnerstvo, ekonomska, energetska, vojna saradnja, ali i istorijsko nasleđe i veliki stepen uvažavanja koje srpsko stanovništvo ima prema Rusiji. Detalji saradnje Srbije i Rusije u ovim oblastima biće tema narednog poglavlja i kako ti odnosi utiču na budućnost evrointegracija Republike Srbije.

Saradnja Srbije i Rusije

Deklaracija o strateškom partnerstvu Srbije i Ruske Federacije potpisana je 2013. godine. Ideja ovog sporazuma datira iz vremena vladavine Demokratske stranke i nastala je u svetlu spoljnopolitičke doktrine „četiri stuba“ koju je proklamovao tadašnji predsednik Boris Tadić. Osim saradnje u oblasti energetike, podrška Rusije očuvanju teritorijalnog integriteta Republike Srbije u kontekstu kosovskog pitanja ključni je uzrok za ozvaničenje partnerstva dveju država. Deklaraciju su u Sočiju potpisali predsednici Srbije i Rusije, Tomislav Nikolić i Vladimir Putin. „Srbija je formalizovala svoje vekovno prijateljstvo i bratstvo sa Ruskom Federacijom. Naši odnosi su sve bolji i idu veoma dobrom uzlaznom linijom. Srbija je izuzetno zadovoljna odnosom Ruske Federacije prema Srbiji. Uvek može bolje, ali Srbija je zahvalna Ruskoj Federaciji zato što je u našem problemu na Kosovu i Metohiji na pravoj strani, na strani međunarodnog prava“, izjavio je prilikom potpisivanja predsednik Nikolić (Mihajlović, 2013).

Srbija je energetske odnose sa Rusijom intezivirala još 2008. godine, paralelno sa borbom za rešavanje statusa Kosova. Predsednici Srbije i Rusije, Boris Tadić i Dmitrij Medvedev, iste godine potpisali su energetske sporazum koji se sastoji iz tri dela: prodaje kontrolnog paketa akcija Naftne industrije Srbije ruskoj kompaniji Gazpromnjeft, izgradnje gasovoda Južni tok i skladišta gasa u Banatskom dvoru (RTS, 2008). Mnogi smatraju da je Srbija prodala NIS po nepovoljnoj ceni i da je kupac dobio najmanju moguću rentu za eksploataciju nafte i gasa na teritoriji Srbije kao protivuslugu za Kosovo i za planiranu gradnju Južnog toka (Đukić & Varga, 2017: 12). Srbija je polagala velike nade u projekat izgradnje gasovoda Južni tok koji je trebao da obezbedi dugoročnu stabilnost snabdevanja gasom i koji bi od Srbije napravio energetske čvorište na Balkanu, pozicionirajući je tako kao važnog igrača na mapi evropske energetske politike i bezbednosti. Međutim, Srbija je ostala žrtva politike velikih sila jer su se SAD i EU oštro usprotivile, smatrajući da Rusija na teritoriju EU ne može biti jedini većinski vlasnik gasovoda u skladu sa odredbama „Trećeg energetskeg paketa“ (Đukić & Varga, 2017: 12–13). Nakon 2019. godine i isteka ugovora Rusije i Ukrajine oko snabdevanja gasom Evrope, Srbija se našla u nezavidnom položaju. Ipak, razgovor predsednika Srbije Aleksandra Vučića sa ruskim predsednikom Vladimirom Putinom krajem iste godine završen je obećanjem da će Rusija Srbiji obezbediti dovoljne količine gasa (Večernje novosti, 2019).

Trgovinski odnosi Srbije i Rusije su takođe predmet pažnje. Srbija je sa Rusijom potpisala Sporazum o slobodnoj trgovini još 1999. godine. Taj sporazum se smatra privilegovanim zbog toga što su ga sa Rusijom imale samo bivše sovjetske republike (Đukić & Varga, 2017: 10). Srbija i Rusija su 2011. godine potpisale protokol o proširenju Sporazuma o slobodnoj trgovini. Tako je Srbija završila ne samo proces usklađivanja trgovine sa Rusijom, već i sa Belorusijom i Kazahstanom, dobivši tako zonu slobodne trgovine sa Evroazijskom ekonomskom unijom (EAEU) (Đukić, 2012; Đukić & Varga, 2017). Međutim, Srbija u trgovinskim odnosima sa Rusijom beleži deficit. Kako je već spomenuto, Srbija je energetske zavisna od Rusije, te shodno tome u uvozu

dominiraju nafta i gas. Srbija u Rusiju najviše izvozi sveže voće što najviše govori o konkurentnosti srpske industrije na velikom i jakom tržištu kao što je Ruska Federacija (Gočanin, 2019). Srbija je krajem 2019. godine potpisala još jedan Sporazum o slobodnoj trgovini sa EAEU čime je zonu slobodne trgovine proširila i na teritorije Jermenije i Kirgistana (Isto). Srbija novopotpisanim sporazumom dobija bescarinski tretman na dodatni set proizvoda koji obuhvataju sir, alkohol i cigarete. Ipak, i najnovija istraživanja pokazuju da je spoljnotrgovinska razmena Srbije sa EAEU sedmostruko manja u odnosu na razmenu sa EU. Prema podacima za 2018. godinu, spoljnotrgovinska razmena Srbije sa EAEU predstavlja samo 7,5% ukupne razmene, dok isti podaci ukazuju da je razmena sa zemljama EU 63,2% (Ćosić, 2019).

Posebno interesantan aspekt odnosa između dve zemlje predstavlja saradnja u okviru odbrane i vojne industrije. Ministri odbrane dveju zemalja, Nebojša Rodić i Sergej Šojgu potpisali su Sporazum o saradnji u oblasti odbrane (RTS, 2013). Od tada posete između srpskih i ruskih ministara i zvaničnika iz vojne oblasti postali su redovniji. U skladu sa pomenutim sporazumom počeli su da planiraju zajedničke vojne vežbe, a prva je održana pod nazivom „Srem 2014“. Vežbe su nastavljene i 2015. godine ovog puta pod nazivom „Slovenko bratstvo“. Posebnu pažnju javnosti izazvala je zajednička vojna vežba „Slovenski štit 2019“. Poslednjih godina dolazi i do pojačane saradnje u oblasti vojno-tehničke saradnje, pogotovo u nabavci naoružanja. Prvi korak bila je kupovina dva transportna helikoptera Mi-17 2016. godine. Naredne godine u Srbiju je stigla isporuka šest aviona Mig-29. Srbiji je takođe isporučeno trideset oklopnih izviđačkih automobila BRDM – 2MS i trideset tenkova T-72S (Janićević, 2020). Takođe, Srbija je dogovorila nabavku raketnih sistema za protivvazдушnu odbranu „pancir S1“ čija je isporuka započeta u februaru 2020. godine (Milutinović, 2020). Poseban segment vojnih odnosa sa Ruskom Federacijom predstavlja saradnja sa Organizacijom Ugovora o kolektivnoj bezbednosti (ODKB) koja vojno objedinjuje Rusiju i nekoliko bivših članica Sovjetskog Saveza (Jermenija, Belorusija, Kazahstan, Kirgistan, Tadžikistan) u kojoj Srbija od 2013. godine ima status zemlje posmatrača. U Srbiji od 2012. godine radi i Srpsko–ruski humanitarni centar za upravljanje u kriznim situacijama u Nišu koji je namenjen za brzo reagovanje u slučaju zemljotresa, požara i poplava (Anadolu Ajasi, 2012).

Mogući problemi na evropskom putu

U stručnoj javnosti preovladavaju različita mišljenja kako bliski odnosi Srbije sa Ruskom Federacijom mogu uticati na budućnost Srbije. Neki smatraju da Srbija pragmatično vodi svoju spoljnu politiku i da u neizvesnom procesu pristupanja EU koristi mogućnost za saradnju sa Rusijom. Međutim, ta saradnja može eventualno da bude prepreka da Srbija postane član „evropske porodice“. Oblasti saradnje apostrofirane u prethodnom odeljku važne su i u kontekstu pregovaračkih poglavlja koje Srbija treba da ispuni kako bi postala član EU. To su oblasti energetike, ekonomije, odbrane, spoljne politike i pitanje konačnog rešenja statusa Kosova.

Pregovaračko poglavlje 21 obuhvata transportne mreže, među koje spadaju i gasovodi. Kao što je već rečeno, Evropska komisija je bila ta koja je donela odluku za stopiranje radova na izgradnji Južnog toka. Evropska komisija je tom prilikom istakla da izgradnja gasovoda Južni tok nije u skladu sa Trećim energetske paketom i sa evropskim pravilima o konkurenciji, unutrašnjem tržištu i javnim nabavkama (Đukić & Varga, 2017: 20; RTS, 2014).

Poglavlje 30 odnosi se na zajedničku ekonomsku politiku. Tu je stvar prilično jasna. Srbija bi u slučaju pristupanja EU bila u obavezi da raskine sve trgovinske i ekonomske

sporazume sa trećim državama, među kojima je i aktuelni sa Rusijom i EAEU, ali i sa ostalim zemljama koje nisu članice EU. Ministar trgovine, telekomunikacija i turizma Rasim Ljajić je ove godine to i potvrdio. „Svi ti sporazumi važiće do trenutka kada Srbija postane punopravna članica EU. Kada postanemo punopravna članica, ti sporazumi prestaju da važe i za nas onda važe trgovinski režimi koje ima EU sa trećim zemljama. To je važno i za druge zemlje, to će važiti i za Srbiju i za svaku novu članicu EU“, izjavio je Ljajić (B92, 2019a).

Poglavlje 31 odnosi se na Zajedničku spoljnu i bezbednosnu politiku EU (ZSBP). Kao takva, ZSBP predstavlja „minimalni zajednički imenilac“ država članica EU u okviru koje donose instrumente poput odluka, zaključaka, akcija koje preduzima, pozicija koje zauzima i procedura za implementaciju akcija i pozicija. Izdvajaju se još izjave i deklaracije od evropskih zvaničnika, kao i demarši, politički dijalozi i sankcije (Stanković, 2017: 303–305). Upravo poslednji element predstavlja restriktivne mere koje je EU donela i usmerila protiv Rusije zbog njenog učešća u Ukrajinskoj krizi i aneksiji Krima. Srbija je odmah zauzela čvrst stav da, iako se nalazi na evropskom putu, nikada neće uvesti sankcije Rusiji. „Prijateljstvo Srbije i Rusije je tradicionalno. Sada su naši odnosi na nivou strateške saradnje. Zato Srbija nikada nije imala i nikada neće nametnuti sankcije ili druge restriktivne mere Rusiji, uprkos pritisku na Srbiju“, rekao je Dačić (Blic, 2019). Osim tradicionalnog prijateljstva i strateškog partnerstva, Srbija svakako ima interes u izvozu pomenutih poljoprivrednih proizvoda u Rusiju. Takođe, Srbija je u velikoj meri zavisna od ruskih energenata, pre svega nafte i gasa (Đukić & Varga, 2017: 16).

Još jedan potencijalni problem na relaciji EU – Srbija može da bude vojna saradnja potonje sa Rusijom. Rečeno je da je Republika Srbija 2007. godine donela rezoluciju u Narodnoj skupštini u kojoj se proglašava vojna neutralnost. Problem ovakve proklamacije leži u tome što su skupštinske rezolucije pravno neobavezujuće, a ovakva odredba ne postoji ni u ustavu (Teokarević, 2016). Iako je opredeljenost Srbije za vojnu neutralnost sadržana isključivo u izvorima tzv. „mekog prava“, politika neučlanjenja u vojne saveze pokazala se kao istrajna. U prethodnom poglavlju opisana je saradnja Srbije sa Rusijom i ODKB u oblasti odbrane, ali Srbija razvijenu saradnju u istoj oblasti ima i sa Severnoatlantskim savezom. Spomenut je sporazum o pristupanju NATO programu Partnerstvo za mir 2006. godine, a Srbija je 2014. godine usvojila Individualni akcioni plan partnerstva (IPAP), što predstavlja najrazvijeniji oblik saradnje sa NATO koji ne podrazumeva članstvo u savezu. Zvaničnici alijanse tvrde da NATO poštuje vojnu neutralnost Srbije, kao i apsolutno pravo svake suverene države da bira svoje partnere. U kontekstu saradnje sa Rusijom i spomenutom nabavkom naoružanja, zvaničnici smatraju da je to suvereno pravo Srbije i da svakako ne bi sarađivali sa njom da smatraju da bilo koja aktivnost koju preduzima predstavlja bezbednosni problem (Janićević, 2019). Pored spomenutih vojnih vežbi sa Rusijom, Srbija je tokom 2019. godine održala znatno više vojnih vežbi sa zemljama članicama NATO saveza, trinaest naspram četiri (Danas, 2019). Od potpisivanja Partnerstva za mir Srbija je sa NATO-m održala sveukupno više od 150 vojnih vežbi (Popović, 2018). Posebno interesantan aspekt saradnje Srbije i Rusije koji je zaintrigirao široku javnost predstavlja delovanje pomenutog Srpsko-ruskog humanitarnog centra. EU je naglasila da delovanje centra treba da bude komplementarno sa Civilnim mehanizmom EU za upravljanje katastrofama koje je Srbija potpisala 2015. godine (Zorić, 2016). Često se kroz javnost provlačila ideja da pripadnici centra treba da uživaju diplomatski status kao što ga imaju i pripadnici NATO misija na srpskoj teritoriji. Ministar spoljnih poslova Ruske Federacije Sergej Lavrov povodom aktivnosti centra u Nišu izjavio je da „ako neko vidi u tome neke anti-NATO tendencije, onda oni ne žele zapravo nikakvu saradnju Srbije i Rusije“ (Martinović, 2016). U ovom kontekstu vodi se polemika u javnosti da li bi davanje diplomatskog

statusa i samim tim izjednačavanje sa pripadnicima NATO trupa bilo korak bliže stvaranju prve vojne baze Rusije na Balkanu (Glavonjić, 2016).

Poglavlje 35 u pregovaračkom procesu sa EU obuhvata one probleme koje država kandidat mora da ispuni, a nisu obuhvaćeni prethodnim poglavljima. U slučaju Srbije to predstavlja rešavanje statusa Kosova i politički dijalog između Beograda i Prištine. Od početka pregovora Srbije o članstvu u EU neprestano provejava tvrdnja da će Srbija morati da prizna nezavisnost Kosova kako bi postala član evropske porodice. Takve izjave dolaze i od domaćih i od stranih zvaničnika (B92, 2019b; Vesti online, 2020). Međutim, Rusija po ovom pitanju predstavlja glavnog saveznika Srbije u borbi za očuvanje njenih nacionalnih interesa vezanih za Kosovo. Šef diplomatije EU Žozef Borel izjavio je da „ako Kina, Indija i Rusija ne priznaju Kosovo, Kosovo neće biti država“ (Nova srpska politička misao, 2019). U tom kontekstu od izuzetne važnosti predstavlja činjenica da je Rusija stalni član Saveta bezbednosti UN i da samim tim kao veto igrač može da spreči prijem Kosova kao članice u tu organizaciju. Rusija podršku Srbiji pruža i diplomatski kroz širi multilateralni forum u različitim međunarodnim organizacijama i bila je jedan od vodećih protivnika prijema Kosova u UNESCO i Interpol.

Kako građani Srbije gledaju na politiku: „I EU i Rusija“?

Na osnovu istraživanja *Predstave o EU i Rusiji u javnosti Srbije (Javno mnjenje Srbije 2018 – JMS 2018)* koje je sproveo Centar za politikološka istraživanja i javno mnjenje Instituta društvenih nauka u Beogradu možemo doći do određenih zaključaka kako građani percipiraju spoljnu politiku Srbije u kontekstu odnosa sa EU i Rusijom. Na osnovu podataka može se videti da građani imaju generalnu predstavu koje su spoljnopolitičke pozicije Srbije prema EU i Rusiji i da njihovi stavovi u dobroj meri korespondiraju sa kreiranjem spoljne politike Srbije i njenim pozicioniranjem u međunarodnim tokovima. Prema rezultatima istraživanja, može se zaključiti da među građanima postoji svest da spoljna politika Srbija nije jednosmerna. U 40,7% slučajeva ispitanici su smatrali da je glavni spoljnopolitički pravac Republike Srbije više usmeren prema EU, dok 38,9% procenata smatra da je pravac podjednako okrenut prema EU i Rusiji. Manji broj ispitanika, 15% njih, smatra da je Srbija više okrenuta prema Rusiji. Ovakvi podaci ukazuju da građani poznaju glavne obrise spoljnopolitičkih prioriteta Srbije, budući da na hijerarhiji deklarativno primat imaju evrointegracije, ali je Rusija konstantno viđena kao stabilan partner i oslonac u međunarodnom sistemu. Građani Srbije na ispitanom uzorku izražavaju svoju podršku učlanjenju Srbije u EU, iako ta podrška nije ubedljiva. 54,2% ispitanika bi se izjasnilo sa ulazak Srbije u EU kada bi se o tom pitanju u ovom trenutku raspisao referendum. Protiv ulaska izjasnilo se 38,5% dok 7,3% ne bi uzelo učešće na takvom referendumu. Kada bi se referendum održao po pitanju članstva Srbije u NATO savezu, tu su rezultati nedvosmisleni. Na osnovu ispitanog uzorka čak 71,2% građana bi glasalo protiv pristupanja Srbije ovom vojnom savezu.

Tokom ispitivanja građani su mogli da se izjasne na pitanje koji su glavni razlozi naklonjenosti stanovništva prema Rusiji, odnosno EU. Kao razloge naklonjenosti Rusiji ispitanici kao važne razloge navode pravoslavnu tradiciju (81,8%), zajedničko slovensko poreklo (72,2%) i istorijsko savezništvo i prijateljstvo (64,6%). Međutim, ispitanici u velikoj meri smatraju da naklonjenost prema Rusiji u direktnoj vezi sa evrointegracijama. Veliki broj ispitanika smatra da je naklonjenost prema Rusiji, pored prethodno nabrojanih faktora, rezultat nepravednog odnosa koji EU ima

prema Srbiji (79,1%). Sa druge strane, razlozi naklonjenosti EU su manje složeni. Po uzorku oni se mogu grupisati oko jedne grupe faktora. To su mogućnost zapošljavanja i preseljenja u neku od zemalja EU, te se čak 84,5% ispitanika izjasnilo da je ovo presudni uzrok naklonjenosti građana prema EU. Ostali faktori kao pripadnost zajedničkoj evropskoj civilizaciji, demokratske tekovine EU ili prijateljstva sa određenim državama članicama EU nisu ni približno prepoznati kao faktori naklonosti u odnosu na ekonomske razloge.

Celokupnu komplikovanost balansiranja Srbije između EU i Rusije možemo videti u odgovorima na sledeća pitanja:

1) Ako bi članstvo Srbije u EU zahtevalo odustajanje od dobrih odnosa sa Rusijom, da li biste podržali članstvo u EU?

2) Ako bi bolji odnosi sa Rusijom zahtevali odustajanje od članstva u EU, da li biste podržali bolje odnose sa Rusijom?

Na prvo pitanje ispitanici su se većinom od 62,6 % izjasnili da ne bi podržali članstvo Srbije u EU ako bi to zahtevalo odustajanje od dobrih odnosa sa Rusijom. Samo 23,2% izjasnilo se da bi podržalo članstvo u EU pod tim okolnostima. Međutim, ispitanici su većinom od 54,3% istakli da ne bi podržali bolje odnose sa Rusijom ako bi to zahtevalo odustajanje od članstva u EU. 30,7 % ispitanika bi podržalo bolje odnose sa Rusijom po cenu odustajanja od članstva u EU.

Ovi podaci dobijeni putem istraživanja prikazuju da građani sa odobravanjem gledaju na politiku „i EU i Rusija“. Građani prepoznaju prednosti učlanjenja u Evropsku uniju, pre svega materijalni aspekt i mogućnost učešća na velikom tržištu rada u jedinstvenom ekonomskom bloku kao što je EU. Međutim, sami ekonomski podsticaji nisu dovoljno privlačni ako podrazumevaju odricanje od dobrih odnosa sa Rusijom koji su utemeljeni u duboko usađenim identitet-skim kategorijama kao što su pravoslavlje, pripadnost istom slovenskom narodu, istorijska savezništva i zajedničko prijateljstvo. Politika „sedenja na dve stolice“, iako utemeljena na trenutnim nacionalnim interesima Republike Srbije i pragmatizmu vođenja politike u komplikovanim međunarodnim okolnostima ne izaziva protivljenje stanovništva, već sasvim suprotno nailazi na podršku velikog broja građana.

Zaključak

Spoljna politika Srbije je kroz poslednje tri decenije prošla kroz vrlo turbulentan period. Skoro decenijska izolacija tokom devedesetih godina XX veka ostavila je zemlju oslabljenu i nespremnu da se, poput većine zemalja Centralne i Istočne Evrope, odmah reformiše u skladu sa zahtevima EU i postane njen deo. Uprkos proklamovanoj težnji svih vladajućih struktura posle petooktobarskih promena da se priključe EU, sam proces pristupanja i pregovora o članstvu nailazio je na prepreke. Kriza EU sa svim ekonomskim i političkim aspektima odrazila se i na njenu politiku proširenja. Veliki talas proširenja sa početka milenijuma pokazao je da je EU „pojela više nego što može da svari“. To je rezultiralo „zamorom proširenja“ koji se najviše odnosi na zemlje Zapadnog Balkana. Entuzijazam prema proširenju je opao nakon brojnih problema sa kojim se sama EU suočava (izlazak Ujedinjenog Kraljevstva iz iste, porast evroskeptičnih tendencija u državama članicama, migrantska kriza, itd.), te prijem novih članica postaje sekundarno pitanje na listi prioriteta. Nasleđe prošlosti, etnički konflikti i nerešena teritorijalna pitanja predstavljaju izazove koje EU ne želi da primi u sopstveno dvorište. Isto tako, nužnost pragmatičnog vođenja spoljne politike u slučaju Srbije i borba za rešenje konačnog statusa Kosova ostavljaju

Srbiju u neizvesnoj situaciji po pitanju evrointegracija. U tom cilju Srbija se upustila u traženje novih partnera što je rezultiralo jačim vezivanjem sa Rusiju.

Saradnja dve zemlje postala je vidljiva kroz niz oblasti kao što su energetika, ekonomija, odbrana, kao i kroz podršku koju Rusija pruža teritorijalnoj celovitosti Srbije i nepriznavanju nezavisnosti Kosova. Međutim, proces evrointegracija podrazumeva ispunjavanje uslova nametnutih od strane EU u okviru pristupnih pregovaračkih poglavlja. Posebno problematična poglavlja za Srbiju u kontekstu tesnih veza sa Rusijom predstavljaju poglavlja 21, 30, 31 i 35. Srbija je u potpunosti energetski zavisna od Rusije i potpuno vezivanje za Rusiju bez vidljivih alternativa moglo bi da utiče na pregovore u okviru poglavlja 21 koji se odnose na transportne mreže. Situacija oko poglavlja 30 je kristalno jasna i svi ugovori sa Rusijom u toj sferi bi bili van snage kada bi Srbija postala član EU. Politički najosetljiviji problem je eventualna harmonizacija spoljne politike Srbije sa Zajedničkom spoljnom i bezbednosnom politikom EU i pridruživanje sankcijama Rusiji. Iako ne predstavlja formalni uslov, tesna vojna saradnja između Srbije i Rusije mogla bi da bude pogrešno protumačena od velikog broja zemalja EU. Na kraju, Brisel insistira pre svega na normalizaciji odnosa sa Kosovom i deluje da Srbija pre zatvaranja tog pitanja neće osetiti vidljiviji pomak ka članstvu u EU.

Sve ove okolnosti Srbiju stavljaju u nezavidan međunarodni položaj i ovakva situacija predstavlja više pragmatično snalaženje u trenutnim geopolitičkim okolnostima nego što predstavlja čvrsto utemeljenu spoljnopoličku strategiju. Kada bi Srbija ispunila sve pomenute uslove opet ne bi postojala garancija da će Srbija postati član EU usled same krize proširenja i neizvesnosti postavljanja novih uslova za dalji napredak na evropskom putu. Takođe, raskidanje tesnih veza sa Rusijom ne bi imalo uticaj na eventualnu promenu u procesu pristupanja, već bi moglo da izazove ozbiljne potrese na unutrašnjoj političkoj sceni. Javno mnjenje oseća snažnu povezanost sa Rusijom zbog pravoslavne tradicije, zajedničkog slovenskog porekla, istorijskih savezništava i prijateljstva. Građani trenutno nisu spremni da se odreknu dobrih odnosa sa Rusijom, ali isto tako nisu voljni da se odreknu ni evropskog puta Srbije i potencijalnih dobiti koje članstvo u EU nosi sa sobom. S obzirom na međunarodne i unutrašnje okolnosti, Srbija se nalazi na svojevrsnom testu spoljnopoličkog delovanja. S jedne strane posredi je usklađivanje sopstvenih nacionalnih interesa sa kompleksnošću aktuelnog međunarodnog sistema, dok je sa druge strane neophodno istovremeno uskladiti političke odluke sa percepcijama javnog mnjenja. Održavanje trenutnog stanja deluje kao pragmatična opcija i održiva u postojećim okolnostima, ali vreme će pokazati koliko dugo takva politika može da opstane.

LITERATURA

- Anadolu, A. (2012). Otvoren Srpsko-ruski humanitarni centar. 26. 4. 2012. Dostupno na: <https://www.aa.com.tr/ba/arhiva/otvoren-srpsko-ruski-humanitarni-centar/371426>
- B92 (2019). Srbija ima pravo da sklapa sporazume sa svima, dok ne uđe u EU. 29. 8. 2019. Dostupno na: https://www.b92.net/biz/vesti/srbija.php?yyyy=2019&mm=08&dd=29&nav_id=1583846
- B92 (2019). Srbija neće ući u EU bez priznanja Kosova. 1. 11. 2019. Dostupno na: https://www.b92.net/info/vesti/index.php?yyyy=2019&mm=11&dd=01&nav_category=11&nav_id=1611622
- Bazić, J., Bujvid Kurek, E., & Obradović, Ž. (2019). Srbija i izazovi evropskih integracija. *Srpska politička misao*, 64(2), 49–72.
- Blic (2019). Dačić: Srbija nikada neće uvesti sankcije Rusiji uprkos pritisku. 19. 4. 2019. Dostupno na: <https://www.blic.rs/vesti/politika/dacic-srbija-nikada-nece-uvesti-sankcije-rusiji-uprkos-pritisku/kwddcl12>
- Ćosić, G. (2019). Šta Srbija dobija sporazumom sa Evroazijskom unijom? Radio Slobodna Evropa, 26. 6. 2019. Dostupno na: <https://www.slobodnaevropa.org/a/30021330.html>
- Danas (2019). Vojska Srbije ima više vežbi sa NATO zemljama nego sa Rusijom. 17. 11. 2019. Dostupno na: <https://www.danas.rs/politika/vojska-srbije-ima-vise-vezbi-sa-nato-zemljama-nego-sa-rusijom/>
- Đukanović, D. (2014). Države Zapadnog Balkana i Zajednička spoljna i bezbednosna politika Evropske unije – između normativnog, deklarativnog i stvarnog. *Godišnjak Fakulteta političkih nauka*, 8(12), 9–40.
- Đukanović, D. (2015). Spoljnopolitičko pozicioniranje (SRJ/SCG) od 1992. do 2015. godine. *Međunarodna politika*, 66(1158–1159), 115–127.
- Đukanović, D., & Lađevac, I. (2009). Prioriteti spoljnopolitičke strategije Republike Srbije. *Međunarodni problemi*, 61(3), 343–364.
- Đukanović, D., & Živojinović, D. (2011). Strateška partnerstva Republike Srbije. *Godišnjak Fakulteta političkih nauka*, 5(6), 299–312.
- Đukić, S. (2012). *Povratak saveza*. Beograd: Službeni glasnik.
- Đukić, S., & Varga, B. (2017). Srbija na putu ka EU i Rusija. *Spoljnopolitičke sveske*, 17(2).
- Glavonjić, Z. (2016). Ruski centar u Nišu – špijuskog ili humanitarnog karaktera? Radio Slobodna Evropa, 16. 6. 2016. Dostupno na: <https://www.slobodnaevropa.org/a/srbija-rusija-ruski-centar/28558950.html>
- Gočanin, S. (2019). Koliko je sporazum Srbije i „Evroazijske unije značajan?“. Radio Slobodna Evropa, 22. 8. 2019. Dostupno na: <https://www.slobodnaevropa.org/a/koliko-je-sporazum-srbije-i-evroazijske-unije-zna%C4%8Dajan-/30121702.html>
- Janićević, G. (2019). „Kako sarađuju Srbija i NATO“. RTS, 23. 2. 2019. Dostupno na: <https://www.rts.rs/page/stories/sr/story/9/politika/3430201/kako-saradjuju-srbija-i-nato.html>
- Janićević, G. (2020). Vojna saradnja Srbije i Rusije i na zemlji i na nebu. RTS, 16. 2. 2020. Dostupno na: <https://www.rts.rs/page/stories/sr/story/125/drustvo/3853139/vojna-saradnja-srbije-i-rusije-i-na-zemlji-i-na-nebu.html>
- Lišanin, M. (2012). Spoljnopolitički prioriteti Srbije. *Politička revija*, 31(1), 201–212.
- Mihajlović, B. (2013). „Nikolić i Putin potpisali Deklaraciju o strateškom partnerstvu“. Radio Slobodna Evropa, 24. 5. 2013. Dostupno na: <https://www.slobodnaevropa.org/a/nikolic-i-putin-potpisali-deklaraciju-o-strateskom-partnerstvu/24996484.html>
- Milutinović, D. (2020). „Pancir“ stiže u Srbiju, kako funkcioniše i čemu služi. RTS, 18. 2. 2020. Dostupno na: <https://www.rts.rs/page/stories/sr/story/125/drustvo/3856371/pvo-sistem-pancir-stize-do-kraja-nedelje.html>
- Milutinović, I. (2016). Dačić Lavrovu: Srbija nikada neće biti antiruska. Radio Slobodna Evropa, 12. 12. 2016. Dostupno na: <https://www.slobodnaevropa.org/a/lavrov-rusija-beograd/28170205.html>
- Mladenov, M. (2014). An Orpheus Syndrome: Serbian Foreign Policy After the Dissolution of Yugoslavia. In U S. Keil & B. Stahl (eds.), *Foreign Policies of Post-Yugoslav States* (pp. 147–172). Houndmills: Palgrave Macmillan.

- Mondo (2009). „Jeremić: Popločan put do kandidature“. 7. 12. 2009. Dostupno na: <https://mondo.rs/Info/Srbija/amp/a156161/Jeremic-Poplocan-put-do-kandidature.html>
- Nova srpska politička misao (2019). „Šef diplomatije EU Žosep Borel: Kosovo nikada neće biti država, ako ga ne priznaju Rusija, Kina, Indija“. 7. 10. 2019. Dostupno na: <http://www.nspm.rs/hronika/sef-diplomatije-eu-zozep-borel-kosovo-nikada-neze-biti-drzava-ako-ga-ne-priznaju-rusija-kina-i-indija.html>
- Novaković, I. (2013). Od četiri stuba spoljne politike do evropskih integracija: postoji li volja za strateško usmerenje spoljne politike Srbije?. ISAC fond, 37–48.
- O’ Brennan, J. (2014). On the Slow Train to Nowhere? The European Union, „Enlargement Fatigue“ and the Western Balkans. *European Foreign Affairs Review*, 19(2), 221–242.
- Popović, V. (2018). „Srbija sa NATO učestvovala u 150 vežbi od 2006“. Glas Amerike, 22. 2. 2018. Dostupno na: <https://www.glasamerike.net/a/srbija-sa-nato-ucestvovala-u-150-vezbi-od-2006/4267149.html>
- RTS (2008). Potpisan ugovor o prodaji NIS-a. 24. 12. 2008. Dostupno na: <https://www.rts.rs/page/stories/sr/story/13/ekonomija/35070/potpisan-ugovor-o-prodaji-nis-a.html>
- RTS (2009). Četiri stuba srpske spoljne politike. 30. 8. 2009. Dostupno na: <https://www.rts.rs/page/stories/sr/story/9/politika/123751/cetiri-stuba-srpske-spoljne-politike.html>
- RTS (2012). Evropski put Srbije – put budućnosti. 11. 6. 2012. Dostupno na: <https://www.rts.rs/page/stories/sr/story/9/politika/1119566/evropski-put-srbije--put-buducnosti.html>
- RTS (2013). Srbija i Rusija uvek na istoj strani. 13. 11. 2013. Dostupno na: <https://www.rts.rs/page/stories/ci/story/1/politika/1442761/srbija-i-rusija-uvek-na-istoj-strani.html>
- RTS (2014). Evropska komisija: Suspendovati „Južni tok“. 3. 6. 2014. Dostupno na: <https://www.rts.rs/page/stories/sr/story/10/svet/1614053/evropska-komisija-suspendovati-juzni-tok.html>
- Stanković, N. (2017). Mesto poglavlja 31 u pregovorima o pristupanju Republike Srbije Evropskoj uniji. *Evropsko zakonodavstvo*, 16 (61–62), 301–314.
- Svilanović, G. (2011). Ekspozice u Saveznoj skupštini SRJ. U N. Dragojlović, S. Sretenović, D. Đukanović & D. Živojinović (Ur.), *Spoljna politika Srbije: strategije i dokumenta*, (str. 278–303). Beograd: Evropski pokret u Srbiji.
- Teokarević, J. (2016). Da li Srbija može da bude neutralna zemlja?. U D. Simić, D. Milenković & D. Živojinović (Ur.), *Neutralnost u međunaordnim odnosima – šta možemo da naučimo iz iskustva Švajcarske?* (str. 87–112). Beograd: Čigoja štampa.
- Večernje novosti (2019). „Vučić i Putin: Rusija će obezbediti Srbiji dovoljno gasa“. 4. 12. 2019. Dostupno na: [https://www.novosti.rs/вести/насловна/економија.397.html:834088-Вучић-и-Путин-Русија-ће-обезбедити-Србији-довољно-гаса](https://www.novosti.rs/ вести/насловна/економија.397.html:834088-Вучић-и-Путин-Русија-ће-обезбедити-Србији-довољно-гаса)
- Vesti online (2020). „Vučić: Srbiji spremaju ultimatum za Kosovo“. 23. 2. 2020. Dostupno na: <https://www.vesti-online.com/vucic-srbiji-spremaju-ultimatum-za-kosovo/>
- Zorić, O. (2016). Brisel upozorava na EU pravila oko ruskog centra u Nišu. Radio Slobodna Evropa, 15. 12. 2016. Dostupno na: <https://www.slobodnaevropa.org/a/brisel-ne-trayi-zatvaranje-rusko-srpog-humanitarnog-centra/28178624.html>

Marko Mandić

FOREIGN POLICY PRIORITIES OF THE REPUBLIC OF SERBIA – (UN)SUSTAINABLE BALANCING?

Abstract:

In this paper, the author analyzes the foreign policy priorities of the Republic of Serbia with special reference to the process of European integration and close relations with the Russian Federation embodied in the strategic partnership between the two countries signed in 2013. The author presents the foreign policy positioning of Serbia from the phase of international isolation (1992–2000), throughout the phase of reintegration in international society and foreign policy commitment to the European path of the state (2000–2008), to the current phase which is central to the research. The focus of the research is the description of the relations of the Republic of Serbia with the European Union and the Russian Federation, with a critical review of whether the policy of balancing between these two actors, also known as the “two chairs” policy, is sustainable. The Republic of Serbia received the status of a EU

membership candidate in 2012, in order to start the accession negotiations in 2014. Simultaneously with the beginning of the EU accession negotiations of the Republic of Serbia, the Ukrainian crisis broke out, along with the annexation of Crimea, which led to a worsening of relations along the West-East line, which resulted in the sanctions against the Russian Federation by the EU. Regardless of the official commitment of the Republic of Serbia to European integration, the lack of a coherent and officially proclaimed foreign policy strategy, the unresolved status of Kosovo, the slowness of internal reforms and the EU’s enlargement fatigue have influenced Serbia’s foreign policy position towards increasing the cooperation with the Russian Federation. Such cooperation is most noticeable in the areas of energy, trade, military cooperation, as well as regarding the status of Kosovo. However, these areas can be a stumbling block if the Republic of Serbia seeks to achieve full EU membership. The paper also analyzes the attitudes of citizens towards Serbia’s relationship with the EU and Russia.

Keywords: foreign policy, Serbia, European Union, Russia, citizens’ attitudes

CIP - Каталогизacija у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

316.644:324]:159.923.072(497.11)(082)

316.653(497.11)(082)

327:316.653(497.11)(082)

PREDSTAVE о Европској унији и Русији у јавности Србије : јавно
мњење Србије 2018 – JMS 2018 / уредник Bojan Todosijević.
- Београд : Институт друштвених наука, 2021 (Београд : RIC
графичког инжењерства TMF). - 125 стр. : илустр. ; 24 cm. - (Едисија
Истраживања / [Институт друштвених наука, Београд])

Deo teksta štampan dvostubačno. - Tiraž 150. - Стр. 7: Predgovor
/ Irena Ristić. - Napomene i bibliografske reference uz tekst.
- Bibliografija uz svaki rad. - Abstracts.

ISBN 978-86-7093-250-0

а) Јавно мњење -- Србија -- Зборници б) Друштвени ставови
-- Србија -- Зборници в) Међународа сарадња -- Србија
-- Зборници

COBISS.SR-ID 54980873

„Kroz četiri istraživačke celine, uz pomoć dobro formulisanih baterija pitanja, istraživači su došli do dragocenih nalaza o predstavama građana Srbije o tome: 1. čija podrška će unaprediti socio-ekonomske prilike u Srbiji, EU ili Rusije; 2. u kojoj meri se spoljna politika Republike Srbije poklapa sa očekivanjima i željama građana; 3. kako se gleda na to da se Srbija odlučuje između Kosova i Metohija i Evropske unije i 4. kako građani Srbije gledaju na spoljnopolitičko balansiranje. (...)

Ovaj Zbornik sadrži dragocene istraživačke nalaze za sve one koji se bave međunarodnim odnosima i spoljnom politikom Srbije, kako u naučnoj, tako i u sferi kreiranja javnih politika i sprovođenja spoljne politike. Zbornik je od koristi i za novinare i sve one koji bi trebalo da jasnije i nedvosmislenije komuniciraju sa građanima i upoznaju ih sa prilikama u ovoj sferi društvenog i političkog života.“

dr Zoran Lutovac

Viši naučni saradnik, Institut društvenih nauka

„Mišljenja sam da ovaj Zbornik predstavlja izuzetno vredno štivo za sva buduća istraživanja iz ovog domena i sve buduće istraživače koji su tek na pragu bavljenja međunarodnim odnosima i spoljnom politikom Srbije. Posebno naglašavam značaj ovog istraživanja za sve političke strukture srpskog društva kao edukativno štivo u procesu razumevanja, kreiranja i sprovođenja spoljne politike. Zašto? Zbog toga što je u Zborniku jasno prepoznatljiv nedostatak komunikacije čovek–institucije sistema, čovek–medijsko prikazivanje stanja. Otuda šarenilo odgovora i njihova ideološka obojenost što pokazuje dubinu podeljenosti Srbije.“

Prof. dr Jelica Kurjak

bivša ambasadorica Srbije u Ruskoj Federaciji i viša naučna saradnica,
Institut za međunarodnu politiku i privredu

„U proteklih 15 godina pokazalo se da je jedna od najznačajnijih determinanti spoljne politike za svaku Vladu bilo javno mnjenje i stavovi građana prema značajnim unutrašnjim i spoljnopolitičkim pitanjima. Svaki od radova u ovom Zborniku se stavlja u kontekst aktuelnih ciljeva spoljne politike kao zavisne varijable. Tako se ispituje odnos građana prema rešavanju pitanja Kosova i Metohije, članstva u Evropskoj uniji i odnosa sa Ruskom Federacijom, kao i odnos prema državama i politikama nekadašnjeg Zapada.“

dr Maja Lukić Radović

Vanredni profesor, Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu

